

ČUJKOV

ODBRANA
STALJINGRADA

БИБЛІОТЕКА
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

номер
труда

Изв.
Бр.

III-1а-204 пр. 2

14794

Maudglin

Memoriam

Godey's

Memoriam

VOJNA BIBLIOTEKA

INOSTRANI PISCI

KNJIGA ČETRDESET PETA

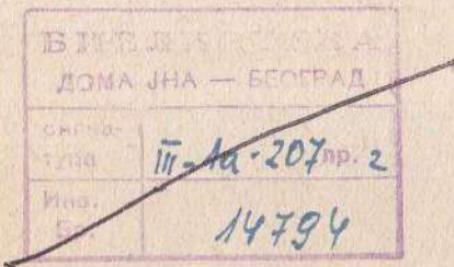
UREĐIVAČKI ODBOR

Rade BULAT, Sava DRLJEVIĆ, Milinko DUROVIĆ,
Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ,
Srećko MANOLA, Bogdan PECOTIĆ, Rade PEHAČEK,
Stanislav PODBOJ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA
»VOJNO DELO«
BEOGRAD
1961

ČUJKOV

ODBRANA STALJINGRADA

ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА ВЈ

БЕОГРАД

СМР. III-10-20712

нр. бр. 16821

Naslov dela u originalu:

МАРШАЛ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

В. И. ЧУЙКОВ

НАЧАЛО ПУТИ

Preveli sa ruskog
STANKO VUČKOVIĆ, prof.
VIŠESLAV PETROVIĆ,
ppukovnik u penziji

Военное издательство
Министерства Обороны Союза ССР
Москва — 1959

Vasilije Ivanovič Čujkov
(1942. g.)

SADRŽAJ

	Str.
NAPOMENE UZ NAŠE IZDANJE — — — — —	9
NAPOMENA SOVJETSKIH IZDAVAČA — — — — —	11
RAT JE POČEO — — — — —	13
PRVE BORBE — — — — —	16
JUŽNA GRUPA — — — — —	52
NI KORAKA NAZAD! — — — — —	96
U CARICINSKOM PODZEMLJU — — — — —	111
IZA VOLGE ZA NAS NEMA ZEMLJE — — — — —	131
BORBE ZA FABRIKE I FABRIČKA NASELJA — — —	181
KRIZA ODBRAMBENE BITKE — — — — —	222
POSLEDNJI NAPAD PAULUSOVE ARMije — — —	254
U VREME UNIŠTENJA NEPRIJATELJA KOD STALJIN- GRADA — — — — —	277
UMESTO POGOVORA — — — — —	339
PRILOG — OSOBENOSTI BORBENIH DEJSTAVA U STALJINGRADU — — — — —	365
VASILIJE IVANOVIĆ ČUKOV (biografski podaci) —	421

S K I C E

- Skica 1.** — Plan nemačke komande za osvajanje Staljingrada udarom sa zapada
- Skica 2.** — Borbe na zapadnoj obali Dona
- Skica 3.** — Plan nemačke komande za zauzimanje Staljingrada koncentričnim udarima
- Skica 4.** — Staljingradski front
- Skica 5.** — Situacija kod Staljingrada 13. septembra
- Skica 6.** — Borbe u centralnom i južnom delu grada od 14. do 26. septembra
- Skica 7.** — Borbe za naselja Crveni Oktobar i Barikade
- Skica 8.** — Borbe orlovske grupe od 29. septembra do 8. oktobra
- Skica 9.** — Borbe za Staljingradsku fabriku traktora (4—14. oktobra)
- Skica 10.** — Borbe za fabriku »Crveni oktobar«
- Skica 11.** — Borbe za fabriku »Barikade«
- Skica 12.** — Plan novembarske operacije Jugozapadnog, Donskog i Staljingradskog fronta
- Skica 13.** — Pozadina 62. armije

NAPOMENE UZ NAŠE IZDANJE

Doslovni prevod naziva ovog prvog dela pišćeve trilogije glasio bi NA POČETKU PUTA. Događaji koji se u njemu razmatraju za autora su stvarno značili početne borbene korake na frontovima drugog svetskog rata. Prevod knjige se, međutim, izdaje pod nazivom ODBRANA STALJINGRADA, jer ovakav naslov čitaoce najbolje uvodi u stvaran sadržaj rada.

Opisivanjem svog dolaska na front, pisac nas uvodi u dinamične uvodne operacije staljingradske bitke u zahvatu okuke Dona, a preko njih u sve krvavije borbe za svaku ulicu i svaku kuću u gradskim kvartovima i naseljima gde se citava operativna dubina armije svodila na nekoliko kilometara, pa i na nekoliko stotina metara. Autor ove događaje izlaže i analizira u ulozi glavnog rukovodioca neposredne odbrane grada, u kojoj se kao komandant 62. armije mesecima nalazio u neposrednoj blizini tih danonoćnih krvavih okršaja. On često daje reč i drugim učesnicima da bi njihovim na mahove potresnim izjavama dočarao atmosferu žestine i izuzetno teških uslova u kojima se bitka odvijala.

U delu je dato vidno mesto načinu ulaćenja u tajne postupaka i namera neprijatelja, detaljno su analizirani taktički postupci svih rodova i službi i posebno jurišnih

grupa u specifičnim uslovima ove bitke. Mnoge reči divljenja posvećene su ženama koje su obavljale delikatne dužnosti rame uz rame sa ostalim borcima. Autor ulazi i u šire analize obostranih operativnih mogućnosti i kritiku stavova pojedinih posleratnih pisaca o ovim događajima. Naročitu pažnju zaslužuje prikaz rada vojnih i političkih rukovodilaca svih stepena na izgrađivanju moralnog lika staljingradskih branilaca, koji je odigrao presudnu ulogu u ovoj bici — prekretnici rata.

Knjiga će svakom čitaocu i pored relativno oskudnijih podataka o statističkoj strani zbivanja, u mnogome rasvetliti jednu od najdramatičnijih bitaka drugog svetskog rata i to na način koji će nesumnjivo pobuditi želju da uskoro dobijemo i ostale delove trilogije.

NAPOMENA SOVJETSKIH IZDAVAČA

Od završetka džinovske staljingradske bitke prošlo je 16 godina. Njen završetak — potpuno uništenje ogromnih snaga nemačko-fašističkih zavojevača — bio je odlučna prekretnica u toku II svetskog rata u korist antihitlerovske koalicije. I što se više udaljujemo od onih legendarnih događaja, tim veću važnost dobijaju kako borbeni dokumenti, tako i svedočanstva pojedinih očevideća i zabeleške učesnika ove velike bitke.

U bici za Staljingrad ispoljilo se neviđeno herojstvo sovjetskih boraca, njihova nesalomljiva čvrstina i volja za pobedu. O tome vam govori u prvoj knjizi svojih memoara *Na početku puta* komandant 62. armije, maršal Sovjetskog Saveza Vasilije Ivanovič Čujkov. Tu, u borbama za Staljingrad, počela je svoj dugi i slavni put 62. armija, koja je pobedonosno prešla put od obala Volge preko Ukrajine i Poljske do centra Berlina.

Bez pretenzija da ilustruje ceo tok staljingradske bitke, autor nas upoznaje kako je, iz dana u dan, raslo borbeno raspoloženje branilaca volške tvrđave, počevši od borbi na daljim prilazima gradu, pa sve do kraja borbi prsa u prsa po ulicama Staljingrada.

Sa daljim borbenim putem 62. armije upoznaćemo se iz sledeće dve knjige koje zajedno sa ovom čine ciklus piščevih memoara: *Od Volge do Špreje*.

RAT JE POČEO

Velički otadžbinski rat zatekao me je u Kini, u svojstvu vojnog izaslanika i glavnog vojnog savetnika Čang Kaj Šeka.

Kao što je poznato, u početku rata nemačko-fašističke trupe duboko su prodrle unutar sovjetske države. Profašistički elementi Kine otvoreno su ispoljavali svoju zluradost i nastojali da na sve moguće načine istaknu naše neuspehe, nagoveštavajući skoru propast Sovjetskog Saveza i njegovih oružanih snaga.

Predstavnici naših saveznika u Kini — Englezi i Amerikanci, takođe su ispoljavali zluradost. Samo je francuski vojni izaslanik, pukovnik Ivon, kako mi se činilo, iskreno izjavio da spas Francuske od hitlerizma zavisi od pobeđe SSSR-a.

Ja sam svim silama težio da se što pre vratim u domovinu, da neposredno uzmem učešća u borbi naših naroda sa nemačko-fašističkim osvajačima. Delokrug mojih poslova u Kini se osetno smanjio, jer su, počev od 22. juna, Japanci i Kinezi — kao po uzajamnom dogovoru, obustavili aktivna dejstva i pratili tok borbi na sovjetsko-nemačkom frontu.

Posle napada japanskih trupa na Hongkong i Perl Harbur, Koumintanški štab su preplavili predstavnici engleskih i američkih vojnih misija. Amerikanci i Englezi su se udvarali čankajšekovcima kao bogatoj nevesti, nastojeći da od njih dobiju što veći broj divizija, da bi životima i krvljcu kineskih vojnika branili svoje imperije.

jalističke interese. Sa svoje strane Čang Kaj Šek je težio da od njih izvuče što više dolara.

Čankajšekovci su tezili da što više komplikuju naše odnose sa Japanom. Sâm Čang Kaj Šek je više puta predlagao sovjetskoj vlasti da odmah zajednički otpočnu borbu protiv Japanaca, a bilo je i drugih provokacija. Tako, na primer, novine su pisale da Sovjetski Savez pruža Kini »ogromnu pomoć« za borbu protiv Japanaca, što mi, sva-kako, nismo činili niti smo imali nameru da učinimo.

Jedan čankajšekovski list je o tome čak doneo i saop-štenje, kao da sam ja tobož u tome smislu dao izjavu njegovom dopisniku. Razumljivo je samo po sebi da se nametnula potreba da se učini kraj ovim provokacijama. I baš u vezi sa publikovanjem ovog izmišljenog intervju-a bio sam opozvan u Moskvu.

U Moskvu sam stigao početkom marta 1942. i, pod-nevši izveštaj o svojoj delatnosti u Kini, molio sam da me odmah upute na front. Želeo sam da što pre upoznam karakter savremenog ratovanja, da shvatim razloge naših neuspeha, da razjasnim u čemu je snaga nemačke taktike i šta ima novog u operativnoj veštini neprijatelja.

U maju sam bio postavljen za zamenika komandanta rezervne armije, koja je bila razmeštena u rejonu Tule i u toku maja, juna i početkom jula forsirano izvodila borbenu obuku.

U početku jula štab armije bio je premešten u Sta-ljinogorsk, gde sam doživeo nezgodu, čije sam posledice osećao više od godinu dana.

Jedne večeri, zadržavši se u štabu do ponoći, uputio sam se u svoj stan. U kakvom je stanju bio šofer Grinjov ja nisam primetio... On je naglo pokrenuo kola koja su stalno povećavala brzinu.

— Grinjove, ne vozi tako brzo — upozorio sam šofera, ali on se pravio da ne čuje. Usled stalnog povećavanja brzine kola su se na zaokretu prevrnula. Pokušavajući da se izvučem iz razlupanih kola onesvestio sam se. Ko mi je priskočio u pomoć i kako su me prebacili u stan, ja ne znam.

— Povredili ste kičmu — reče lekar i morate ležati. Nekoliko dana ležao sam na specijalnom ležištu, privezan za pleća i noge, — rastezali su me. No budući po prirodi jake telesne konstrukcije i izdržljiv, ja sam posle nedelju dana počeo da hodam oslanjajući se na štap.

U početku jula došla je zapovest Vrhovne komande kojom je naša rezervna armija preimenovana u 64. armiju i premeštena na domak Staljingrada. U to vreme se Južni front, posle neuspelog napada u rejonu Izjum — Barvenkovo, pomerao na istok pod snažnim udarcima nemačko-fašističkih trupa. Borbe su se vodile u rejonu Rosošija, kod Vorošilovgrada, i približavale se Voronježu. Bilo nam je jasno da se armija prebacuje za odbranu Staljingrada, da ćemo negde na Donu ili između Volge i Dona morati da stupimo u prvu borbu. Ukrcavši se brzo u vagone, armija se uputila u novi rejon koncentracije u trouglu: Staljingrad — Kalač — Kotelnikovo, tj. između Dona i Volge.

PRVE BORBE

Dio Balašova sam putovao vozom sa štabom armije, a zatim, da bih što pre saznao situaciju na frontu i porazgovarao sa frontovcima, ja sam sa članom Vojnog saveta Konstantinom Kirkovičem Abramovom produžio automobilom, pretekao svoju kompoziciju i uputio se u štab fronta.

Putujući od Balašova preko Povorina duž železničke pruge za Staljingrad, svraćali smo u veće stanice da se obavestimo o kretanju ešelonâ naše armije. Sve te stanice su sistematski nadletali fašistički bombarderi trudeći se da spreče prebacivanje naših jedinica.

Na stanci Frolovo našli smo Štab 21. armije. Načelnik štaba armije nas je dobro dočekao, ali i pored najbolje volje nije mogao da nas obavesti o situaciji. Kuda prolazi linija fronta, gde se nalaze susedi, gde je neprijatelj, on nije znao. Jedino što sam saznao od njega bilo je to da se štab fronta nalazi u Staljingradu.

Štab 21. armije bio je na točkovima: sva sredstva veze, štapska oprema, uključujući garnituru za spavanje komandanta armije Gordova, — sve je bilo u pokretu, u automobilima. Meni se nije dopala takva pokretljivost. U svemu se ovde osećala nestabilnost na frontu, odsustvo upornosti u borbi. Izgledalo je kao da neko juri za štabom armije i da bi umakli od prognoica svi su, s komandantom armije na čelu, uvek spremni za pokret.

Prenoćivši na stanci Frolovo, mi smo sledećeg dana ujutru krenuli za Staljingrad. Prolazili smo kroz sela i za-

seoke, stanice i naselja, i svuda smo zapažali mirno stanje. Žnjelo se, napasala stada, radile su berbernice, bioskopi i pozorišta. Samo je noću protivavionska artiljerija s vremena na vreme otvarala vatru na pojedine neprijateljske avione.

16. jula 1942. stigli smo u Staljingrad, u Štab Staljingradskog fronta. Tamo smo saznali da je posle neuspelog napada naših snaga na Harkov iz rejona Izum-Barvenkovo neprijatelj prešao u protivnapad i izbio na liniju Černiševska—Morozovski—Černiškovski, gde su ga zaustavili prednji odredi 62. armije i gde je počeo da prikuplja snage i sredstva za dalje nastupanje.

Na zapadnoj obali Dona, na liniji Kletska — Kalmikov — Surovikino — Peščerski pripremala se za odbranu 62. armija. Njen se štab nalazio na istočnoj obali Dona, na salašu Kamišiju, udaljen oko 60—80 kilometara od jedinica.

U to vreme na Volgi i zapadnije počele su da se iskrcavaju iz vagona jedinice 64. armije i da se u marševskim ešelonima kreću u pravcu Dona.

Iskrcne stanice su bile: za 112. diviziju — Kotlubanj, Kačalino, Filonovo; za 214. diviziju — Donska, Muzga, Ričkov; za 29. diviziju — Žutovo. Ostale jedinice su se iskrcavale u rejonu Staljingrada.

Na putu su se naročito zadržale jedinice 229. pešadijske divizije i komanda armije. Poslednji ešeloni, u kojima su se oni nalazili, iskrcali su se na stanicu Kotlubanj i u Staljingradu tek 23. jula.

17. jula dobili smo direktivu štaba: »64. armija sastava: 229, 214, 29. i 112. pešadijska divizija, 66. i 154. motorizovana pešadijska brigada, 40. i 137. oklopna brigada — treba da izbije noću 18/19. jula na front Surovikino — Nižnji Solonovski — Peščerski — Suvorovski — Potemkinska — Verhnja Kurmojarska i da se na toj liniji utvrdi i čvrstom odbranom spriči probor neprijatelja prema Staljingradu. Prednji odredi, u jačini puka sa artiljerijom, iz svake divizije treba da budu na liniji reke Cimle«.

U ovoj direktivi, kao i u izveštajima štaba fronta, samo se ukratko govorilo o neprijatelju. Očigledno, i štab fronta je raspolagao veoma oskudnim podacima o neprijatelju.

Zadatak, koji je postavila direktiva, bio je očigledno neizvršiv, jer su se divizije i armijske jedinice još uvek iskrcavale i upućivale na zapad, prema Donu, ne u borbenim kolonama, već u onom sastavu kako su se kretale železnicom. Čelne jedinice nekih divizija već su se približavale Donu a njihova začelja još su bila na obali Volge, pa i u vagonima. Pozadinski pak delovi armije i armijske materijalne rezerve nalazili su se još u rejonu Tule i čekali na utovar u železničke ešelone.

Jedinice armije bilo je neophodno ne samo prikupiti posle njihovog iskrcavanja iz vozova nego ih i prebaciti preko Dona. Direktivom predviđena linija odbrane: Nižnji Solonovski — Peščerski — Suvorovski — nalazila se od prelaza preko Dona kod Verhnje Čirske i Nižnje Čirskie na udaljenosti jednog dana marša, a linija prednjih odreda na reci Cimli takođe je bila ispred osnovnog fronta armije za pedesetak kilometara. Prema tome, jedinice armije posle iskrcavanja trebalo je da prepešače oko 200 kilometara.

Proučivši direktivu, odmah sam saopštio načelniku štaba fronta da ju je na vreme nemoguće izvršiti, pošto jedinice armije, kojima su takvi zadaci određeni, još nisu stigle. Načelnik štaba je odgovorio da se direktiva mora izvršiti, ali, porazmislivši, rekao mi je da dođem k njemu sledećeg dana.

Sledećeg dana ujutru bio sam u štabu fronta, ali načelnika tamo nije bilo i niko mi nije mogao reći kada će se vratiti. Sta da se radi? Vreme ne čeka!... Navratio sam kćđ načelnika Operativnog odeljenja štaba fronta, pukovnika Ruhlea i, dokazavši mu da je direktivu u određenom roku nemoguće izvršiti, zamolio sam ga da izvesti Vojni savet o tome da 64. armija može da posedne obrambenu liniju tek 23. jula.

Pukovnik Ruhle je, tu na licu mesta, ne obaveštavajući nikoga, svojom rukom pomerio rok posedanja od-

brambene linije od 19. na 21. jul. Bio sam zaprepašćen. Kako to da načelnik operativnog odeljenja, ne obaveštavajući komandanta, može menjati operativne rokove? Ko zapravo komanduje frontom?

Skupljujući jedinice, koje su se posle iskrcavanja iz vagona kretale kroz stepu na zapad, prema Donu, navratio sam u Štab 62. armije, koji se nalazio na salašu Kamišiju.

Komandant 62. armije, visoki, stasiti general-major V. J. Kolpakčić i član Vojnog saveta, crnomanjasti, obrijane glave divizijski komesar K. A. Gurov upoznali su me sa situacijom.

U to vreme 62. armija je držala odbrambene položaje na liniji Kletska — Jevstratovski, k. 181,4 — Krasni Rodničok — Starikovski — Surovikino — k. 117,4 — sovhoz br. 79 — Verhnji Solonovski. Ona je imala zadatak: sprečiti neprijateljsko nadiranje prema Donu i dalje na istok.

Na desnom krilu 62. armije — na liniji Kalmikov — Verhnja Gusinka — ukopavala se 33. gardijska divizija.

Južnije — na liniji salaš Slepihin — k. 165,4 — Krasni Rodničok — bili su raspoređeni pukovi 181. pešadijske divizije.

Dalje — na liniji Verhnja Osinovka — k. 117,4 — utvrđivala se 147. pešadijska divizija.

Na krajnjem levom krilu armije — na liniji sovhoz br. 79 — salaš Nižnji Solanovski — posela je položaj za odbranu. 196. pešadijska divizija. Nju je trebalo da smine jedinice 64. armije.

Divizijama prvog ešelonu bila su pridana sredstva ojačanja — po jedan tenkovski bataljon i po jedan puk lovaca tenkova.

U drugom ešelonu 62. armija imala je 192. i 184. pešadijsku diviziju, 3 samostalna tenkovska bataljona, 10 artiljerijskih pukova iz rezerve Vrhovne komande, jedan gardijski minobacački puk (»kačuše«) i 4 puka pitomaca vojnih učilišta.

Prema naredjenju Štaba Staljingradskog fronta 62. armija je obrazovala prednje odrede od pešadijskih jedi-

nica sa artiljerijom i tenkovima i uputila ih na liniju: reka Cuckan — reka Čir — Černiškovski — Tormosin.

Raspoloženje u Štabu 62. armije nije bilo loše. Komandant armije general-major Kolpakčić obećao mi je da će narednih dana pokušati da izvidi neprijateljske snage koje se nalaze prema njemu i da će zauzeti naselje Černiševski.

Na taj način bio je uspostavljen kontakt sa susedom na desnoj strani, ali o susedu na levoj strani nisam još imao nikakvih podataka, izuzev granice koja je označena na karti u Operativnom odeljenju štaba fronta.

Prikupljajući svoje jedinice, video sam kako su se ljudi povlačili po sušnoj staljingradskoj stepi sa zapada na istok, trošeći poslednje zalihe hrane, gušeći se od znoja i vrućine. Kada su ih pitali: »Kuda idete? Koga tražite? — odgovarali su besmisleno — svi su nekoga tražili obavezno iza Volge ili u rejonu Saratova.

U stepi oko sovhoza »Sovjetski«, u jednoj uvali, susreo sam štabove dveju divizija, koji su tobože tražili Štab 9. armije. Ti štabovi su se sastojali od po nekoliko oficira, koji su se vozili na 3—5 kamiona krcatih buradima goriva. Na moja pitanja: »Gde su Nemci? Gde su naše jedinice? Kuda idete?« — nisu mogli da odgovore ništa određeno. Jasno je bilo da nije lako podići moral kod tih ljudi i borbenu sposobnost jedinica koje su se povlačile. Na prvom mestu trebalo je zaustaviti neprijatelja, zatim snažnim udarom razbiti njegove prednje delove i tada, razume se, sve bi došlo na svoje mesto.

Naravno, sve je to negativno uticalo na moral jedinica 62. armije koje su se, izvršavajući direktivu štaba fronta, kretale na zapad, iza Dona, na liniju odbrane.

Upoznavši se sa situacijom i uporedivši podatke o neprijatelju prikupljene u jedinicama 62. armije, doneo sam odluku da sa dvema pešadijskim divizijama (229. i 214), jednom brigadom mornaričke pešadije (154) i jednom oklopnom brigadom posednem liniju odbrane na zapadnoj obali Dona od Surovikina do stanice Suvorovska, uključno Nižnje Solonovski i Peščerski. Levi odsek fronta (Potemkinska — Verhnja Kurmojarska) trebalo je da brani

29. divizija. U drugom ešelonu, na reci Čir, na spoju 62. i 64. armije, bila je raspoređena 112. pešadijska divizija. Ovu moju odluku odobrio je štab fronta.

Levo od 64. armije, duž Dona, južno od Verhnje Kurmojarske, trebalo je da se brane jedinice Južnog fronta, sa kojima 64. armija nije imala vezu.

19. jula naveče u Štab 64. armije, koji se nalazio na salašu Iljmenj Čirski, stigao je general-potpukovnik Gordov sa nalogom da preuzme komandu nad 64. armijom. Dotada je komandovao 21. armijom. Ja sam bio postavljen za njegovog zamenika.

To je bio moj prvi susret sa generalom Gordovom, prosedim čovekom, sivih i umornih očiju, za koje bi se reklo da ništa ne vide i u čijem je hladnom pogledu bilo mogućno pročitati: »Ne pričaj mi o situaciji, ja sve znam, ali ne mogu ništa učiniti, jer je volja sudbine tako htela«.

Upoznavši se sa mojim odlukama, ne unoseći nikakvu ozbiljnu ispravku, Gordov ih odobri i naredi da se sve izvrši. Sto se tiče armijskih rezervi, komandant je u njih uneo bitne izmene. On je naredio da se 112. pešadijska divizija postavi ne na spoju između 62. i 64. armije, nego da se rasporedi na spoljnoj odbrambenoj liniji Staljin-grada duž reke Miškovke od salaša Logovskog do Gromoslavke; brigada mornaričke pešadije, oklopna brigada i 4 puka pitomaca vojnih učilišta izvedeni su na obalu reke Aksaja, tj. na levo krilo armije.

Navedenom odlukom general Gordov je sve armijske rezerve zadržao na istočnoj obali Dona i odbrana 64. armije stvarana iza Dona bila je ostavljena bez drugog ešelona i bez rezerve.

Gordov nije trpeo da mu potčinjeni protivureče.

Ujutru 21. jula izašao sam na odbrambenu liniju i dva dana, 21. i 22. jula, sa komandantima divizija vršio rekognosciranje zemljišta i izbor položaja. Jedinica — pučkova i divizija — još nije bilo: one su u to vreme kretale od iskrernih stanica i pristizale na položaj sa zakašnjnjem i u nepotpunom sastavu.

Tako je, na primer, 229. pešadijska divizija, čiji su pučkovi trebalo da posednu odbrambeni položaj na de-

snom krilu armije, posle marša od Staljingrada (oko 200 km), stigla 22. jula na položaj i tek u podne 24. jula počela da smenjuje jedinice 62. armije, i to samo sa pet bataljona i dva artiljerijska diviziona, dok su se ostali još uvek nalazili istočno od Doma.

Dan ranije, 23. jula, 214. pešadijska divizija posela je položaj od sovhoza br. 79 do salaša Kručinovski, a levo, duž reke Soloka do njenog ušća u Don, toga istoga dana počela je da se raspoređuje 154. brigada mornaričke pešadije.

Izlazak jedinica 64. armije na odbrambeni položaj u onim danima neprijatelj je, nesumnjivo, zapazio. Njegovi izviđački avioni »foke-vulf« dugo su kružili nad našim glavama, ali mi nismo mogli voditi borbu protiv njih, pošto u armiji nije bilo protivavionske artiljerije, a naši su lovci bili zauzeti na drugom odseku fronta, verovatno na desnom krilu 62. armije. Tamo, u rejonus Kletska — Kal-mikov, već su bile počele uporne i za 62. armiju neuspešne borbe sa hitlerovskim jedinicama koje su napadale. Usled toga je komandant 62. armije rešio da sa levog krila hitno povuče 196. pešadijsku diviziju, koja se nalazila na odseku odbrane Surovikino — Nižnji Solonovski, i da je prebaci na svoje desno krilo. Ovim se otkrivaо još neposednuti deo fronta odbrane 64. armije.

Bitkom u velikoj okuci Doma počela je bitka za Staljingrad. Na prvi pogled takva tvrdnja može da izgleda čudnovata. Kako je moguće govoriti o bici za Staljingrad, kad su se hitlerovske armije nalazile još daleko iza Doma, i kad nije bilo nikakvih znakova za to da Hitlerov put prema kavkaskoj nafti ne ide preko Rostova na Donu već preko Staljingrada. Međutim, pri pažljivoj analizi planova Hitlerove komande, tačnije rečeno samog Hitlera, postaje jasno da je to bilo upravo tako.

Poznato je da je Hitler posle smenjivanja Brauhiča, osim položaja vrhovnog komandanta, preuzeo i dužnost glavnokomandujućeg nemačke kopnene vojske. Kako pišu u svojim uspomenama načelnik štaba Južne grupe armija general pešadije Zanderšttern i general-major Der, Hitler se još u novembru 1941. u direktivi Komandi kop-

nene vojske ovako izjasnio o Staljingradu: »Pri odgovarajućim atmosferskim prilikama biće celishodno da se iskoriste sve snage koje za to stoje na raspolaganju, kako bi se pomoću nanošenja udara na jugu na Staljingrad ili putem brzog izlaska na liniju Majkop — Grozni poboljšalo snabdevanje vojske naftom, pošto su naši izvori u toj oblasti ograničeni.«

Kasnije, u proleće 1942, taj cilj je bio formulisan u Direktivi br. 41 za letnju ofanzivu Južne grupe armija, koja glasi:

I. OPŠTI CILJ KAMPANJE 1942. GODINE

Opšti prvobitni planovi kampanje na istoku ostaju na snazi. Glavni zadatak sastoji se u tome da se, čuvajući pozicije na centralnom delu fronta, na severu zauzme Leningrad i sa Fincima uspostavi kopnena veza, a na južnom krilu fronta da se izvrši probor na Kavkaz.

Ovaj zadatak je moguće izvršiti samo putem njegovog raščlanjavanja na nekoliko etapa, pošto je neophodno uzeti u obzir situaciju stvorenu posle završetka zimske kampanje, raspoložive snage i sredstva, kao i transportne mogućnosti.

Zbog toga, pre svega, moraju biti koncentrisane sve raspoložive snage za izvršenje glavne operacije na južnom delu fronta u cilju uništenja neprijatelja zapadno od Done, da bi se zatim osvojili naftnosni rejoni na Kavkazu i snage prebacile preko kavkaskog grebena.

II. PLAN IZVOĐENJA OPERACIJA

A. — Prvorazredni zadatak kopnenih snaga i avijacije posle završetka perioda raskvašenosti puteva jeste stvaranje uslova za izvođenje glavne operacije.

U tome cilju je neophodno stabilizovanje i utvrđivanje čitavog istočnog fronta i pozadinskih rejona, da bi se, na taj način, po mogućnosti oslobodile što veće snage za glavnu operaciju. Istovremeno na ostalim frontovima

treba biti u stanju da se sa manjim snagama odbije napad neprijatelja.

Tamo, gde se u tome cilju po mome naređenju budu izvodile napadne operacije sa ograničenim ciljem, neophodno je obezbediti u svim slučajevima korišćenje svih raspoloživih napadnih sredstava kopnenih snaga i avijacije za postignuće brzog i odlučnog uspeha nadmoćnjim snagama. Samo na taj način, još pre početka krupnih operacija u proleće ove godine, kod naših jedinica biće učvršćena nesalomljiva vera u pobedu, a neprijatelj će se uveriti u našu ogromnu nadmoćnost.

B. — Sledeći zadaci u okviru ovih operacija: očistiti Kerčansko poluostrvo na Krimu i zauzeti Sevastopolj. Avijacija, a neposredno za njom i ratna mornarica, u cilju stvaranja pogodnih uslova za ove operacije, moraju blokirati Kerčanski moreuz i crnomorske luke.

Neprijatelj, koji se na jugu uklinio sa obe strane Izjuma, mora biti odsečen na reci Donecu i uništen.

Operacije, koje su potrebne za izravnavanje linije fronta na njegovom srednjem i severnom delu, mogu biti razrađene i izvedene tek po završetku perioda raskvašenosti puteva i sadanjih borbenih dejstava. Ali, čim nastupi povoljna situacija, za taj cilj će biti izdvojene potrebne snage sa fronta.

C. — Glavna operacija na istočnom frontu, kako je napred rečeno, ima za cilj: razbijanje i uništenje ruskih snaga, koje se nalaze u rejonu Voronježa i južnije, kao i zapadno i severno od reke Dona. Pošto će za to neophodne združene jedinice pristizati postepeno, ova se operacija deli na niz uzastopnih, ali međusobno povezanih udara, koji će jedan drugoga dopunjavati. Zbog toga ih treba rasporediti po vremenu sa severa na jug sa takvim proračunom, da bi se u svakom od ovih udara na odlučujućem pravcu raspolagalo što većim kopnenim i naročito vazduhoplovnim snagama.

Ova operacija mora da počne obuhvatnim napadom ili probojem iz rejona južno od Orela u pravcu Voronježa. Od dve grupacije oklopnih i motorizovanih jedinica, određenih za ovaj obuhvatni manevar, severna grupacija mora

biti jača od južne. Cilj probaja je osvajanje grada Voronježa. Dok će deo pešadijskih divizija imati zadatak da odmah izgradi moćnu odbrambenu liniju od polaznog rejona za napad (Orel) u pravcu Voronježa, oklopne i združene motorizovane jedinice napadaće svojim levim krilom od Voronježa duž reke Dona prema jugu u cilju sadejstva sa jedinicama koje će izvršiti proboj iz rejona Harkova na istok. I ovde se glavni zadatak ne sastoji u tome da se prisile Rusi na povlačenje svoga fronta, nego u tome da se uniše ruske snage u sadejstvu sa združenim motorizovanim jedinicama koje nanose udar niz tok reke Dona.

Treći napad u okvirima ove operacije potrebno je organizovati tako, da bi se snage koje nanose udar niz tok Dona spojile u rejonom Staljingrada sa onim snagama koje napadaju iz rejona Taganrog — Artemovsk između donjeg toka reke Dona i Vorošilovgrada preko reke Doneca na istok. *Ove snage moraju se zatim spojiti sa oklopnom armijom koja napada na Staljingrad,* (kurziv: V. Č.).

Ako se u toku ove operacije, naročito posle osvajanja neporušenih mostova, ukaže mogućnost za stvaranje mostobrana istočno ili južno od Dona, to treba iskoristiti. *U svakom slučaju neophodno je pokušati da se zauzme Staljingrad ili u krajnjoj liniji podvrgnuti ga dejству našeg teškog naoružanja s tim da izgubi svoj značaj kao centar ratne industrije i komunikacija* (kurziv: V. Č.).

Za vreme izvođenja ovih operacija potrebno je ne samo imati u vidu neophodnost obezbeđenja severoistočnog boka nastupajućih jedinica, nego i odmah početi izgradivanje položaja na reci Donu. Naročitu pažnju treba obratiti na organizaciju snažne protivavionske odbrane. Položaji moraju biti izgrađeni tako da se mogu koristiti i u zimskom periodu, te ih treba obezbediti svim potrebnim sredstvima.

Za posedanje položaja na tom duž Dona povučenom frontu, koji će se prema stepenu razvoja operacija stalno povećavati, u prvom redu će se izdvajati savezničke združene jedinice, kako bi se nemačke trupe iskoristile za stvaranje snažne barijere između Orela i Dona, kao i na pričelima Staljingradu istočno od Dona. Pojedine rasterećene

nemačke divizije moraju biti prikupljene u svojstvu pokretne rezerve iza linije fronta na reci Donu.

D. — Za postignuće cilja operacije neophodno je u toku kratkotrajnog povoljnog godišnjeg doba obezbediti brzo napredovanje trupa s one strane Dona na jug.»

Prema ovoj direktivi operacije letnje kampanje 1942. godine na jugu bile su podeljene na četiri etape.

Prva etapa. Proboj i osvajanje Voronježa vrše 2. pešadijska i 4. oklopna armija.

Druga etapa. Uništenje sovjetskih armija zapadno od Dona. Za izvršenje ovog zadatka bile su angažovane: 6. armija, koja je imala da izvrši proboj iz rejona istočno od Harkova na istok, 4. oklopna armija, koja je jednovremeno iz rejona Voronježa skretala duž Dona na jug sa zadatkom da u sadejstvu sa 6. armijom uništi sovjetske snage zapadno od reke Dona.

Treća etapa. Napad na Staljinograd: snagama 6. pešadijske i 4. oklopne armije duž reke Doma na jugoistok i jednovremeno snagama 17. pešadijske i 1. oklopne armije iz rejona istočno od linije Taganrog — Artemovsk, preko donjeg toka reke Doneca i zatim na severoistok uz reku Don.

Prema planu operacije obe grupe armija morale su da se spoje u rejonu Staljingrada, da bi ovaj grad izgubio značaj centra ratne industrije i najvažnijeg komunikacijskog čvora.

Četvrta etapa. Osvajanje kavkanske naftne. Konačni cilj — Kavkaz, ali put za naftu nije išao najkraćim pravcem preko Rostova, već preko Staljingrada.

U toku izvršenja ova direktiva je pretrpela različite izmene, pošto nijedan vojskovođa nije u mogućnosti da do detalja predvidi dejstva svoga protivnika.

U svakoj oružanoj borbi, a naročito u bitkama, osnovne ispravke i izmene se unose voljom ili bez volje neprijatelja.

Tako je i u toku izvršenja Direktive br. 41. sam Hitler bio prisiljen da u nju unese niz izmena, koje su mu svojim dejstvima nametnule sovjetske oružane snage. Aktivna odbrana Voronježa, gde hitlerovsko komandovanje

nije postiglo odlučan uspeh, spretno ostvareni manevar naših snaga i njihovo povlačenje iza Dona na severu i na jugu, greške u ocenjivanju sovjetskih snaga severno od Rostova i niz drugih razloga poremetili su Hitlerove planove.

Hitler je ubrzo napustio plan postepenosti u izvođenju operacija i, umesto da glavnim snagama u trećoj etapi pokuša osvajanje Staljingrada a zatim da te iste snage usmeri na osvajanje kavkanske nafte, on je odlučio da istovremeno izvodi dve operacije: osvajanje Staljingrada i napad na Kavkaz.

Tako je Hitler u Direktivi br. 45 od 23. jula 1942. postavio zadatke:

»Grupa armija »A« da napada na jug preko Dona sa ciljem da zauzme Kavkaz sa njegovim bogatim naftonom poljima;

Grupa armija »B« (moja dopuna: sada već sastava: 6. pešadijska i 4. oklopna armija, sa 6. rumunskim armijskim korpusom plus sredstva ojačanja) »da nanese udar na Staljingrad i uništi onamo prikupljenu neprijateljsku grupaciju, da osvoji grad i preseče zemljišni pojas između Dona i Volge«.

Neposredno zatim oklopne i motorizovane jedinice trebalo je da nanesu udar duž Volge, kako bi izbile prema Astrahanu i paralisale saobraćaj glavnim koritom Volge.

Za zauzimanje Staljingrada bile su stvorene tri grupacije:

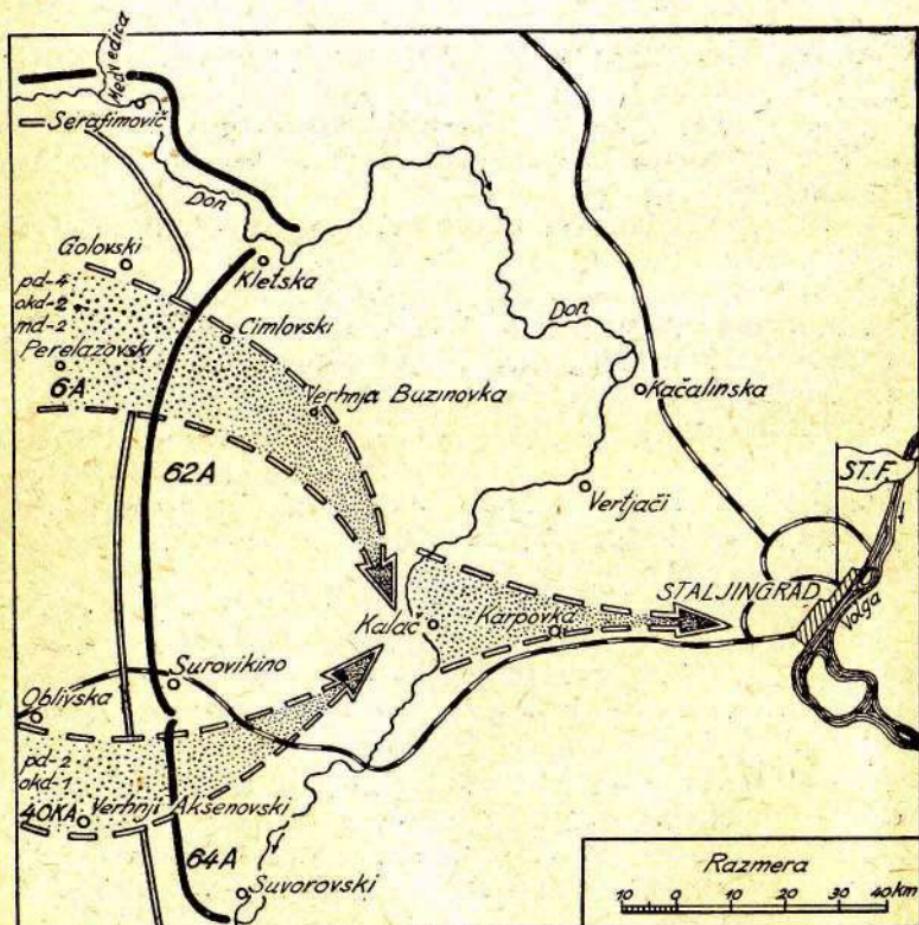
— *Severna* — u čijem su se sastavu nalazile 4 pešadijske, 2 oklopne i 2 motorizovane divizije. Počevši napad 23. jula iz rejona Golovski — Perelazovski u pravcu Verhnje Buzinovke, jedinice ove grupacije morale su zauzeti Kalač.

— *Srednja* — u čijem su se sastavu nalazile 2 pešadijske i jedna oklopna divizija. Počevši napad 25. jula iz rejona Oblivska — Verhnji Aksenovski preko Starog Maksimovskog, ove divizije su takođe imale da izbjiju kod Kalača.

Ove dve grupacije, koje su ulazile u sastav 6. armije, imale su zadatak da opkole i unište glavne snage sovjetskih

trupa u velikoj okuci Dona, a zatim da forsiraju ovu reku i napadnu Staljingrad.

— Južna — u čijem su se sastavu nalazile 2 pešadijske, jedna oklopna, jedna motorizovana divizija i 4. oklopne armije i dve rumunske pešadijske divizije. Pošto je 21. jula forsirala Don kod sela Cimljanske i osvojila na južnoj obali veliki mostobran, ova grupacija je trebalo da se priprema za napad na Staljingrad sa juga.

Skica 1. — Plan nemačke komande za osvajanje Staljingrada udarom sa zapada

Analizirajući nastalu situaciju, uverićemo se da su aktivna dejstva nemačko-fašističkih snaga, naročito srednje grupacije, bila usmerena na još nepripremljene odbrambene položaje naših jedinica. Vršeći neprestano vazdušno izviđanje, neprijatelj je dobro video kolone koje su pristizale, mogao je osmatrati razvijanje i odbrambene rade naših jedinica, tj. bio je upoznat sa situacijom na frontu 62. i 64. armije.

Očekujući prvi borbeni susret sa nemačko-fašističkim jedinicama, osećao sam da mi, kao neoprobanom borcu sa tako moćnim iskusnim neprijateljem, predстоji da preživim mnogo, pre svega, rđavog, a docnije, ako ostanem živ, možda i dobrog.

Trudeći se da se što bolje upoznam sa taktikom neprijatelja, razgovarao sam sa većim brojem oficira koji su već učestvovali u borbama. Nažalost, nisu svi pravilno ocenjivali neprijatelja. Neki jednostavno nisu mogli da shvate njegovu taktiku i ponekad su svoje očigledne neuspehe smatrali kao velike uspehe.

Bio sam svestan da sedeći u štabu armije, daleko od borbenih okršaja, ne videći sve svojim očima, neću biti u stanju da izučim neprijatelja. Zato sam koristio svaku priliku da češće boravim u jedinicama, da bih učio od iskusnih komandanata.

Vrativši se u štab armije 22. jula u 5 časova izjutra, saznao sam da je Gordov uoči toga dana pozvan u Moskvu, odakle se vratio nakon 24 časa kao komandant Stalingradskog fronta. Na taj način je sam ponovo ostao bez komandanta armije.

Štab 64. armije već je bio primio naređenje fronta da se 66. pešadijska i 137. oklopna brigada upute duž zapadne obale Dona, prema selu Cimljanskoj. One su dobole zadatak da udarom u bok i pozadinu unište grupu neprijateljskih jedinica koje su tamo prelazile preko Dona. Po naređenju Gordova ceo ovaj odred se prikupio noću 22/23. jula u zaseoku Suvorovskom (137. oklopna brigada je bila bez teških i srednjih tenkova, pošto most preko Dona nije mogao da izdrži čak ni teret srednjih tenkova. Ona je ušla u taj odred sa jednim motorizovanim pešadijskim bataljo-

nom i sa 15 tenkova »T-60«). Moja strahovanja da štab fronta potcenjuje cimljansku grupaciju neprijatelja — obistinila su se.

U stvari se, kako se kasnije ispostavilo, 21. jula u rejonu Cimljanske prebacio nemački 48. oklopni korpus.

Ja sam na frontu bio novajlja, ali sam uviđao da je slanje jednog takvog odreda stvar besmislena, riskantna i nekorisna, jer je taj odred u suštini predstavljaо jednu ojačanu pešadijsku brigadu, koja je trebalo da izvrši sto-kilometarski marš odvojena od svih ostalih snaga a uz to još i pred frontom neprijatelja koji se pripremio za napad.

Rano ujutru 23. jula telefonom sam pozvao štab fronta. Pošto nisam izdejstvovao opozivanje ovog naređenja, istog momenta poleteo sam avionom »Po-2« u Suvorovski, gde sam izdao zapovest obema brigadama. Za komandanta odreda odredio sam komandanta 66. brigade.

Odred je 23. jula u 10 časova pristupio izvršenju dobijenog zadatka.

Vraćajući se, odlučio sam da letim duž fronta armije, da bih iz vazduha razgledao položaje svojih jedinica.

U rejonu jugoistočno od Surovikina sreli smo se u vazduhu sa fašističkim avionom »JU-88«, koji je napravio borbeni zaokret i napao nas.

Naš »Po-2« uopšte nije bio naoružan, dok je »JU-88« imao top i mitraljeze. Počela je borba između mačke i miša.

Fašistički razbojnik ustremljavao se u napad desetak puta. Izgledalo je da će se naš avion rasprsnuti u vazduhu od topovske i mitraljeske vatre neprijateljskog pirata. Nije bilo oportuno da se spustimo na otvorenu stenu, jer bismo postali neprekrena meta topovima »JU-88« i bili bismo odmah uništeni.

Orijentišući se po suncu, moj pilot se stremio na istok tražeći kakvo bilo seoce, iza kojega bismo se privremenno sakrili od ovog strvinara... Ali stepa je bila gola. Ne znam da li posle devetog ili desetog napada naš avion je lupio o zemlju i razbio se na dva dela.

Pošto smo manevrisali pri samoj zemlji, pad za mene i pilota nije bio smrtonosan. Bili smo izbačeni iz kabine: ja sa čvorugom na čelu, a pilot sa ogrebotinom na kolenu.

Videvši da se naš aparat zapalio, lešinar je, verovatno, pomislio da smo gotovi, i napravivši krug okrenuo se ka zapad i izgubio se na horizontu.

Uskoro nas je prihvatio i odvezao kolima iz opasne zone oficir iz Operativnog odeljenja 62. armije kapetan A. I. Semikov.

Prednji odredi 229. i 214. divizije i 154. brigade mornaričke pešadije 64. armije izbili su 24. jula na reku Cimlu. Istoga dana neprijatelj ih je zaobišao s krila i oni su se našli u teškom položaju, te su bili prinuđeni da se pod borbom povlače po goloj stepi potiskivani neprijateljskim jedinicama 51. armijskog korpusa i neprekidno bombardovani iz vazduha.

Dan ranije neprijatelj je, na frontu 62. armije, iz rejona Bokovske prešao u opšti napad. Snagama 4 pešadijske, 2 oklopne i 2 motorizovane divizije on je brzo razbio i odbacio na glavnu odbrambenu liniju prednje odrede 62. armije, probio front na odseku Kletska — Jevstratovski i počeo da nastupa ka zaseoku Cimlovski.

24. jula neprijatelj je probio front u rejonu Kalmikova i počeo da nastupa prema Manojlinu.

Posle dvodnevnih borbi neprijatelj je uspeo da napipe slabo mesto u odbrani 62. armije, da okruži dve pešadijske divizije i jednu oklopnu brigadu u rejonu Jevstratovski — Majorovski — Kalmikov i da izbije u rejon Verhnja Buzinovka — Osinovka — Suhanovski.

62. armija je u centru i dalje držala položaj od Kalmikova do Surovikina, imajući pred frontom svojih triju divizija jako razvučenu 44. pešadijsku neprijateljsku diviziju.

Ove tri divizije 62. armije bile su neiskorišćene, i to u vreme kada na drugim odsecima fronta nije bilo dovoljno snaga za odbijanje udara hitlerovaca.

Jedinice 64. armije su, doduše, posele odbrambenu liniju koju je odredio štab fronta, ali je nisu posele svim snagama. Jedino 214. pešadijska divizija pod komandom

generala N. I. Birjukova i brigada mornaričke pešadije pod komandom pukovnika Smirnova bile su u nešto boljem položaju. One su se u celini prikupile i imale su skoro tri dana za organizaciju odbrane.

66. pešadijska i 137. oklopna brigada, koje su se po naredenju štaba fronta kretale iz Suvorovskog prema selu Cimljanskoj, bile su izložene bočnom neprijateljskom napadu i mogle su nastrandati, i to bez ikakve koristi.

Saznavši o prelasku neprijatelja u napad, ja sam uporno molio komandanta fronta da ove brigade vrati na predašnje položaje. Posle usmene telefonske prepiske sa Gordovom (koji nije voleo da sluša predloge potčinjenih), ja sam ipak uspeo i, 24. jula u 17 časova, brigade su bile vraćene nazad u Nižnju Čirsku.

Pored toga, prebacio sam i 112. pešadijsku diviziju na desnu obalu Dona i poverio joj odbranu na donjem toku reke Čira. Gordov se saglasio sa ovim.

Rukovodeći borbenim dejstvima jedinica 64. armije, ja sam 25. jula 1942. doživeo prvo borbeno krštenje u današnjeg velikog otadžbinskog rata.

Mi smo se branili, a Nemci su napadali. Inicijativa je bila u rukama neprijatelja, koji se, treba priznati, solidno pripremio za napad. Međutim, 64. armija se tek prikupljala na odbrambenoj liniji bez pripremljenih položaja, bez dobre organizacije dotura municije i hrane. Armijsko pozadinske jedinice i ustane bile su razvučene po ešelonima od Staljingrada do Tule.

Glavni udar neprijatelja snagama dveju pešadijskih i jedne oklopne divizije izvršen je na našu desnokrilnu 229. pešadijsku diviziju, koja je držala položaj na frontu širine oko 15 kilometara. Ona je imala svega 5 bataljona, dok su ostala 4 bataljona trebala tek da pristignu. U borbenim porecima ove divizije i u dubini nalazila se 137. oklopna brigada, u kojoj je bilo pet tenkova »KV«, devet »T-34« i dvadeset »T-60«.

Borba je počela rano ujutru.

Neprijatelj je u početku napadao jednom pešadijskom divizijom sa tenkovima na centar 229. pešadijske divizije — na 783. puk.

Ne obzirući se na brojnu nadmoćnost neprijatelja, naši bataljoni su uporno odbijali napade njegove pešadije i tenkova. Uništeno je 9 neprijateljskih tenkova i samo na odseku 783. puka ubijeno oko 600 hitlerovaca.

U toku druge polovine dana neprijatelj je uspeo da prodre u našu odbranu do k. 155,0 i da osvoji sovhoz br. 79. Komandno mesto divizije, koje se nalazilo u to vreme na k. 155,0, napali su neprijateljski automatičari. U nastaloj situaciji komandant divizije bio je prisiljen da se brzo povuče usled čega je izgubio vezu sa 783. pešadijskim pukom i 2. bataljonom 804. pešadijskog puka. Oficir koji je bio sa tenkom poslat u te jedinice nije se vratio. Verovatno je poginuo.

Tako se završio moj prvi borbeni dan 25. jula 1942. godine.

26. jula, u 5 časova ujutru, posle artiljerijske pripreme i naleta aviona, neprijatelj je ponovo bacio u borbu pešadiju i tenkove. Sa svoje osmatračnice (10 km severozapadno od Nižnje — Čirske) izbrojao sam više od 80 neprijateljskih tenkova, koji su jurišali pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre. Glavni udar je bio usmeren preko k. 118,3 na MTF (farmu mlečnih proizvoda), na jedinice 783. pešadijskog puka.

Posmatrao sam kako su neprijateljski tenkovi pod zaštitom avijacije prodri u naše borbene poretku. Jedna grupa nemačkih tenkova naišla je na naše »KV«. Otpočela je prava tenkovska bitka. Naši »KV« su izdržali juriš nemačkih tenkova, ali laki »T-60« su se razmileli po jarugama, ne prihvatajući borbu.

Uskoro je poginuo komandant 783. pešadijskog puka, komesar je bio ranjen, a puk je počeo da se povlači na istok.

Komandant divizije je odmah bacio u borbu dva tek prispeila bataljona 804. puka. To je bio pokušaj da se zadrži neprijateljski napad, ali je već bilo kasno. Bataljoni koji su se kretali od zaseoka Ostrovskog na jug našli su se između naših i tenkova koji su se branili i neprijateljskih koji su napadali, i zaustavili se. Oko 13 časova neprijatelj je napao ove bataljone, koji, ne uspevši da se

ukopaju, nisu izdržali udar, te su se, napustivši k. 161. i k. 156, povukli ka zaseoku Savinskom.

Plotuni gardijskih minobacača na prikupljene hitlerovce i vatreni naleti artiljerije 214. divizije naneli su velike gubitke neprijatelju na ovom odseku. Ali, bez obzira na to, neprijateljske jedinice su nastavile da se probijaju napred. U podne je neprijatelj bacio u borbu dve oklopne grupe — jednu od približno 40 tenkova sa zadatkom da progoni bataljone koji su se povlačili prema reci Miškovki i drugu — na Nižnju Čirsku.

U toku druge polovine dana postalo je jasno da je naša odbrana na frontu desnokrilne 229. pešadijske divizije probijena. Neprijatelj se ustremio ka reci Čiru i tim samim se uvlačio u spoj između 62. i 64. armije. Naša armija nije imala rezervi na zapadnoj obali Dona. 66. pešadijska i 137. oklopna brigada, koje sam vratio iz rejona Minajeva, kretale su se prema Nižnjoj Čirskoj. Premoreni napornim i nepotrebnim marševima, mornarički pešaci su se kretali pôlako, a kod tenkista je ponestajalo goriva. U cilju likvidacije neprijateljskog probaja, a posebno u cilju obezbeđenja spoja između 64. i 62. armije odmah sam doneo sledeću odluku: 112. pešadijsku diviziju sa 10 tenkova »KV« iz 137. oklopne brigade, koja se posle noćnog marša nalazila na odmoru u rejonu salaša Logovskog, najhitnije prebaciti preko željezničkog mosta na Donu. Njen je zadatak bio da posedne odbrambenu liniju od Staromaksimovskog niz reku Čir do njenog ušća i da se utvrdi na pogodnim položajima. Bilo je potrebno odmah i sigurno obezbediti spoj između 62. i 64. armije i onemogućiti udar neprijatelja u bok i pozadinu.

Taj manevr je uspeo samo delimično, pošto nas je neprijatelj preduhitrio. Samo je 112. pešadijska divizija uspela da se prebaci preko Dona i da izbije na liniju Ričkovski — Ljapičev. Nama je takođe pošlo za rukom da prikupimo deo snaga 66. brigade mornaričke pešadije sa artiljerijskim divizionom, ali jedinice 137. oklopne brigade, zbog pomanjkanja goriva nisu stigle čak ni do Nižnje Čirske. Umesto tenkova za osiguranje spoja 214. i 229. divizije morali smo uputiti bataljone 66. brigade morna-

ričke pešadije, koja je ubrzo bila napadnuta iz vazduha, a zatim i od strane nemačkih tenkova. Mornarički pešaci su se zaustavili i počeli odbijati neprijateljske napade.

Izgledalo je da ćemo ipak uspeti da zaustavimo neprijatelja i da zatvorimo stvoreni proboj, ali je odjednom nastala panika. Ona se nije pojavila na frontu, već u pozadinskim jedinicama. U sanitetskim bataljonima, u artiljeriskom parku i u komorama jedinica koje su se nalazile na desnoj obali Dona, pušten je glas da se nemački tenkovi nalaze na dva do tri kilometra. Ovakvo, svakako provokatorsko, saopštenje bilo je u ono vreme dovoljno da pozadinske jedinice u neredu nagrnu prema prelazima preko reke. Ova panika je, meni nepoznatim kanalima, bila preneta i na jedinice na frontu.

Da bih zaustavio ljudstvo i vozila, koji su se masovno ustremili ka Donu, ja sam na prelaz uputio svoga komandanta artiljerije general-majora Brouta sa nekoliko štabnih oficira. Ali sve je bilo kasno i uzaludno. Primetivši velike skupine ljudi i vozila kod prelaza preko reke, neprijateljska avijacija je počela da ih bombarduje.

Za vreme ovog bombardovanja su poginuli: general Brout, načelnik operativnog odeljenja potpukovnik Sidorin; načelnik inženjerije armije pukovnik Burilov i drugi oficiri štaba armije.

Predveče je most na Donu kod Nižnje Čirske srušila neprijateljska avijacija i on je potonuo. 214. pešadijska divizija i dve brigade mornaričke pešadije 64. armije ostale su na zapadnoj obali Dona. Načelnik štaba armije pukovnik Novikov i član Vojnog saveta divizijski komesar Abramov, upoznavši se sa situacijom na frontu armije, uveče 26. jula ispoljili su nepotrebnu i brzopletu inicijativu. Dok sam se još nalazio u Nižnjoj Čirskoj, oni su, bez moga znanja, naredili preko radija 214. pešadijskoj diviziji, dvema pešadijskim i 137. oklopnoj brigadi da se povuku natrag iza Dona. Za ovo naređenje saznao sam tek po povratku u štab armije, noću 26. jula, kada su se pomenute jedinice već povlačile prema Donu. Spopao me užas od pomisli da bi se prelaženje preko reke noću moglo pretvoriti u paniku, pošto u to vreme nijedan prelaz nije funkcionisao.

Povlačenje preko Dona nije bilo oportuno, već je trebalo organizovati odbranu na zapadnoj obali, oslanjajući se krilima na obale reke. Mobilisali smo sva sredstva veze da se ova odluka dostavi jedinicama. Ne sećam se kakvim smo se sredstvima veze poslužili, ali jedinice su dobile naреđenje i povlačenje prema Donu je dobilo više-manje organizovani karakter.

Istovremeno 112. divizija, koja se prebacila sa desetak tenkova »KV« preko železničkog mosta na zapadnu obalu Dona, dobila je zadatak da udarom iz rejona Ričkovskog na jugozapad odbaci neprijatelja preko reke Čira i samim tim likvidira probaj i čvrsto osigura spoj sa 62. armijom. Desno od 112. divizije nalazili su se pukovi 229. divizije, koji su se tamo povukli pod pritiskom neprijateljskih snaga.

U drugoj polovini dana 27. jula pukovi ovih dveju divizija otpočeli su duge i teške borbe sa neprijateljem, koji je težio da izbije na železnički most i dalje na sever duž obale Dona.

Posle preduzetih mera, naveče 27. jula nastali probaj bio je likvidiran na čitavom frontu 64. armije.

Otada je prošlo dosta godina i ja se ne stidim svoga prvog borbenog krštenja u ratu protiv fašističkih osvajača. Iako je neprijatelj probio prvi odbrambeni pojaz 64. armije, on nije bio u stanju da razvije dalji napad. Bio je zaustavljen.

Tri dana borbe su kratak period, ali za mene, koji sam nedavno stigao na front, on je bio veoma važan u svakom pogledu.

Jedinice 64. armije povukle su se sa gubicima. Ali prvi neuspesi nisu me obeshrabrili i nisam izgubio prisustvo duha. Verovao sam da će doći vreme kada će uobraženi Hitlerovi generali biti primorani da ispiju pehar poraza koji će im naneti Crvena armija.

Postavlja se pitanje: šta bi se dogodilo da Nemci nisu počeli napad 25. jula, kada pukovi i divizije naše armije još nisu bili prikupljeni i nisu imali više od jednog dana za organizaciju odbrane, nego, recimo, 27. jula — kada bi komandanti divizija prikupili pukove, bataljone i divizio-

ne, ukopali se u zemlju, organizovali vatreno sadejstvo i vezu, pripremili municiju i organizovali snabdevanje?

Na postavljeno pitanje odgovor može biti samo jedan — neprijatelj ne bi uspeo da tako brzo probije odbrambeni front 64. armije.

Posmatrajući kako su Nemci vršili artiljerijsku pripremu protiv 229. pešadijske divizije, ja sam u njihovoj taktici uočio slabe strane. Po snazi i organizaciji njihova artiljerijska priprema bila je slaba. Vatreni naleti artiljerije i minobacača su bili razbacani, nisu zahvatali dubinu, već samo prednji kraj položaja. Širokog manevra vatrom za vreme vođenja borbe nije bilo.

Za vreme školovanja u Frunzeovoj akademiji proučavao sam mnoge borbe i operacije Nemaca na zapadnom frontu u I svetskom ratu. Bili su mi poznati pogledi nemačkih generala na ulogu artiljerije u budućem ratu (na primer, ideje Bernhardija). Zbog toga sam u prvim daniма borbi na Donu očekivao od neprijateljske artiljerije klasično sadejstvo, preciznu organizaciju vatrenog vala, munjevit manevr vatrom i pokretom. Ali toga nije bilo. Susreo sam se sa jasno izraženim metodom organizovanja postepenog slamanja jedne linije rovova za drugom, i to obavezno pod zaštitom avijacije.

Da smo mi u ono vreme imali dublje izgrađenu odbranu (ne 5, nego svih 9 bataljona) i protivoklopne rezerve, moguće je bilo ne samo zaustaviti napad, nego i temeljito potući neprijatelja.

Nemački tenkovi nisu išli na juriš bez pešadije i bez podrške avijacije. Na bojištu se nije videla odvažnost nemačkih tenkista, njihova hrabrost i brzina dejstva, kao što su o tome pisale inostrane novine. Naprotiv, njihova dejstva su bila mlitava, odviše oprezna i neodlučna.

Nemačka pešadija je bila moćna vatrom svojeg automatskog oružja, ali brzog pokreta na bojištu i odlučnog juriša ja nisam video. U napadu su nemački pešaci često besciljno otvarali jaku vatru iz automatskog oružja.

27. jula, kada je jedan puk 112. divizije prešao u protivnapad na salaš Novomaksimovski, neprijateljska peša-

dija nije uopšte prihvatile borbu i povukla se. I tek sledećeg dana, 28. jula, kada su pristigle tenkovske jedinice, ona je otpočela borbu za položaje koje je uoči toga dana napustila bez borbe.

Prednji kraj nemačke odbrane jasno se video, naročito noću. On je bio obeležen vatrom iz automata svetlećim zrnima, koja se često otvarala nasumice, i raketama svih boja. Izgledalo je da se Nemci plaše pomrčine, ili da im je dosadno bez praskanja automata i svetlećih zrna.

Manevar neprijateljskih trupa mogao se dobro pratiti po auto-kolonama, koje su se kretale po stepi sa upaljenim farovima.

U borbi je najbolje dejstvovala neprijateljska avijacija. Veza i sadejstvo avijacije sa kopnenim jedinicama funkcionalisali su vrlo dobro. Videlo se da je nemačkim avijatičarima poznata taktika svojih i naših kopnenih jedinica.

Vrlo često se mogla posmatrati sledeća slika: čim bi nemačka pešadija bila zaustavljena našom artiljerijskom, ili puščanom i mitraljeskom vatrom, nakon nekoliko minuta pojavila bi se nemačka avijacija, pretežno juristički avioni. Obrazovavši zatvoreni krug, oni su se obrušavali na naše borbene poretke i artiljerijske položaje precizno bacajući bombe.

U savremenom boju bez sadejstva svih rodova vojske i bez dobrog komandovanja ne može se postići pobeda. Kod Nemaca je ovo sadejstvo bilo dobro organizovano. Rodovi vojske nisu se u borbi žurili, nisu istračavali napred usamljeni, već su nanosili udar čitavom masom žive sile i tehnike. Njihova je avijacija nekoliko minuta pre opštег napada naletala na napadni objekt, prva je jurišala i bombardovala, vezujući za zemlju braniočevu živu silu i tehniku, a zatim su kopnene jedinice — pešadija sa tenkovima podržane artiljerijskom i minobacačkom vatrom, gotovo bez gubitaka upadale u naše borbene poretke.

Takva su bila moja prva zapažanja o neprijateljskoj taktici. Ja to nisam činio kao slučajan posmatrač, niti radi toga da bih o tome sada pričao. Ne, nikako zbog toga. Meni je bilo potrebno da znam kako Hitlerovi generali organi-

zuju borbu, da upoznam dobre i slabe strane neprijatelja, da bih, kako bi se to reklo, napipao njegovu Ahilovu petu.

I evo danas, nakon nekoliko godina, sećajući se svojih težnji za neprekidnim posmatranjem neprijatelja sa ciljem da se upoznam sa njegovom taktikom na bojištu, došao sam do zaključka da to nisam radio uzalud. Posmatrati neprijatelja, proučavati njegove dobre i slabe strane, poznavati njegove metode i navike — znači tući se sa njim otvorenih očiju, koristiti njegove pogreške a svoje slabe strane ne podmetati pod opasni udar.

Počev od 26. jula pa do kraja toga meseca naše jedinice su vodile borbe uglavnom na desnom krilu armije — u rejonu Velika Osinovka — Jericki — Verhnja Čirska. Na ovom odseku neprijatelj je težio da se kroz borbeni predvod 229. i 112. divizije probije na severoistok i da izbije u pozadinu 62. armije, na prelaze preko Dona u rejonu Logovskog i Kalača.

Za sve to vreme ja sam se nalazio na osmatračnici na k. 111,1, severno od postaje Ričkovski i imao sam neposrednu vezu sa komandantima 229. i 112. divizije, a preko štaba armije sa ostalim jedinicama.

Borbe su vođene sa naizmeničnim uspehom. Nekoliko dana neprijatelj je bacao u napad jedinice 51. armijskog korpusa, ojačanog tenkovima. Pojedinih dana u napadima je sa neprijateljske strane učestvovalo do sto tenkova, dok smo mi na tome odseku imali svega deset. Pa ipak, naše jedinice, naročito 112. divizija, odbijajući napade i same su prelazile u protivnapad.

Takvo stanje je potrajalo četiri dana. Rano ujutru 31. jula pukovi 229. i 112. divizije uz podršku tih deset tenkova i avijacije prešli su u napad i odbacili neprijatelja preko reke Čira. Naveče istoga dana uhvatili smo radiogram u kome je davana ocena naših dejstava. »Jedinice 51. armijskog korpusa koje su se prebacile preko reke Čira kod Surovikina razbijene su«, — javljaо je svome štabu (grupe »B«) neki hitlerovski oficir. Verovatno da je to bio neki inspektor ili agent Gestapoa, jer se potpisivao slovom »iks«.

Za vreme tih borbi koristio sam svaku priliku da saslušam što veći broj zarobljenika i da se na taj način upoznam sa raspoloženjem ličnog sastava neprijateljskih trupa. Treba reći istinu: zarobljenici su čvrsto držali jezik iza zuba i pozivajući se na zakletvu uporno su čutali. Ali ne svi...

Jednom prilikom dovedoše mi zarobljenog hitlerovskog pilota — Jovca. On je bio pogoden i prinudno je atetirao severno od salaša Novomaksimovski. Zarobljenik je izjavio da se nemački piloti ne plaše sovjetskih lovaca, pošto je tehničko preim秉stvo »Meseršmita« očigledno: u brzini — za oko 75 km, a u naoružanju — za jedan i po put. Međutim, naše pilote, kao borce, on je visoko cenio zbog njihove hrabrosti, izdržljivosti i neustrašivosti.

— Glavna udarna pesnica u borbi je avijacija — tvrdio je taj pilot. To je verovanje ne samo avijatičara nego i kopnene vojske. Kada mi ne bismo imali takvu avijaciju, mi ne bismo imali tolike uspehe ni na zapadu ni na istoku.

Tako je govorio o svojoj avijaciji nemački pilot tek oborenog aviona u vazdušnoj borbi.

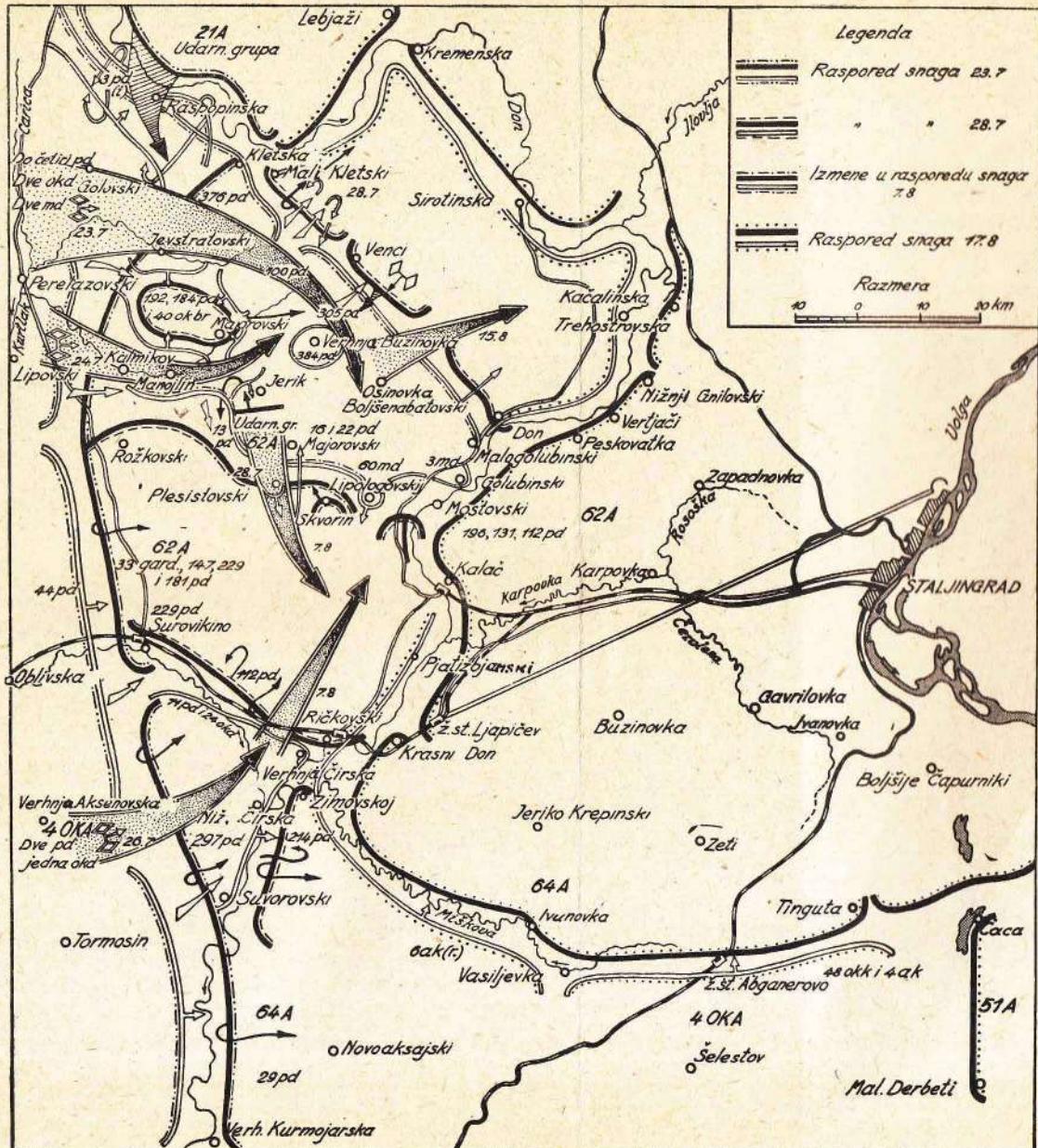
Kad sam ga upitao šta misli o kraju rata, on je slegnuo ramenima i izjavio:

— Što se tiče Rusije, vođa se prevario. Ni on, a ni mnogi Nemci sa njim, nisu očekivali takvu otpornost Rusa, pa je stoga o kraju rata teško i govoriti.

U jeku borbi na Donu telefonirao mi je na osmatračnicu komandant 62. armije general Kolpački. On se javljaо iz Štaba 64. armije. To me je iznenadilo, jer su se na frontu 62. armije vodile teške borbe. Onamo je neprijatelj, nastupajući sa velikim snagama, zauzeo Verhnju Buzinovku, probio front na desnom krilu armije i okružio dve divizije.

Porazgavaravši sa Kolpačkim telefonom, saznao sam da je on smenjen sa dužnosti komandanta 62. armije i da je na njegovo mesto postavljen general-potpukovnik A. I. Lopatin.

Ranije konjanik, general Lopatin je u poslednje vreme komandovao armijom koja se prilikom odstupanja

Skica 2. — Borbe na zapadnoj obali Dona

prema Donu tako rasejala po stepi da ju je bilo veoma teško prikupiti.

Dan kasnije u Štab 64. armije stigao je general-major M. S. Šumilov, koji je izjavio da je određen za komandanta armije i da je meni Gordov poručio da mu se lično javim.

General Šumilov nije imao zvanično postavljenje Vojnog saveta fronta, usled čega odlučih da telefonom porazgovaram sa Gordovom, kako bih dobio potvrdu izjave Šumilova. Ali sa Gordovom nisam mogao dobiti vezu, pošto se nije nalazio u Štabu fronta.

U to vreme primljena je direktiva fronta sa potpisom samo načelnika štaba, general-majora Nikiševa, koji je naređivao da se jednovremenim udarom dveju armija (62. i 64.) uništi neprijateljska grupacija u rejonu Verhnje Buzinovke i na reci Čiru. Za ovo se 64. armija ojačavala 204. pešadijskom divizijom i 23. oklopnim korpusom.

Direktiva je primljena 28. jula u 14 časova, a početak napada je bio predviđen za 29. jul u 2 časa noću. tj. nakon 12 časova.

U ovoj kratkoj direktivi bilo je dosta nejasnosti. Na telefonsko pitanje gde se nalaze 204. divizija i 23. oklopni korpus, dobili smo neodređen odgovor:

— Tražite te jedinice između Dona i reke Liske.

Dobijao se utisak da ni sam general Nikišev ne zna gde se ove jedinice nalaze.

Posavetovavši se, odlučismo da ih tražimo u svim pravcima.

Zajedno sa članom vojnog saveta Z. T. Serdjukom uputih se pravcem Ričkovski — Novomaksimovski — Tuzov — Lisov — Žirkov. Ostali drugovi su se uputili drugim pravcima.

Čitavu noć smo brazdali stepom da bismo našli jedinice pridate 64. armiji. Tražili smo ih i celo jutro i tek u podne 29. jula nađosmo u rejonu Žirkova jednu oklopnu brigadu 23. korpusa. Komandant brigade nije ništa znao i za napad se nije pripremao.

Tražeći Štab 23. korpusa, koji se navodno nalazio u sovhozu »Pobeda oktobra«, mi smo usput navratili u salaš-

Volodinskij u kome se nalazilo komandno mesto 62. armije.

Puni, plavokosi i na izgled veoma pribrani general Lopatin lepo nas je dočekao na svome komandnom mestu, priredio nam dobar ručak i izjavio da jedinice 62. armije nisu spremne, da municija nije stigla, te da armija ne može i neće izvršiti direktivu načelnika štaba fronta, tim pre što vojni savet ovu direktivu nije potvrdio.

U držanju generala Lopatina, po mojim utiscima, nije bilo nimalo samopouzdanja. On nije verovao da će moći uništiti buzinovsku neprijateljsku grupaciju. Kod njega je postojala sumnja, da li će se njegove jedinice, koje su bile poluokružene, održati na desnom krilu armije.

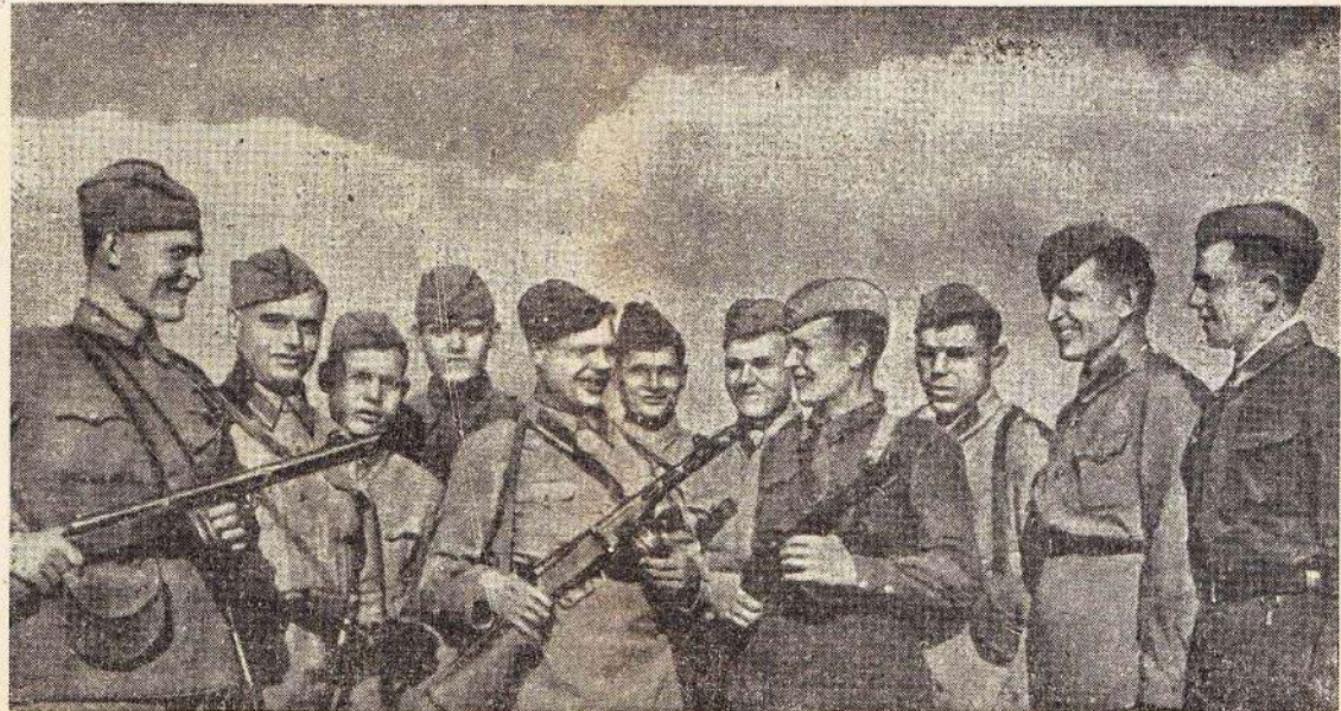
Za vreme našeg krstarenja između Dona i odbrambene linije 62. armije iznad nas su neprestano nadletali neprijateljski lovački i jurišni avioni. Oni su se kao čunci na razboju kretali u vazduhu čas ovamo čas onamo, leteći spokojno kao kod svoje kuće. Naši se avioni u toku celog dana nisu pojavlivali.

Zbog toga su se fašistički vazdušni pirati često u parovima i pojedinačno obrušavali i gađali ciljeve na zemlji — kamione i druga vozila. Bilo je očigledno da su se ovi avioni vraćali posle izvršenja borbenih zadataka. Rasterevitvi se, bacivši bombe na određene ciljeve na istoku, oni su u povratku mitraljirali pokretne ciljeve na putevima.

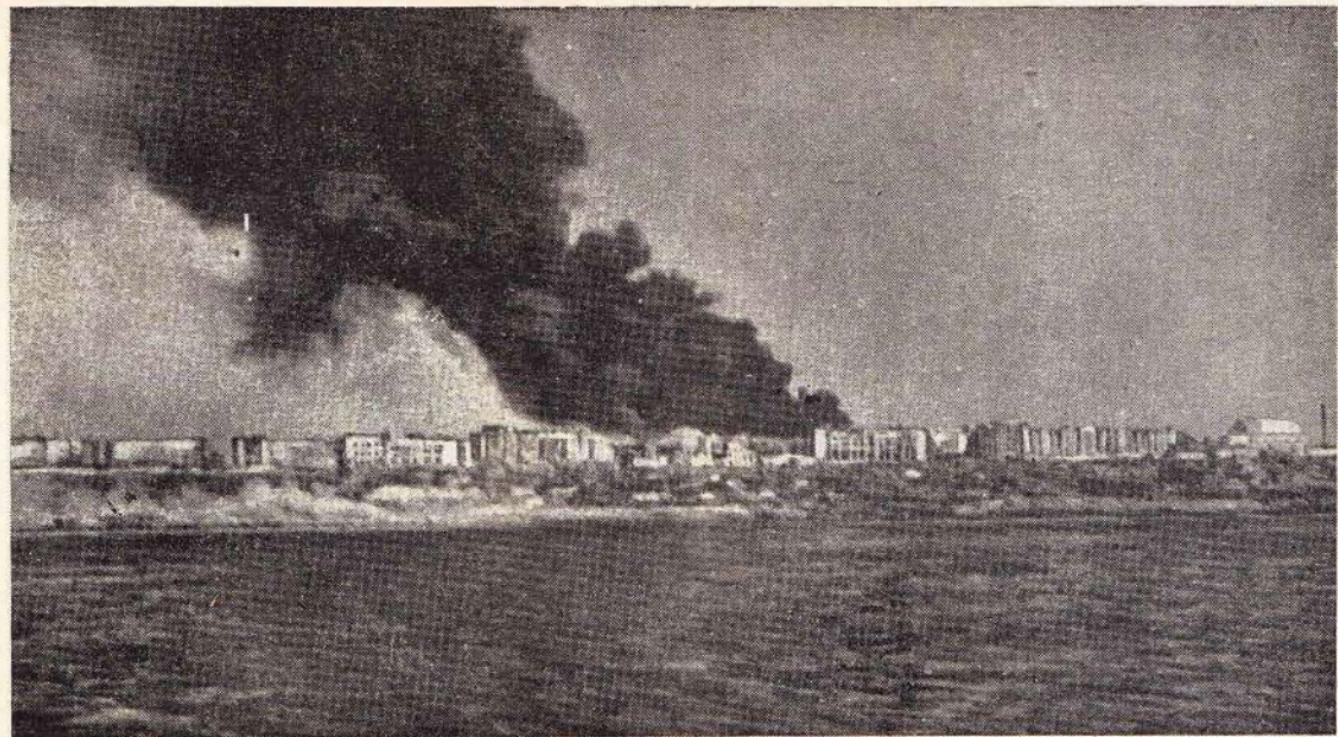
Ceo dan smo lutali po donskoj stepi izloženi vatri i bombardovanju i vratili smo se u Štab 64. armije praznih ruku.

Naveče 30. jula predao sam komandu armije generalu Šumilovu i krenuo u Staljingrad u štab fronta, gde sam dva dana očekivao sastanak sa Gordovom. Lunjati po gradu i čekati na nešto neizvesno u vreme kada se na frontu odigravaju krupni događaji, za mene je bilo odveć neprijatno. Najzad, 1. avgusta naveče primio me je Gordov u svome kabinetu, u trenutku kada je slušao izveštaj komandanta vazduhoplovne armije generala Hrjukina.

Gordov je bio dobro raspoložen, čak se i šalio. U razgovoru sa Hrjukinom ispoljavao je takvo samopouzdanje

*Grupa lovaca tenkova od onih 33 heroja, koji su odbili napad 70
fašističkih tenkova na prilazima Staljingradu*

*Posle jednog naleta fašističkih bombardera na fabrički rejon
Staljingrada (avgust 1942. godine)*

da je izgledalo kao da će u najskorije vreme uništiti razbesnele fašiste.

— Neprijatelj se zapetljao u našim odbrambenim po-ložajima, — govorio je Gordov, — i sada ga možemo uništiti jednim udarom.

Uporedivši raspoloženje Gordova sa raspoloženjem Lopatina i setivši se uzaludnih traženja divizija po don-skoj stepi, kojih тамо nije bilo, ja sam zaključio da komandant fronta ne poznaće situaciju na frontu. On je željeno video kao stvarno, a nije znao da iz rejona Cimljanske preko Koteljnikova Staljingradu preti novā opasnost — udar velikih snaga.

General Gordov nije bio voljan da me sasluša. Moj pokušaj da ga obavestim o situaciji na frontu jednostavno je presekao.

— Ja poznajem situaciju na frontu ne lošije od Vas — izjavio je on i, počutavši, zatražio je objašnjenje zbog čega se desno krilo armije u borbama 24.—26. jula povuklo preko reke Čira.

— To povlačenje je bilo prinudno, pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga, — odgovorio sam. — Divizija je imala u odbrani samo polovinu svojih snaga, a ostale su tek pristizale i to bez sredstava ojačanja...

— Podnesite mi pismeni izveštaj, — preseče me on i ponovi — da, pismeni...

— Ovde nemam radnu kartu i dokumenta, — odgovorih. — Molim za odobrenje da odem nazad u armiju, gde će napisati izveštaj i odmah ga dostaviti.

Gordov je prihvatio predlog i ja se odmah vratih u armiju.

Posle susreta sa Gordovom više mi se nije pružila prilika da budem iza Dona. Pa ipak, još onda, u danima borbi u velikoj okuci, moglo se videti, kako se to kaže, golim okom da su komandant i štab fronta prerano zaključili da se neprijatelj zapetljao u naše odbrambene položaje. Događaji koji su se kasnije odigrali u celosti su demantovali takvo gledište i na tome se valja zaustaviti.

Pre svega, treba reći da je neprijatelj, od samog početka borbi u velikoj okuci, čvrsto držao inicijativu u

svojim rukama, a nije se zapetljao, kako su pokušali da sebi i potčinjenima sugeriraju Gordov i Nikišev.

Na pojedinim odsecima neprijatelj se odista zadržavao i imao velike gubitke. U ovom pogledu treba istaći 33. gardijsku diviziju, koja se branila jugozapadno od Manojlina.

Tako, na primer, 21. jula, kada je neprijatelj, slobodivši otpor prednjih odreda 62. armije na liniji reka Cuc-kana i Čira, pokušao da iz pokreta izbije na manevarski prostor, jedinice 33. gardijske divizije nisu se povukle sa svojih položaja već su ga prisilile da odstupi.

Sledećeg dana neprijatelj je ponovio napad na položaje gardista. Ovoga puta on je bacio protiv njih dve divizije — jednu oklopnu i jednu pešadijsku. Gardisti nisu ustuknuli. Vatrom protivoklopnih topova i pušaka, flašama sa zapaljivom tečnošću i bombama oni su prvo uništili tenkove, a zatim vatrom iz pešadijskog oružja okomili se na pešadiju koja se odvojila od tenkova.

Učesnici ove borbe su pričali da su se tenkovski juriši više puta ponavljali. Pojedini tenkovi uspeli su da prodrnu u dubinu naše odbrane, ali su ih tamo uništavali drugi ešeloni.

U toku jednog dana borbe gardisti 33. divizije su uništili i zapalili 50 neprijateljskih tenkova i pobili nekoliko stotina fašističkih vojnika i oficira.

U centru odbrane ove divizije, na pravcu glavnog udara hitlerovaca, nalazila se na položaju baterija topova 76 mm pod komandom potporučnika Serija i komandira komandnog voda poručnika Nedelina.

— Svaki vod je raspolagao sa 200 razornih granata, — pričao mi je Nedelin. — Naš je zadatak bio: ne propustiti faštiste kroz odbrambenu liniju. To je bilo jasno svakom artiljercu. Rano ujutru 22. jula pojavila se jaka tenkovska kolona, a na izvesnom odstojanju od nje — kolona teretnih automobila sa municijom i gorivom.

Naša baterija je otvorila vatru na teretne automobile, od kojih je jedan deo bio zapaljen a drugi su okrenuli nazad, odlazeći u dubinu stepa. U međuvremenu se oko 20 neprijateljskih tenkova razvilo i poslo na juriš. Ispred

nas su se nalazila dva pešadijska voda, koja nisu uspela da zaustave tenkove i borba se približavala vatrenim položajima naše baterije. Posle prvog plotuna naših oruđa fašistički tenkovi su se zaustavili, iako se nijedan nije zapalio. Razorne granate su bile dobre protiv teretnih automobila, ali nisu imale efekta protiv oklopa.

Pa ipak, komandir baterije je ponovio komandu: »Pali!« — i mi smo počeli tući neposrednim gađanjem. Otpočeo je dvoboј između naša četiri oruđa i 20 neprijateljskih tenkovskih topova. Nama je bilo neshvatljivo zašto fašisti nisu odmah zgazili našu bateriju. Gardisti koji su ostali u životu objašnjavali su to time što su fašisti, verovatno, mislili da mi na tom odseku raspolažemo mnogo većim snagama kad se nismo predali niti odstupili...

Ubrzo su se na bojištu pojavili dvomotorni avioni i počeli su da bombarduju i mitraljiraju našu bateriju. Okolo baterije su padala zrna teških topova, koji su otvarali vatru iz dubine. Naređenje za odstupanje nismo dobili, a nije se imalo kud: nije se moglo odstupiti preko gole stepi pod neprekidnom vatrom neprijateljske avijacije i artiljerije.

Procenivši situaciju, odlučili smo da ostanemo na položaju i da se tučemo do poslednjeg metka.

Okolo nas je sve grmelo i letelo u vizduh. Gusta stepska trava se zapalila. Maskirni materijal — poslednja zaštita naših topova — bila je u plamenu. Fašisti su očigledno raspolagali neograničenim količinama municije, dok smo mi, svesni svojih rezervi, štedeli svaki metak.

Oko 4 časa po podne komandiri topovskih odeljenja počeli su izveštavati sa vatrenih položaja da je municija na izmaku. Baterija je ostala sa 6 metaka... zatim sa 3... i, na kraju, samo sa jednim metkom — glasio je izveštaj... I tada se sve stišalo na našoj strani. Ali čak i kad se sve učutalo, neprijatelj nas je još jednom obasuo uraganskom vatrom i tek nakon toga pošao na juriš.

Nekoliko desetaka zrna ispaljenih iz puške protiv lavine tenkova nisu imali nikakvog efekta. Mi smo sedeli

u svojim rovovima, zasuti zemljom, i čekali nekakav završetak.

Neprijateljski tenkovi podišli su neposredno našim rovovima, nastavljujući sa topovskom vatrom. Naš komandir baterije Serij sedeо je u tom momentu u rovu za telefoniste i nešto pisao. Razlegla se eksplozija... Serij je glasno vrisnuo. Ja sam se nalazio u prolazu između komandira i preostalih u životu izviđača. Čuvši vrisak komandira, oni su se okrenuli prema meni sa pitanjem u očima: »Šta da se radi? Kako da se postupi?«. Meni, dvadesetogodišnjem mlađiću, bilo je strašno da sedim i čekam smrt. Ja to nisam mogao sakriti ni od izviđača i rekao sam im: »Verovatno ćemo svi izginuti; zato, drugovi, za svaki slučaj — zbogom!«

Potmulo stenjanje Serija postajalo je sve tiše i tiše. Tek tada sam se setio da komandiru treba pomoći i otpuzio sam k njemu. Odjednom je iznad mene nešto prasnulo, iz očiju su mi poletele varnice, sve mi se zavrtelo, i učinilo mi se da padam u nekaku provaliju. A kad sam se pribrao od bolova i otvorio oči, video sam da na ivici rova stoje fašisti s automatima i da me za kaiše vuku iz njega. Bio sam krvav. Kao što se kasnije ispostavilo, bio sam ranjen parčadima granate, koja je eksplodirala na dva metra iza mojih leđ...

To je samo jedna od mnogih epizoda koje svedoče o tome da su se gardisti 33. divizije tukli do poslednjeg metka.

Hrabro su se borili i protivtenkovci ove divizije. Svima je poznat podvig četvorice protivtenkovaca — komsomolaca na čelu sa Petrom Bolotom, sa kojim sam imao prilike da se susretнем nešto kasnije. Oni su, sve u svemu, raspolagali sa dve protivoklopne puške, a na brežuljak, koji su branili, ustremilo se 30 tenkova. Neravna borba je trajala celog dana. Preciznim pogocima gardisti su zapalili 15 neprijateljskih tenkova, a ostali su bili prisiljeni da se povuku.

Takva hrabrost boraca 33. gardijske divizije odista je opravdavala mišljenje da se neprijatelj zapetljao u naše položaje. I stvarno, 3 Hitlerove divizije bukvalno su bile

zadržane i uvučene u tešku i neravnu borbu, koja se na uzanom odseku fronta nastavljala nekoliko dana. Ovu je okolnost trebalo iskoristiti i snagama susednih divizija odmah naneti protivudar na oba boka hitlerovske grupacije, koja je napadala 33. diviziju, i na taj način pomoći joj da do noge potuče neprijatelja. Ali ovo se nije ostvarilo. Susedne divizije su i dalje ostale na odbrambenim položajima, kao da su nešto očekivale. Neprijatelj je to iskoristio i, prekinuvši napad, prebacio svoje snage na desno krilo 62. armije, pa je 23. jula izjutra preuzeo novi napad. Nakon nekoliko sati pošlo mu je za rukom da na odseku Kletska — Jevstratovski probije odbranu 192. pešadijske divizije.

Hitlerovci su, nakon dvodnevних borbi, zauzeli Verhnju Buzinovku, Osinovku, Suhanovski i opkolili 192. i 184. pešadijsku diviziju i 40. oklopnu brigadu. Razvijajući napad, prednji neprijateljski delovi su 26. jula uveče izbili na Don, između salaša Golubinski i Mostovski.

Na taj način, bez obzira na odvažnost i upornost pojedinih nižih jedinica, pa i čitavih pukova 62. armije, neprijatelj je uspeo da u potpunosti zadrži inicijativu u svojim rukama.

Ocenivši situaciju na frontu 62. i 64. armije, Stab Staljingradskog fronta u svojoj direktivi od 26. jula doneo je odluku da se likvidira neprijateljska grupacija koja se probila do Dona. Doneta odluka bila je pravilna, ali, kako se ispostavilo, bila je slabo obezbedena.

Komandant fronta je odlučio da koncentričnim udarima sa severa na jug i sa juga na severozapad, snagama 1. i 4. oklopne armije i delom snaga 21. i 62. armije odseće neprijatelja koji je prodrio u naš raspored, da ga uništi i uspostavi položaj.

Pravci udara bili su pravilno određeni i njihovim ostvarivanjem neprijateljska grupacija, koja je prodrla u rejon: Verhnja Buzinovka — Osinovka — Suhanovski, nesumnjivo bi bila okružena i uništena. Ali za uspeh u borbi nisu dovoljne lepo nacrtane karte. Dobra strategijska ili operativna zamisao zahteva svojevremeno ostvarenje, dobru taktku i elastično komandovanje trupama.

Ali kad se odluka donese sa zakašnjenjem, njeno izvršenje neizbežno dovodi do užurbanosti. I, po pravilu, u sličnim prilikama, se suočavamo sa slabom organizacijom i odsustvom sadejstva.

Usled toga je od šest kompletnih divizija 62. armije, koje su raspolagale i jakim sredstvima ojačanja, faktički vodila borbu samo 196. pešadijska divizija, dok su 192. i 184. pešadijska divizija i 40. oklopna brigada stajale, kao ukopane, severno od Manojlina i čekale spas sa severa ili sa juga.

Kao što je poznato, 33, 181. i 147. pešadijska divizija, sa sredstvima ojačanja, nalazile su se na odbrambenoj liniji Kalmikov — Surovikino prema samo jednoj široko razvučenoj 44. pešadijskoj diviziji hitlerovaca.

Sem toga, vreme početka protivudara nije bilo isto za sve armije: 196. pešadijska divizija počela je napad u 6 časova izjutra 26. jula, 1. oklopna armija 27. jula ujutru, a 4. oklopna armija mogla je otpočeti sa napadom tek 29. jula.

Poznato je da u organizaciji boja hitnost i užurbanost za sobom povlače i druge pogreške. Snaga i sredstva na zapadnoj obali Dona prikupljali su se, uglavnom, danju i ne pridržavajući se elementarnih pravila maskiranja. Zemljište zapadno od Kalača je otkriveno i neprijatelj je bio u mogućnosti ne samo da osmatra kakve se snage kreću sa istoka, nego i da prebroji tenkove koji pristižu na zapadnu obalu Dona. Na kraju, polazni rejoni za protivudar, kao i prikupljanje jedinica, nisu bili zaštićeni avijacijom i protivavionskim sredstvima.

Zbog ovako slabo organizovanog protivudara jedinice fronta nisu mogle uništiti neprijateljsku grupaciju i, pretrpevši velike gubitke, bile su prisiljene da se sa ostacima svojih snaga povuku na istočnu obalu Dona.

U delimičnoj borbenoj Zapovesti Štaba 62. armije br. 20 od 28. jula general Lopatin je pisao:

»U toku 23. — 25. jula neprijatelj je, ne postigavši uspeh na desnom krilu i u centru 62. armije, prešao u obranu, nastojeći da održi u poluokruženju desno krilo armije. Jednovremeno udarom 51. armijskog korpusa sa

linije reke Čira, uz podršku 70 — 100 tenkova, teži da izbije u rejon Kalača.

62. armija čvrsto drži posednutu liniju i zajedno sa 1. oklopnom armijom i 21. armijom završava okruženje i uništavanje neprijateljske grupacije kod Verhnje Buzinovke».

Tako je komandant 62. armije 28. jula procenio situaciju na frontu i u pozadini svoje armije. Ovo nas podseća na anegdotu o čoveku, koji je uhvatio medveda. Rekoše mu »Dovedi ga ovamo«, a on odgovori: »Medved me ne pušta«.

Komandant Staljingradskog fronta general-potpukovnik Gordov svojom Direktivom br. 00160 naredio je 196. pešadijskoj diviziji, tj. čitavoj protivudarnoj grupi 62. armije, da posedne odbrambenu liniju Jevsejev — Manojlin i da spreči napredovanje neprijatelja na jug. On se već odrekao aktivnih dejstava sa 62. armijom i stavio je u položaj odbrane.

Ovim se završila borba na zapadnoj obali Doma.

U borbama od 23. jula do 14. avgusta 62. armija je pretrpela vrlo velike gubitke i ubrzo se povukla na istočnu obalu Doma u stvari bez svojih divizija. One su bile okružene od neprijatelja i probijale su se iz okruženja u manjim grupama. U 62. armiju su se slike divizije, koje su ranije sačinjavale 1. oklopnu armiju, a i jedna divizija (112.), koja je ranije bila u sastavu 64. armije.

Prva oklopna armija predala je svoje jedinice 62. armiji i prestala je da postoji.

Mada je još rano, ipak će spomenuti i 4. oklopnu armiju. Ona je do 15. avgusta držala mostobran na frontu Mali Kletski — Malogolubinski, a zatim se, pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga, povukla iza Doma. To se odigralo noću 15/16. avgusta.

Na taj način hitlerovci su u potpunosti zauzeli veliku okuku Doma.

JUŽNA GRUPA

S tigavši 1. avgusta u štab armije, počeo sam već da prikupljam dokumenta i da sastavljam pismeni izveštaj o borbama od 24. do 26. jula. Međutim, 2. avgusta ujutru general Šumilov pozvao me je da dođem kod njega. U kući, gde je živeo i radio Šumilov, zatekao sam ceo Vojni savet armije koji je pretresao referat načelnika štaba o situaciji na jugu, na levom krilu 64. armije.

Podaci su bili zabrinjavajući: nekažnjeno prešavši reku kod sela Cimljanske i prikupivši na levoj obali Dona nekoliko divizija (od kojih su dve bile oklopne), zavojevači su već u trećoj dekadi jula otpočeli nastupanje prema istoku, presakavši železničku prugu Staljingrad — Saljsk. Bilo je jasno da će neprijatelj svoj glavni udar iz rejona Cimljanske usmeriti na Staljingrad, obuhvatajući s juga levi bok 64. armije i čitavog Staljingradskog fronta.

General Šumilov predložio mi je da krenem na jug i da, upoznavši se sa situacijom, na licu mesta preduzmem potrebne mere. Upitao sam:

— Slaže li se s tim Vojni savet fronta?

Dobivši potvrđan odgovor, bez reči sam prihvatio ovaj predlog, pa mi je čak bilo i milo što sam se oslobođio pisanja nepotrebnog izveštajá za Gordova.

Zajedno sa mnom krenuli su adjutant G. I. Klimov, ordonans Revold Sidorin, šoferi Kajum Kalimulin i Valdim Sidorkov, i vezisti. Rasporedili smo se u tri automobila (na jednom od njih nalazila se radio-stanica) i krenuli na jug.

Uz put sam svratio u Štab 214. divizije (u zaseoku Verhnji Rubežni), gde sam zatekao komandanta divizije N. I. Birjukova. Nisam ga video od 24. jula. Birjukov me je upoznao sa situacijom koja je bila sumnjivo mirna. Na čitavom odbrambenom frontu divizije, od Nižnje Čirske do zaseoka Gorodskog, neprijatelj uopšte nije pokušavao da forsira Don niti je vršio aktivno izviđanje. Ovakva pasivnost učinila mi se čudnovata.

Sedeći sa generalom Birjukovom kraj jednog stoga slame i pijući donsku vodu sa ledom, odjednom smo se našli pod vatrom neprijateljskih teških topova. U blizini našeg stoga je eksplodiralo oko trideset artiljerijskih zrna. Čim se vatra stišala, oprostio sam se sa Birjukovom i krenuo na jug u zaselak Generalovski, u Štab 29. pešadijske divizije 64. armije.

29. divizija branila je položaj duž reke Aksaja od zaseoka Gorodskog do Novoaksajskog frontom okrenuta prema jugu. Severno od nje, duž reke Dona, branila se 214. divizija. Južno od Potemkinske do Verhnje Kurmajske branio se armiji pridat samostalni konjički puk. Levi bok ove divizije bio je otkriven.

Znao sam da se na liniji reke Miškove razvija i prema za odbranu jedan utvrđeni rejon (ne sećam se njegovog broja). Ali to je bilo u pozadini, severno od reke Aksaja.

Prenoćivši u Štabu 29. divizije, 3. avgusta ujutru krenuo sam u izviđanje pravcem salaš Verhnji Jabločni — Koteljnikovo. Sa mnom su bila dva odeljenja pešaka, koje sam poveo iz Štaba 29. divizije. Oni su se vozili u dva automobila. Preglednost u stepi je bila odlična — moglo se osmatrati na daljini od oko 8 km.

Prilazeći sa severa salašu Verhnji Jabločni, primećili smo dve pešadijske kolone s artiljerijom, koje su dolazile sa juga. To su bile 138. pešadijska divizija, pod komandom pukovnika Ljudnikova, i 157. divizija pukovnika Kuropatenka. One su se povlačile prema severu.

Obe ove divizije bile su nepotpunog sastava i pripadale armiji generala Trufanova. Napadnute od neprijatelja u rejonu Cimljanske i Remontne, one su pretrpele

velike gubitke i, izgubivši vezu sa armijom, odlučile da se povuku na sever, ka Staljingradu. S njima su se povlačila dva gardijska minobacačka puka na čelu sa zamenikom komandanta artiljerije armije, general-majorom Dmitrijevom.

I Ljudnikov i Kuropatenko nisu mi mogli dati detaljnije podatke o situaciji na jugu. Bili su ošamućeni neprijateljskim dejstvima. To sam odmah primetio i, stavivši obe te divizije pod svoju komandu, odlučio da ih uputim na takav odsek gde bi se mogle srediti. Divizijama je naređeno da se povuku iza reke Aksaja i da tamo posednu i pripreme za odbranu položaj, i to: divizija Ljudnikova od Novoaksajskog do zaseoka Čikova, a divizija Kuropatenka od Čikova do Antonova. U drugi ešelon, pozadi ovih divizija, određena je Smirnovljeva 154. brigada mornaričke pešadije, koja je za odbranu posela položaj od Verhnje Kumske do raskrsnice puteva, 12 km istočnije. Svoj improvizovani Štab Južne grupe smestio sam u zaseoku Verhnja Kumska. Za načelnika štaba je određen jedan od oficira Štaba armije Trufanova.

Zatim sam se povezao sa Štabom Staljingradskog fronta i preko operativnog dežurnog podrobno obavestio o situaciji na južnom delu fronta. Vezu sa Štabom 64. armije nisam mogao dobiti.

Iz štaba fronta saopštili su mi da se na stanicama Čilekov i Koteljnikovo iskrcava sveža 208. sibirska pešadijska divizija i naredili da i nju stavim pod svoju komandu.

— Gde je štab divizije? — upitah, ali ne dobih određeni odgovor.

4. avgusta ujutru, potpisavši svoje naređenje komandanima divizija (Ljudnikovu, Kuropatenku i Smirnovu) da na svojim odsecima pripreme odbrambenu liniju na reci Aksaju, krenuo sam, kao i juče, u izviđanje na jugo-zapad pravcem Generalovski — Verhnji Jabločni.

U stepi smo na putevima sretali pojedine ljude i kola iz divizije Ljudnikova i Kuropatenka. To me je donekle umirilo: znači, neprijatelja u blizini nema. Ali su me u Verhnjem Jabločnom meštani obavestili da se u re-

jonu Verhnje Kurmojarske nalaze Rumuni. Oni su se prebacivali na levu obalu Dona.

U rejonu sela Gremjače opet smo sreli ljudi i kola koji su se povlačili na jug duž železničke pruge. U gomili ljudi jedva sam našao jednog oficira i saznao od njega tešku vest: neprijateljska avijacija i tenkovi su 3. avgusta iznenada napali nekoliko transportnih ešelona 208. divizije koji su se iskricali na stanici Koteljnikovo. Preostale njene jedinice povlače se duž železničke pruge. Nisam uspeo da saznam gde se nalaze komandant divizije, komandanti pukova i štabovi.

Kod postaje Nebikovski jedan bataljon boraca, razvijen u streljački stroj frontom prema jugu, kopao je rovove. Komandant bataljona je izvestio da je, saznavši od onih što se povlače sa juga o pojavi nemačkih tenkova u Koteljnikovu, po svojoj inicijativi odlučio da posedne položaj za odbranu. On nije znao gde su komandant puka i komandant divizije. Pohvalio sam inicijativu komandanta ovog bataljona, naredio mu da zaustavlja begunce, i obećao da će ga povezati sa najbližim štabom koji sam mislio da će naći na stanici Čilekov.

Prilazeći stanici, primetili smo nekoliko vojnih transporta. To su se iskravale jedinice 208. divizije. Vest da je u Koteljnikovu uništeno četiri transporta još nije stigla ovamo. Pored železničke pruge i okolo vozova prikupljali su se vojnici, dimile se kuhinje, postrojavale se komore.

Našavši komandanta jednog transporta majora po činu i komandanta bataljona po položaju, ukratko sam ga upoznao sa situacijom i nardio mu da uputi jaka osiguranja na k. 141,8 i k. 143,8 kod zaseoka Nebikova, a ostale jedinice da odvede sa stanice i čeka naređenje Štaba divizije.

Pošto sam izdao ovo naređenje, krenuo sam sa svojom grupom na farmu mlečnih proizvoda br. 1 koja se nalazi 2 km zapadno od stanice Čilekov.

Tek uveče, kod postaje Birjukovski, najzad smo pronašli komandanta divizije pukovnika Voskobojnikova. Sećam se njegovog prebledelegog lica i drhtavog glasa. On

je bio jako uzbuđen. Na njega je strašno delovao gubitak jedinica.

— Druže generale, — rekao je, — ja sam sovjetski komandant i ne mogu da preživim gubitak jedinica svoje divizije; teško mi je da ih prikupim posle iskrcavanja pošto su već moralno potučene. Zbog toga ne mogu više smatrati sebe komandantom divizije i komandovati njome.

Takvo raspoloženje komandanta divizije nije se smelo zanemariti. Zadržao sam se tu nekoliko časova i kada se Voskobojnikov umirio, pozvao sam načelnika štaba i načelnika političkog odseka divizije da dođu kod njega. Naredio sam svima da se povežu sa svojim jedinicama razbacanim na prostoru od stanice Žutovo do Abganerova, da ih u toku noći odvedu iza reke Aksaja, da posednu položaj od zaseoka Antonova do salaša Žutov br. 1. i da organizuju intenzivno izviđanje pred frontom i na levom krilu divizije.

Prema podacima kojima sam raspolagao moglo se pretpostaviti da su hitlerovci, ne želeći da se upliču u borbe sa našim jedinicama raspoređenim duž železničke pruge Staljingrad — Koteljnikovo, odlučili da izvrše dubok obilazak i preko zaselaka Plodovito i Tinguta pođiju Staljingradu. Dognje se saznalo da su se tenkovske kolone 48. oklopног korpusa neprijatelja ustremile iz re-jona Koteljnikovo baš u ovom pravcu. Zbog toga sam naredio da komanda 208. divizije organizuje intenzivno izviđanje da bih saznao kuda i kako neprijatelj usmerava svoje glavne snage u ovom rejonu.

Tek noću krenuli smo u svoj improvizovaní Štab Južne grupe.

Srećom bila je mesečina, te smo se sa ugašenim farovima vozili kroz stepu obasjanu mesečevim zracima. Kod raskrsnice puteva, 10 km južno od Generalovskog, primetili smo konjičku patrolu. Grupa vojnika iz našeg osiguranja, koju smo uputili napred na automobilu, dočekala je konjanike uzvikom:

— Stoj! Ko ste?

Oni su odgovorili, i sve se svršilo bez komplikacija.

To je bila patrola konjičkog puka koji se povlačio iz naselja Verhnje Kurmojarske. Od vođe patrole saznao sam da su se tamo jake neprijateljske snage rano ujutru počele prebacivati preko Dona.

— Javite komandantu puka, — naredio sam vođi patrole, — da vrši izviđanje na frontu Potemkinska — Verhni Jabločni, da prati rad neprijatelja i verovatan dolazak njegovih jedinica iz rejona Koteljnikova. Vezu sa mnom neka održava preko Štaba 29. divizije koji se nalazi u zaseoku Generalovski.

Stigavši u Generalovski, saznao sam da 29. divizija, po naređenju štaba fronta, hitno napušta odbrambeni položaj i prebacuje se na istok, u rejon stanice Abganerovo.

U toku dva dana ljudi iz moje pratnje toliko su se zamorili da su prosto spavali u pokretu. Zbog toga smo ostali u zaseoku do jutra.

5. avgusta ujutru probudio nas je odjek eksplozija u stepi, — to je neprijateljska avijacija bombardovala i mitraljirala kolone 29. pešadijske divizije, koje su se severnom obalom reke Aksaja povlačile na istok. Povlačenje divizije nisu štitili ni lovci ni artiljerija, te je ona pretrpela na marta veće gubitke nego u borbi.

Tog istog jutra naređeno je komandantu konjičkog puka da brani odsek sa koga je povućena 29. divizija, zaključno sa Čausovskim i Generalovskim. Razume se da sâm konjički puk nije bio u stanju da brani taj odsek, ali mi nismo raspolagali drugim snagama. A i neprijatelj, izgleda, nije imao nameru da nas napadne na ovom delu fronta; on je prebacivao svoje snage na severoistok.

Od izviđačkih organa smo saznali da se neprijateljske jedinice, koje su se prebacivale preko Dona kod Verhnje Kurmojarske, takođe kreću na severoistok, isturajući slaba osiguranja na reku Aksaj. Manevar ovih jedinica je bio jasan: one su imale da osiguraju levi bok glavnih snaga koje su od Koteljnikova nastupale ka Staljingradu, obilazeći ga sa jugoistoka.

Donekle je umirujuća okolnost bilo to što je neprijatelj protiv našeg konjičkog osiguranja isturio slabije snage, uglavnom rumunske jedinice. Ali nas je u isto vre-

me zabrinjavalo nešto drugo — pokret neprijateljskih glavnih snaga na severoistok. Bilo je jasno da je neprijatelj, pripremajući udar na Staljingrad s juga, imao namjeru da izbije na bok i u pozadinu celog Staljingradskog fronta i da nas odseče od komunikacija, od naših baza.

Trupni izviđački organi su takođe javili da Nemci, posle zauzimanja Koteljnikova, ne idu ka Staljingradu najkraćim putem duž železničke pruge, nego upućuju svoje glavne snage pravcem Pimen — Černi — Darganov — Umancevo i izlaze u rejon Tinguta — Plodovito — Abganerovo.

Dobivši vezu sa štabom fronta, referisao sam o nastaloj situaciji na jugu i dobio izričito naređenje da održim položaje na reci Aksaju onim snagama kojima još raspolaćem.

Drugi zadatak i uputstva nisam dobio, mada sam od pojedinih lica koja su obilazila pozadinske jedinice i ustavove, od telefonista i iz drugih izvora koji su se nazivali »vojnički vesnik«, saznao da se u pozadini ubrzano vrši pregrupisavanje snaga i da se Štab 64. armije prebacuje u rejon Abganerova.

Južna grupa Staljingradskog fronta, kojom sam komandovao, nalazila se kao osiguranje na reci Aksaju. Čekao sam napad nemačko-rumunskih snaga, koje su svakako znale da vršimo pregrupisavanje. Njihov bi udar iz rejona Krugljakova i stanice Žutovo mogao onemogućiti manevar 64. armije.

Naredivši potčinjenim jedinicama da liniju reke Aksaja pripreme za upornu odbranu, proverio sam gotovost artiljerije i minobacača za otvaranje vatre, a da nas neprijatelj ne bi iznenadno napao, uputio sam na sve strane izviđačke patrole.

U rezervi je ostala 154. brigada mornaričke pešadije i dva puka »kačuša« koje su bile brižljivo maskirane u uvalama.

5. avgusta uveče nemačko-rumunske snage su napale na spoj između divizije Ljudnikova i Kuropatenka. Glavni udar se nanosio na frontu širine 8. km. Neprijateljska pešadija je prešla Aksaj i delom se uklinila u naš borbeni

poredak, dok su se tenkovi zasada još nalazili na južnoj obali i, kako izgleda, pripremali se za prelaz.

Bilo je jasno da će nemačko-rumunske jedinice, posle zauzimanja mostobrana na severnoj obali reke Aksaja, nastojati da u toku noći urede prelaze za tenkove i da će 6. avgusta ujutru otpočeti napad, bacajući u borbu svoje glavne snage. Rekao sam: bilo je jasno da će neprijatelj postupiti na ovaj način, i u ovom vidim rezultat iako skromnog, no ipak konkretnog ličnog iskustva koje sam stekao u borbama od 25—30. jula na desnoj obali Dona.

Verujući u nepogrešivost svoje taktike i operatike, hitlerovci su i ovde dejstvovali po istom šablonu kao i s one strane Dona: prvo napad avijacije, zatim artiljerijska vatra, pa pešadija, a za njom tenkovi. Za drugi redosled napada oni nisu znali. I kada su 5. avgusta uveče naši izviđači i osmatrači otkrili da se pred našim frontom prikupljaju pešadija, artiljerija i komore, naročito u uvali Popova, nismo morali dugo da razmišljamo, jer smo znali da će neprijatelj baš na ovakav način postupiti.

Odlučio sam da onemogućim ovaj napad.

Moj plan je bio jednostavan: ranom zorom izvršiti artiljerijski vatreći nalet na neprijatelja prikupljenog na polaznom položaju, a zatim složnim protivnapadom odbaciti njegovu pešadiju preko reke Aksaja.

Nismo izvodili nikakve složene manevre, već smo samo postavili dva puka »kaćuša« na vatrene položaje radi ispaljivanja plotuna. Naša artiljerija i minobacači su dejstvovali protiv ranije uočenih ciljeva sa proverenim elementima za gađanje. Posle artiljerijskog vatreñeg naleta pešadija je imala samo da se digne i krene na juriš. Tenkova nismo imali, a na pomoć naše avijacije nisam računao, jer nisam uspeo da uspostavim vezu sa njom.

Iskreno govoreći, riskantno je bilo izvesti čak i jednostavan manevar jedinicama koje sam skupio za vreme odstupanja i ne znajući njihove mogućnosti. Ali, smatrao sam da će, ako se naš juriš zbog nekih razloga i ne kruniše uspehom ili se uopšte ne ostvari, odbrambeni front ipak ostati posednut.

Tenkovi — koji su predstavljali najveću opasnost — još su se nalazili s one strane Aksaja. Ali, ako se u toku noći prebace preko reke, naš će protivnapad očigledno biti osuđen na propast, jer ne samo što nismo imali protivoklopne artiljerije, nego čak ni protivtenkovskih bombi. Situacija je bila rizična, ali bi je neaktivnost mogla još više pogoršati.

Sa padom mraka neprijatelj je postao neoprezan: na njegovoј strani automobili su se kretali sa upaljenim farovima ni malo se ne bojeći naše avijacije; tenkovi su stajali u mestu čekajući da se za njih urede prelazi preko reke. Tada sam pomislio: »Znači, neprijatelj namerava da upotrebi oklopnu pesnicu u trenutku kada njegova avijacija bude nad nama, kada artiljerija bude neutralisala naše vatrene tačke, kada pešadija bude krenula napred. Dakle, kao i uvek, uobičajenim redom, neprijatelj misli da proegla gusenicama naše rovove.

Neće mu to uspeti!...«

U toku noći navratio sam kod komandanata divizija — Ljudnikova i Kuropatenka — i saopštio im svoj plan za dejstva 6. avgusta ujutru. Oni su me odmah shvatili i pristupili pripremanju napada.

Naš proračun da postignemo iznenađenje potpuno se ostvario. Rano u zoru je artiljerija otvorila vatru na prikupljenog neprijatelja, a mi smo sa k. 147,0 posmatrali kako su neprijateljska pešadija, a za njom komore i artiljerija, počeli da beže iz uvala i zaklona. Sve je to u nedru pohrlilo na jug.

Gomile ljudi i komore, u paničnoj trci na jug, preko Aksaja, zadržale su i prelazak tenkova.

Na ovaj način uspeli smo da gotovo bez gubitaka one-mogućimo napad koji je neprijatelj nameravao da otpočne 6. avgusta. Ali izvršiti juriš i odbaciti neprijateljsku pešadiju, koja se još od sinoć nalazila u razvijenom borbenom poretku u stepi i već se bila delimično ukopala, bilo je znatno teže. S njom smo imali posla skoro do mraka.

U borbi 6. avgusta neprijatelj je pretrpeo velike gubitke u mrtvim, ranjenim i zarobljenim. Zaplenili smo 8 topova, mnogo pušaka i mitraljeza.

Uverio sam se da jedinice koje sam prikupio prilikom odstupanja nisu izgubile borbeni duh i dobro su se tukle: složno su išle na juriš, svaki pokušaj neprijatelja da uspostavi položaj dočekivale su bez panike i nepokolebljivo. A to je bilo najvažnije.

Tako prvi put, ne samo što nismo ustuknuli pred neprijateljem, nego smo ga i dobro potukli.

Krajem dana, izveštavajući Štab fronta o toku borbi za proteklih 24 časa, saznao sam da su se istovremeno vodile ogorčene borbe u rejonu Abganerova i Tingute, gde je bila prebačena 64. armija. Tamo je neprijatelj naišao na jak otpor i takođe nije imao uspeha.

Najzad, saznao sam da je komandu nad frontom primio general-pukovnik Andrej Ivanovič Jerjomenko, koga lično poznajem od 1938. godine kada smo bili na službi u Beloruskoj vojnoj oblasti. Tamo smo često zajednički izvodili vežbe sa trupom. I odmah, još u toku noći poslao sam mu kratko pismo sa svojim predlozima: ne ograničavati se na pasivnu odbranu, već svakom zgodnom prilikom vršiti protivnapade i nanositi protivudare. Predložio sam da snagama koje su pod mojom komandom izvršim udar preko Čilekova u pravcu Darganova ili Pimen-Černija.

Odgovor na ovo pismo nisam dobio, i ne verujem da ga je Jerjomenko primio.

Uskoro sam saznao da je dignuto u vazduh skladište municije južno od Staljingrada. Nama je pretila oskudica municije. To se i dogodilo. Ranije smo dobijali toliko municije koliko smo je mogli odneti, a sada su se pojedini naši automobili, poslani po artiljerijsku municiju, vraćali prazni.

7. avgusta neprijatelj je ponovo prešao u napad na istom pravcu. Do podne on je uspeo da prodre u našu odbranu 5—6 km.

Odlučili smo da opet protivnapadom poboljšamo naš položaj. Zadatak je formulišan kratko: razbiti i odbaciti neprijatelja na suprotnu obalu Aksaja. Odlučeno je da protivnapad ne vršimo po danu, kada je neprijateljska avijacija bila naročito aktivna, niti ujutru, kao što smo to učinili 6. avgusta, već 2 časa pre zalaska sunca, kada nje-

govoj avijaciji gotovo neće ostati vidnog vremena i kada će se njegovi, od pešadije odvojeni, tenkovi još uvek nalaziti s one strane reke.

Ovog puta nismo vršili protivnapad na front, nego s boka: Ljudnikov sa severozapada na jugoistok iz rejona uvale Peščane na k. 78,9; Kuropatenko sa severoistoka na jugozapad iz rejona uvale Leskine na k. 79,9. Oba ova udara trebalo je da se spoje u rejonom k. 36,5.

I ovaj plan protivudara, usmeno usklađen i prorađen sa komandantima divizija Ljudnikovom i Kuropatenkom, potpuno je uspeo. Neprijatelj je ponovo bio jako potučen i odbačen.

Priveli smo nekoliko desetina zarobljenika.

Na položajima na reci Aksaju vodili smo borbe oko nedelju dana. Nemačko-rumunske jedinice su gotovo svakog dana prelazile u napad. Kad bi im pošlo za rukom da prodrnu u naš borbeni poredak, mi bismo ih odmah protivnapadom odbacili.

U ovim borbama izgradili smo svoje posebne metode dejstva, posebnu taktiku.

Neprijatelj je obično otpočinjao napad oko 10—12 časova. Njemu je bilo potrebno 2—3 sata za prelaz preko Aksaja i podilaženje našoj prednjoj liniji, koja je u suštini predstavljala položaj ojačanog borbenog osiguranja.

Napad neprijateljske pešadije podržavala je artiljerija i slabija avijacija: 2—3 eskadrile od po 9 aviona.

Naše borbeno osiguranje, vodeći borbu vatrom pod zaštitom i uz podršku naše artiljerije, lagano se povlačilo prema glavnom položaju. U takvoj situaciji neprijatelj nikako nije mogao da odredi vreme za početak juriša, a za podilaženje glavnem položaju njemu je trebalo još 2—3 sata. Da bi izvršio probor glavnog položaja, on je morao da stane, da privuče svoje snage i vatrena sredstva, da organizuje vezu i komandovanje. Prema tome, zavojevači nisu imali vremena da do pada mraka probiju našu obranu; a da se bore noću, oni nisu voleli, a možda nisu ni umeli. Mi smo pak prelazili u protivnapad ili uveče ili u svitanje, kada se neprijateljska avijacija nalazila na aerodromima. Naše jedinice su vršile kratak vatreni nalet ar-

tiljerijom i minobacačima i nanosile kratak ali jak protivudar na najslabiju tačku borbenog poretka neprijatelja i odbacivale ga na polazni položaj.

Ovo se ponavljalo nekoliko puta.

12. avgusta po naređenju štaba fronta u sastav Južne grupe ušli su 66. brigada mornaričke pešadije i Staljinogradski utvrđeni rejon.

Navedene jedinice, stavljene pod moju komandu, nešto su povećale gustinu prilično retkog borbenog poretka Južne grupe, naročito na desnom krilu. Koristeći prirodne prepreke — reku, jaruge, suve potoke, organizovali smo čvrstu odbranu.

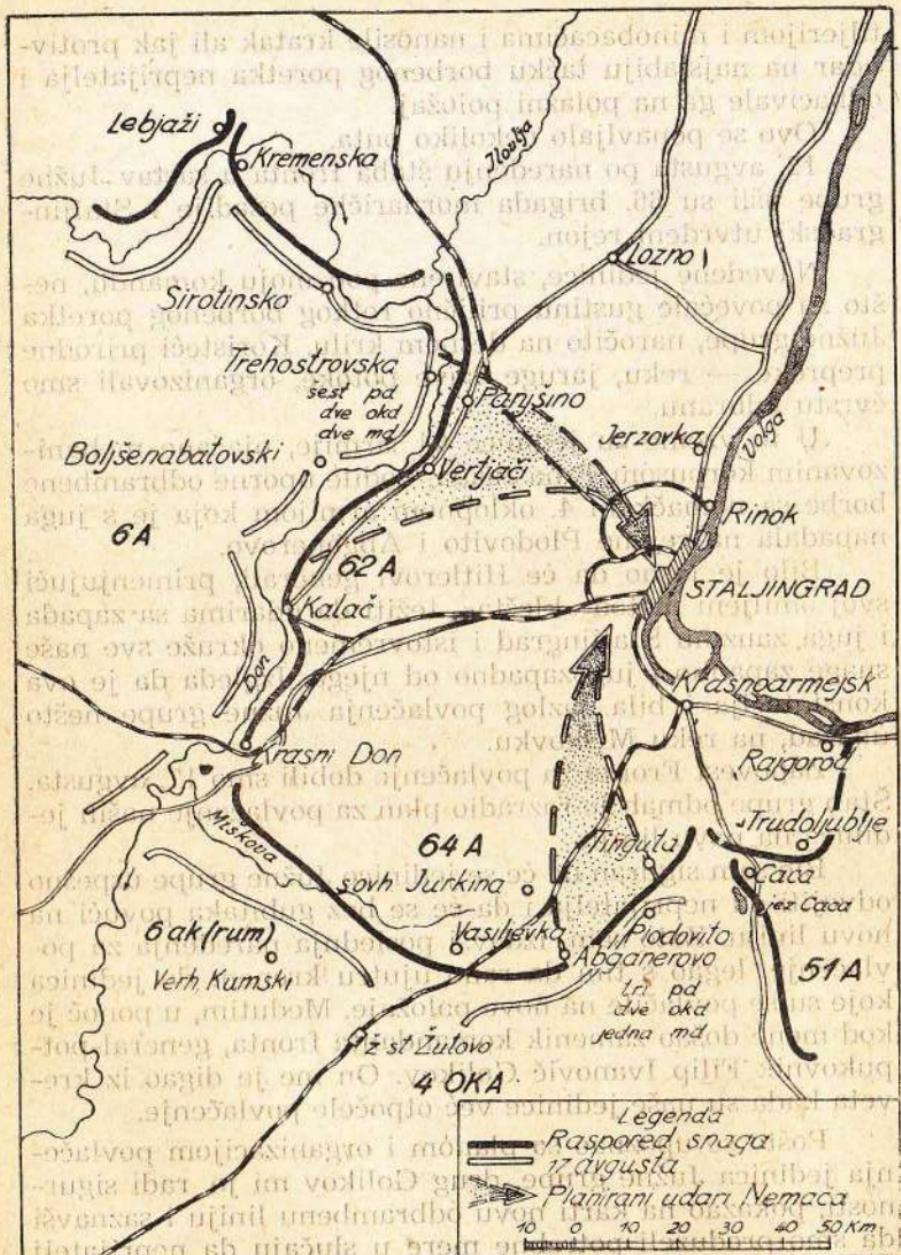
U to vreme su jedinice 64. armije, ojačane mehanizovanim korpusom Tanastišina, vodile uporne odbrambene borbe sa nemačkom 4. oklopnom armijom koja je s juga napadala na rejone Plodovito i Abganerovo.

Bilo je jasno da će Hitlerovi generali, primenjujući svoj omiljeni metod »klešta«, težiti da udarima sa zapada i juga zauzmu Staljingrad i istovremeno okruže sve naše snage zapadno i jugozapadno od njega. Izgleda da je ova konstatacija i bila razlog povlačenja Južne grupe nešto unazad, na reku Miškovku.

Zapovest Fronta za povlačenje dobili smo 17. avgusta. Štab grupe odmah je razradio plan za povlačenje naših jedinica na novu liniju.

Bio sam siguran da će se jedinice Južne grupe uspešno odvojiti od neprijatelja i da će se bez gubitaka povući na novu liniju. Zato sam, izdavši poslednja naređenja za povlačenje, legao s tim da rano ujutru krenem do jedinica koje su se povlačile na nove položaje. Međutim, u ponoć je kod mene došao zamenik komandanta fronta, general-potpukovnik Filip Ivanovič Golikov. On me je digao iz kreveta kada su naše jedinice već otpočele povlačenje.

Pošto se upoznao sa planom i organizacijom povlačenja jedinica Južne grupe, drug Golikov mi je, radi sigurnosti, pokazao na karti novu odbrambenu liniju i saznavši da smo preduzeli potrebne mere u slučaju da neprijatelj pokuša da preduzme gonjenje odstupajućih jedinica, takođe je prilegao da se odmori.

Skica 3. — Plan nemačke komande za zauzimanje Staljingrada koncentričnim udarima

Ubrzavši kretanje, jedinice ove grupe su se u toku noći uspešno povukle na novu odbrambenu liniju bez gubitaka.

Neprijatelj je sa velikim zakašnjenjem otkrio naše po-vlačenje na nove odbrambene linije. Njegovi izviđački, a za njima i prednji delovi, tek su 18. avgusta uveče izbili na reku Miškovku. Međutim, neprijatelj nije imao nameru da napadne naše jedinice na novim položajima, verovatno zbog toga što nije to smatrao celishodnim. U to vreme su se glavni događaji odvijali na drugim pravcima, i to: na desnom krilu 62. armije na pravcu Vertjači — Staljingrad i na levom krilu 64. armije na pravcu Plodovito — Tun-dutovo — Staljingrad. U borbama na ovim pravcima uče-stvovalo je znatno više trupa i tehnike nego na reci Aksaju. Međutim, po mome mišljenju, i na ovom odseku komanda fronta i komandanti trebalo bi da pokažu više aktivnosti i da pokušaju ako ne sasvim oteti inicijativu iz ruku neprijatelja, a ono bar poremetiti njegov plan napada. Na primer, kada su glavne snage 4. oklopne armije otpočele napad od Koteljnikova na Abganerovo duž stalingradske železničke pruge, mogli bismo da otkrijemo slaba mesta na njihovim bokovima, koje su osiguravale jedinice Hitlerovih satelita, i da im nanesemo osetan udar. Mogli bismo takođe snagama samo Južne grupe i 214. divizije, koja se nalazila na Donu i nije bila angažovana u borbi, naneti udar iz rejona Verhnji Kumski — Antonov u pravcu Aksaja, izbiti u pozadinu glavnih snaga hitlerovaca i samim tim jako ih preplašiti, a, verovatno, i osu-jetiti njihov plan.

Jednom reči, trebalo je ne samo braniti se i odbijati napade fašističkih jedinica s fronta, već i delom onih sna-ga koje je komandant fronta imao na raspolaganju predu-zimati aktivna dejstva. Jer, pred nama je bio gotovo ne-zaštićen bok 4. oklopne armije, i videli smo njenu pozadi-nu. Nije trebalo čekati razvoj događaja tame gde je ne-prijatelj imao nadmoćnije snage, već udariti na njegovo najosetljivije mesto. To se moglo učiniti u onom trenutku kada je 64. armija, pod komandom generala M. S. Šumi-lova, braneći se uporno na južnim prilazima Staljingradu

u rejonu Plodovito — Abganerovo, izvršila niz jakih udara na neprijatelja, pa ga je čak primorala da za izvesno vreme zaustavi napad.

19. avgusta, posle povlačenja snaga južne grupe na novu liniju, krenuo sam u Štab 64. armije da saznam opštu situaciju. Stigavši u Verhnji Caricinski kod generala M. S. Šumilova, susreo sam tamo zamenika komandanta fronta general-potpukovnika Golikova.

Za vreme zajedničkog doručka saznao sam da je Vojni savet fronta već odlučio da Južnu grupu uključi i potčini 64. armiji. General Golikov predložio mi je da ostanem u 64. armiji na položaju zamenika komandanta armije. Privatno sam njegov predlog. Štab grupe se uključio u sastav Štaba 64. armije.

Jedinice Južne grupe, koje su prešle u sastav 64. armije, nisu bile namenjene za aktivne operacije na desnom krilu armije. Naprotiv, one su se po naređenju komandanta fronta morale povući sa desnog krila i radi povećanja gustine borbenog poretku prebaciti na glavni pravac udara 4. oklopne armije neprijatelja. Divizija Ljudnikova je bila prebačena i posela položaj u rejonu postaje na 74. kilometru; divizija Kuropatenka je posela za odbranu položaj u rejonu Vasiljevka — Abganerovo.

24. avgusta na molbu Šumilova krenuo sam u rejon zaseoka Vasiljevke, gde su se, prema izveštaju komandanta divizije, vodile žestoke borbe sa neprijateljem koji je napadao. Prilazeći ovom mestu sa strane zaseoka Ivanovke, šofer Kajum Kalimulin je razvio toliko ludu brzinu da smo se odjednom našli između naših i nemačkih položaja — između dve vatre. Na sebi sam imao inostrani ogrtač. Kada smo u autu bežali od Nemaca, naši su nas dočekali sa takvim nepoverenjem, da bi na nas, da nisam počeo da govorim ruski, primenjujući razne uzrečice, verovatno, poletele ručne bombe, a moj ogrtač bi prorešeta zrna automata.

Severno od Vasiljevke, kod k. 110,4, našao sam osmatračnicu komandanta artiljerijskog puka pridatog diviziji Kuropatenka. Ispred puka nalazili su se neprijateljski ten-

kovi i pešadija, ali puk, ko zna iz kojih razloga, nije otvaraо vatru.

— Zašto ne otvarate vatru na neprijatelja koji napada? — upitah komandanta.

Dvoumeći se, on mi odgovori:

— Municipija je pri kraju...

Tako su obično odgovarali oni komandanti koji su se spremali za povlačenje.

— Naređujem da odmah napunite topove i otvorite vatru!

— Na koji cilj? ...

— Na neprijateljske rezerve.

Sa osmatračnice se dobro videlo kako se velike grupe neprijateljske pešadije kreću iz rejona zaseoka Birzove.

Odjeknuo je plotun, zatim još jedan, i neprijateljske rezerve su počele da beže u uvale, a zatim su i otuda potrcali ljudi, pojurila kola i automobili. Bilo je očigledno da se fašističkim vojnicima nimalo ne sviđa naša odlična precizna vatra.

Uskoro je na osmatračnicu došao komandant divizije. Odmah smo organizovali dopunski vatreni nalet divizijske artiljerije, i pešadijski pukovi su krenuli u protivnapad. Otpočeta borba trajala je dva sata; zaseoci Vasiljevka i Kaplinka prešli su u naše ruke. Neprijatelj se u neredu povukao na jug. I u ovoj borbi Nemci nisu pokazali neku naročitu upornost: dovoljno je bilo lupati ih kako treba vatrom, pa da bez ustručavanja pokažu pete.

Sledećeg dana krenuo sam na nazovi komandno mesto divizije Ljudnikova, koje se nalazilo u rejtonu postaje na 74. kilometru.

Ovo komandno mesto se sastojalo iz jednog iskopanog rova širine 1,5 a dužine oko 6 m. Ono je bilo toliko malo i tesno, da na Ljudnikovljev poziv nisam mogao da se tamo uvučem.

Iako su svuda naokolo eksplodirala zrna neprijateljske teške artiljerije, ipak sam ostao na površini zemlje, ne skidajući pogled sa bojišta jer je tamo počeo protivnapad naših jedinica.

Osnovna snaga protivnapada — tenkovski bataljon sa pešadijskim jedinicama Ljudnikova tek je stupio u borbu. Video sam kako su nemački tenkovi i pešadija počeli da uzmiču pod udarima naših snaga. No posle 20—30 minuta doleteli su nemački avioni i počeli obrušavanje. Naši tenkisti i pešaci zaustavili su se i otvorili vatru. Otpočeo je vatreći dvoboj između naših i nemačkih tenkova bez užajamnog približavanja. To je trajalo nekoliko časova.

Videći da je položaj na ovom odseku stabilan, i upoznavši Šumilova sa situacijom, krenuo sam na odsek 29. divizije u sovhoz*) »Jurkin«, 10 km severno od Abganerova.

Nedaleko od Abganerova, zaustavili smo se kod jednog izgorelog tenka »T-34« i rešili da prezalogajimo. Bili smo jako gladni, i izgledalo je da nas naše zalihe neće zadovoljiti. Ali čim smo seli na zemlju, otvorili konzerve i mašili se hleba, spazio sam da iz trave direktno preda mnjom, tačno metar daleko od našeg ratnog »stola«, viri nečija izgorela, pocrnela ruka. Pogledom sam pokazao svojim saputnicima primećenu ruku i onog momenta naš appetit je nestao bez traga. Digli smo se i, ostavivši na novim nama pripremljenu hranu, seli u kola...

Na komandnom mestu 29. divizije opet sam sreо zamenika komandanta fronta, generala Golikova, kome se, očevidno, nije sedelo u svom štabu. Tu smo videli kako neprijateljska avijacija bombarduje vlastitu pešadiju. To se dogodilo kada su se naši delovi posle kraćeg čarkanja brzo povukli na novu liniju, pružajući neprijatelju mogućnost da se isto tako brzo pomeri napred. U tome su se pojavili neprijateljski avioni. Vršeći nalete u grupama od po 20—30 aviona, neprijateljska avijacija je više od pola časa bombardovala vlastite jedinice. Nemački pešaci i tenkisti su bežali od bombi vlastite avijacije, ispaljujući desetine belih raketa koje su bile znak za raspoznavanje svojih trupa. Ali avioni za obrušavanje vršili su i dalje svoj posao, sve dok nisu utrošili sve bombe.

To je bio jednostavan, ali vešt i brz manevar: brzim povlačenjem sa onih položaja koje je trebalo da tuče ne-

*) Državno dobro. — Prim. prev.

mačka avijacija, naše pešadijske jedinice kao da su nama-mile neprijatelja pod udar njegovih vlastitih aviona za oborušavanje.

Tog istog dana imao sam priliku da sa k. 162,0, koja se nalazi u blizini sovhoza »Jurkin«, posmatram vatreno dejstvo šestocevnih bacača. Svetla putanja raketa jasno se videla na pozadini neba i vodila je u pravcu postaje na 74. kilometru na odbrambeni odsek Ljudnikovljeve diviziјe. Zvuk plotuna iz ovog minobacača podsećao je na škripu nepodmazanih taljiga, a nešto docnije odjeknule su jake eksplozije.

Osmatrujući neprijatelja, koji je pred podne prekinuo aktivna dejstva, ogrnuh konjički ogrtač, sedoh da se odmorim i odjednom zaspah. Izgleda da je umor učinio svoje. Spavao sam dosta dugo. Ađutant, ordonans i šofer takođe su, verovatno, spavali ili nisu hteli da me probude.

Probudio sam se tek uveče i odlučio da se vratim na komandno mesto armije koje se nalazilo u jednoj uvali, 10 km istočno od Zetija.

Krećući se prema postaji, primetili smo jači streljački stroj crvenoarmejaca. Prešavši železničku prugu, oni su se povlačili prema severu. Vatra se nije čula, a nije se videlo ni pred kim se povlači streljački stroj ni koga potiskuje. Sva trojica smo sišli s kola, zaustavili streljački stroj, vratili ga na nasip železničke pruge i primorali da se ukopa. Uskoro su stigli komandiri vodova i četa diviziјe Ljudnikova kojima sam naredio da se drže na posednutom položaju. Prezimena pojedinih oficira ipak sam zapisao. Nismo mogli otići sa komandnog mesta Ljudnikova, jer se već smrkavalо, a po mraku smo mogli nabasati na neprijatelja.

Kod železničke rampe sreli smo jednog rukovodioca iz Političkog odjeljenja armije (ne sećam se njegovog prezimena). On mi je saopštio da Šumilov i ceo njegov štab sede kod telefona i traže mene, jer ne znaju gde sam se izgubio. Tek se onda setih da se gotovo 10 časova nisam javljao telefonom štabu armije.

General M. S. Šumilov i njegovi najbliži saradnici, članovi Vojnog saveta: Z. T. Serdjuk i K. K. Abramov, kao i načelnik štaba M. S. Laskin, bili su pažljivi prema meni. Mi smo nekako brzo našli zajednički jezik, radili smo složno, organizovano i uvek smo se brinuli jedan o drugome. (Takva se prijateljska atmosfera održala sve do poslednjeg dana moga boravka u ovoj armiji). I odjednom sam nestao.

Njihova zabrinutost, razume se, nije bila neopravданa. U to vreme se dešavalo da se takvi »lutajući« generali uopšte nisu vraćali, bili su ubijeni ili zarobljavani.

Kada sam ušao u zemunicu, spazivši me, Šumilov glasno povika:

— Evo ga, našao se!

On je odmah telefonirao načelniku štaba fronta i obavestio ga o mom povratku.

Malo dôcниje u zemunicu je ušao član vojnog saveta, i svi počeše da me grde i kore, ali na njihovim licima video sam loše prikrivenu radost. Pošto dugo nisu dobijali vesti od mene, oni su naredili Ljudnikovu i komandantima drugih jedinica da me potraže na bojištu, da nađu makar moja razlupana kola. Ali, desilo se da sam se vratio živ i zdrav i to na svojim kolima.

U danima borbi između Dona i Volge, na pravcu glavnog udara nemačko-fašističkih snaga, buknuo je najsajniji i najjači plamen rata — masovni heroizam sovjetskih ljudi, za koji nas je pripremila Komunistička partija.

Neuspešne operacije naših snaga na desnoj obali Dona nisu slomile upornost sovjetskih ljudi. Naprotiv, 62. i 64. armija, koje su prvi put učestvovale u borbi, stekle su iskustvo, prekalile su se i ojačale. Vojnici i starešine učili su se u toku borbi i osposobili se da tuku neprijatelja, da mu nanose gubitke bez obzira na njegovu veliku brojnu nadmoćnost.

Baš tih dana je 16 gardista, na čelu sa mladim komunistom potporučnikom Kočetkovom izvrišilo podvig severozapadno od Staljingrada. Dobivši naređenje da posednu položaj na jednom visu, gardisti su znali da do dolaska

pojačanja treba da izdrže u teškoj borbi, i zakleli su se da neće odstupiti ni za korak.

Prvo je jedna slabija grupa pešaka četiri puta neuspešno jurišala na ovu šaciču boraca, a zatim su hitlerovci bacili protiv nje četu automatičara. Ali je i njen juriš bio odbijen.

Sledećeg dana u zoru 12 fašističkih tenkova krenulo je na ovu šesnaestoricu neustrašivih sovjetskih vojnika. Oni nisu imali ni jedne jedine protivoklopne puške. Sem toga, mnogi od njih bili su ranjeni. Komandir je takođe dobio tešku ranu. Vojnici su, previvši jedan drugome rane, čekali neprijateljske tenkove.

Počela je borba na život i smrt. Jedan se gardista sa svežnjem bombi bacio pod gusenice prednjeg tenka. Tenk se zapalio. Tada i drugi heroj sledi primeru svog druga, za njim treći, pa četvrti... Na bojištu su gorela 4 oštećena fašistička tenka.

Videći da se sovjetski vojnici sa bombama bacaju pod tenkove, preplašeni hitlerovci su krenuli nazad. Ali su se dva čelična džina i dalje uporno kretala napred.

Od 16 junačkih gardista samo su četvorica ostala u životu: Čirkov, Stepanenko, Šukmatov i potporučnik Kočetkov. Oni su mogli da se sakriju u rovu, da se spasu u jaruzi. A to bi značilo napustiti položaj, otvoriti neprijatelju put za Staljingrad. I, smestivši u zaklon svog umirućeg komandira, Čirkov, Stepanenko i Šukmatov zgrabili su svežnjeve bombe i sa usklikom: »Nećeš nas savladati!« bacili su se pod fašističke tenkove.

Kada je na položaj koji su branili heroji — gardisti pristiglo pojačanje, svi su videli ostatke 6 izgorelih nemackih tenkova na padini visa. Prihvativši borbu sa jačim neprijateljem, branioci visa su izginuli, ali ni za korak nisu odstupili.

O svemu ovome je pred svoju smrt pričao potporučnik Kočetkov.

Tih istih dana na drugom odseku fronta, u rejonu Malih Rosoški, 40 km zapadno od Staljingrada, istaklo se u borbi 33 vojnika iz 62. armije na čelu sa zamenikom po-

litičkog rukovodioca komsomolcem*) Leonidom Kovaljovom. Iako su bili potpuno okruženi, borci se nisu povukli. Dva dana je 70 fašističkih tenkova jurišalo na položaje ovih heroja. Vojnici su utrošili gotovo sve zalihe hrane. Vladala je jaka vrućina, a oni nisu imali ni kapi vode. No borci nisu ustuknuli. U toku dva dana oni su zapalili 27 tenkova i uništili više od 150 fašista.

Tako se iz dana u dan rasplamsavao plamen masovnog heroizma, rasla je i jačala upornost sovjetskih vojnika.

Nailazeći na sve jači otpor na prilazima Staljingradu, hitlerovska komanda je počela da povećava svoje snage. Bitka je dobijala sve veći zamah i iz dana u dan postajala sve žešća. Prebacivanje novih neprijateljskih snaga preko Dona vršilo se uglavnom u rejonu Nižnji Akatov — Vertjači — Nižnja Čirska, i svi pokušaji 62. armije da baci u Don neprijateljske snage koje su se prebacivale na levu obalu, ostali su bez uspeha.

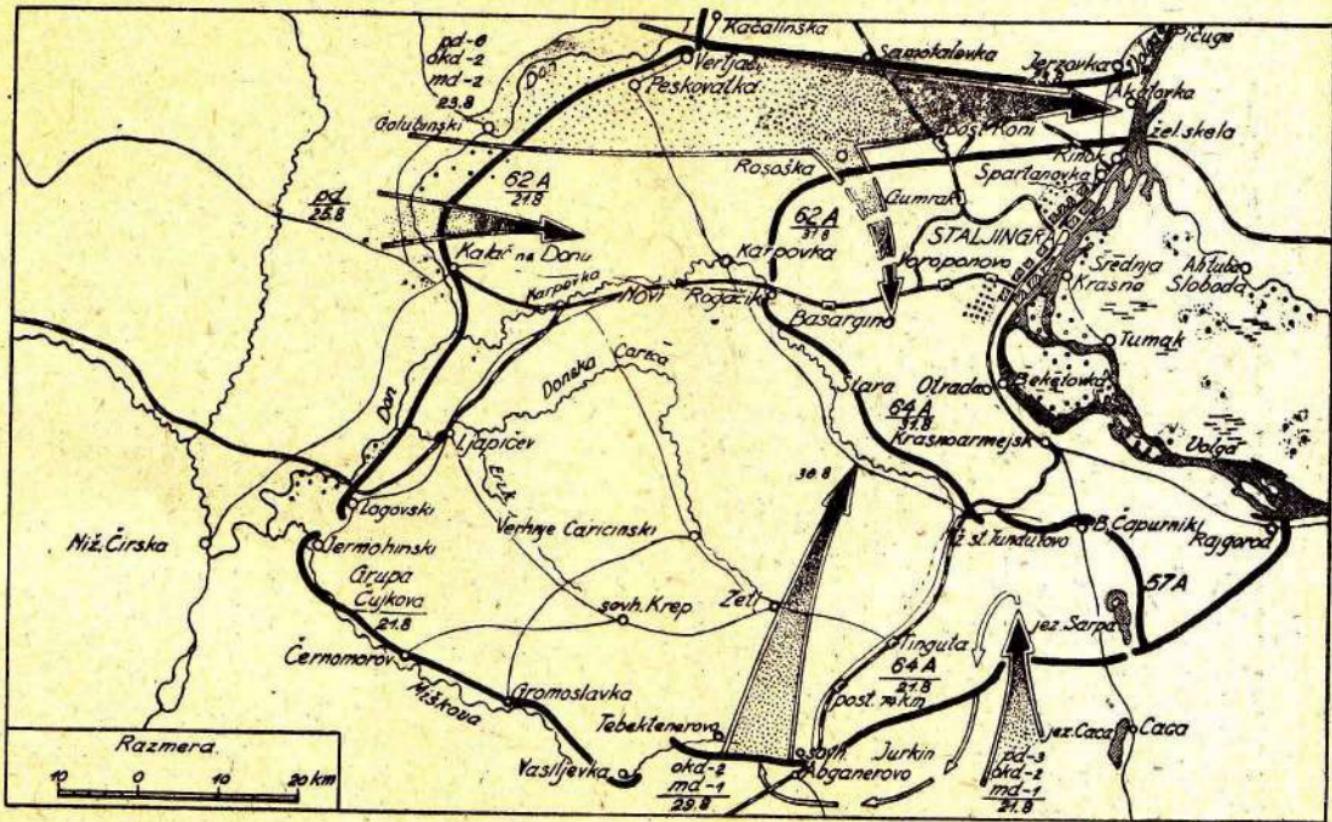
4. korpusa iz sastava Paulusove 6. armije pripremala su se za nov napad na Staljingrad sa mostobranom na istočnoj obali Dona. 8. armijski korpus je imao zadatku da pravcem Kotlubanj — Kuzmiči napada na Jerzovku, osiguravajući čitavu Staljingradsku operaciju sa severa; 14. oklopni korpus da pravcem Borodkin — postaja Koni napada na odsek Rinok — Spartanovka; 51. armijski korpus da pravcem Rasoška — Gumrak neposredno napada na Staljingrad, i 24. oklopni korpus iz rejona Kalača da napada preko Karpovke takođe na Staljingrad.

U isto vreme je napadala i 4. oklopna armija, nanoсеći glavni udar na Staljingrad s juga preko Tundutova.

Planirajući izlazak na Volgu severno od Staljingrada, zavojevači su u isto vreme težili da duboko zaobiđu desno krilo 62. armije. Kao što se vidi, oni su se trudili da najtačnije izvrše plan okružavanja 62. i 64. armije, sastavljujući klinove koji su sa zapada i juga išli samom obalom Volge.

Pošto su od Hitlera dobili naređenje da do 25. avgusta zauzmu Staljingrad, nemačko-fašističke horde su, ne obzi-

*) Član sovjetske komunističke omladinske organizacije — Prim. prev.

Skica 4. — Staljingradski front

rući se na gubitke, hrlile ka Volgi. Nastupio je za Staljin-grad tragičan dan — 23. avgust 1942. godine. Toga dana je neprijatelj uspeo da sa nekoliko pešadijskih i jednom oklopnom divizijom, po cenu ogromnih gubitaka, probije odbranu 62. armije na frontu Vertjači — Pjeskovatka. Glavni udar je bio izvršen direktno na Staljingrad. Neprijateljski prednji delovi su uz podršku 100 tenkova izbili na Volgu u rejonu naselja Rinok. U stvoreni koridor od 8 km nemačko-fašistička komanda je bacila nekoliko pešadijskih, motorizovanih i oklopnih divizija.

Nastala je izvanredno opasna situacija. I najmanja pometnja, najmanja pojava panike bila bi katastrofalna. Hitlerovci su na to računali. I baš radi toga, da bi izazvao pometnju i paniku i, koristeći se time, prodro u grad, neprijatelj je 23. avgusta po danu varvarski bombardovao Staljingrad. Fašisti su bacili na grad armadu aviona. Vazdušni napadi neprijatelja još nikad u toku čitavog rata nisu dostigli takvu jačinu. Ogroman grad, koji se 50 km protezao duž Volge, bio je sav u plamenu. Sve naokolo je gorelo i rušilo se. Žalost i smrt zadesile su hiljade staljinogradskih porodica.

Odgovor na neprijateljske udare nisu bili panika i pometnja. Na poziv Vojnog saveta fronta i gradske partij-ske organizacije branici Staljingrada — vojnici i građani — odgovorili su zbijanjem svojih redova. Ponos Staljingrada, njegova industrija, njegove čuvene fabrike: traktora, »Barikade«, »Crveni oktobar«, »Stalgres« postali su bastioni odbrane. Radnici su kovali oružje i zajedno sa vojnicima branili fabrike. Sedi veterani odbrane Caricina*), liveci i graditelji traktora, majstori fabrike »Crveni oktobar«, volški mornari i obalski radnici, železničari i brodograditelji, službenici i domaćice, očevi i deca — svi su postali vojnici Staljingrada i jednodušno se digli na odbranu rodnog grada. Uskoro su stigle u pomoć jedinice generala Sarajeva, pukovnika Gorohova i Andrjusenka i potpukovnika Bolvinova.

Bitka je dobijala sve žešći karakter. Svaki metar prostora hitlerovci su morali osvajati po cenu ogromnih gu-

*) Stari naziv Staljingrada. — Prim. prev.

bitaka. Ukoliko su bilije nemačko-fašističke horde prilazile gradu, utoliko su napregnutije postajale borbe, utoliko su se neustrašivije borili sovjetski vojnici. Ako bismo učinili upoređenje, onda bi naša odbrana u te dane podsećala na oprugu koja stiskajući se povećava svoju elastičnost.

Severno od Staljingrada hitlerovci su se 23. avgusta probili do Volge, ali nisu uspeli da prošire proboj. Naselja Rinok, Spartanovka i Orlovka, gde je blagovremeno bila organizovana odbrana, postali su nesavladljive prepreke. U borbama na severnoj ivici Staljingrada učestovale su stotine i hiljade staljingradskih trudbenika koji su se borili rame uz rame sa vojnicima 62. armije. Ovde fašisti nisu mogli da prodru u Staljingrad.

Na jugu, na frontu 64. armije, fašisti nisu uspeli da se probiju do Volge, jer smo ih dobro potukli protivnapadima naših jedinica.

U to vreme je najslabija odbrana bila na desnom krilu 62. armije — u rejonu železničke stanice Kotlubanj i postaje Koni. Da su zavojevači uputili bar dve divizije iz rejona postaje Koni duž železničke pruge na jug, oni bi lako mogli prodreti do stanice Voroponovo, u pozadinu 62. i 64. armije, i odseći ih od Staljingrada.

No, Hitlerovi generali su, očigledno, hteli da jednim metkom ubiju dva zeca — da iz pokreta zauzmu Staljingrađ i da okruže sve snage 62. i 64. armije. Njih je to toliko zanelo, da nisu ni zapazili razvučenost napadnog fronta i komunikacija i povećanu upornost jedinica 62. i 64. armije, koje su na kraju i ovog puta osujetile plan Hitlerovih stratega. Njihova namera da varvarskim bombardovanjem stvore paniku i nesigurnost u samom Staljingradu nije se ostvarila. Stanovništvo grada izdržalo je taj najžešći udar.

Krajem avgusta front odbrane 62. i 64. armije protezao se od zaseoka Latašanka pravcem Rinok — Orlovka — zaseok Sovjetski — Ljapičev i dalje prema jugoistoku rekama Jerik i Miškova do Vasiljevke; zatim je preko sovhoza »Jurkin« išao železničkom prugom do stanice Tundutovo.

46. oklopni korpus neprijatelja, koji je napadao na desnom krilu 4. oklopne armije, krajem avgusta je naišao na nesavladljivu odbranu na reci Červljena (danas kanal V. I. Lenjina), gde je oko nedelju dana tapkao u mestu. Hitlerova komanda je zbog toga odlučila da prebací ovaj korpus na levo krilo 4. oklopne armije u rejon Abganerova i da otuda, razvijajući napad preko zaseoka Zete na postaju Basargino, krene u susret 6. armiji. Na ovaj način stvorila se stvarna opasnost da 62. armija i dve divizije 64. armije budu okružene.

Međutim, naši izviđački organi su na vreme otkrili ovaj manevr, i komandant fronta je naredio da se jedinice 62. i 64. armije povuku na novu odbrambenu liniju: Rinok — Orlovka — sovhoz »Nova nada« — Velika i Mala Rosoška — istočna obala reke Rosoške — istočna obala reke Červljene — Novi Rogačik — Ivanovka.

Uveče 29. avgusta krenuo sam sa načelnikom armijske inžinjerije pukovnikom Bordžilovskim u rekognosciranje položaja duž reke Červljene. Zanoćili smo u zaseoku Pješčanki, kod komandanta pozadine 64. armije generala Aleksandrova, a rano izjutra otpočeli rekognosciranje.

30. avgusta ujutru prilikom izviđanja u rejonu Novi Rogačik primetili smo jedinice 62. armije u povlačenju, a u rejonu Karpovke već su se vodile borbe. Jedinice 64. armije nalazile su se 30 — 50 km od ovog položaja, te sam se bio mnogo zabrinuo da li će one moći da se blagovremeno povuku na novu liniju, da li će uspeti da se neopaženo odvoje od neprijatelja, kao što je to 17. avgusta učinila Južna grupa.

U podne susreo sam se sa generalom Golikovom, koji je po naređenju komandanta fronta takođe izviđao ovaj položaj. Filip Ivanovič Golikov obradovao se što je naišao kome će poveriti ovaj odsek, a i ja sam bio zadovoljan, jer mi je tom prilikom pridao jedan protivoklopni artiljerijski puk iz svoje rezerve, kojim sam mogao tu i tamo zaštитiti gazove i prelaze preko reke Červljene.

30. avgusta uveče ovaj položaj je već izviđala nemачka avijacija i tom prilikom bacila nekoliko bombi na baterije protivoklopног artiljerijskog puka.

Branioci Staljingrada se zaklinju pred zastavom da će se boriti na život i smrt

O svome rekognosciranju, situaciji na novoj liniji, kao i o susednoj 62. armiji, obavestio sam Šumilova. Celu noć i 31. avgusta do podne oka nismo sklopili, čekajući da se pojave jedinice koje su se povlačile na novu liniju. Ujutru 31. avgusta već nam je bilo jasno da naše jedinice nisu uspele da se neopaženo odvoje od neprijatelja, a zvuk eksplozija bombi i artiljerijskih zrna je potvrdio naše strahovanje.

Odstupanje jedinica 64. armije podudarilo se sa početkom novog napada oklopnih divizija 48. korpusa neprijatelja. Njegovi tenkovi i avijacija neprekidno su napadali odstupajuće jedinice. Pošto su se prebacile preko reke Červljene, jedinice 64. armije odmah su otpočele da posedaju položaj za borbu. Komandno mesto armije raspoređeno je u uvali Karavatki, a štab armije — u sovhozu »Gorna poljana«. Krila 62. i 64. armije spojila su se kod zaseoka Rogačika. Levo krilo 64. armije spojilo se sa 57. armijom Tolbuhina. Neprijatelj se nije usudio da iz pokreta napadne naš novi položaj.

1. septembra zavojevači su, očevидно, privlačili svoje snage i posedali polazne položaje za dalji napad, a 2. septembra jako bombardovali našu pozadinu, vatrene položaje artiljerije i centra veze. Naš rezervni centar veze u uvali Jagodna bio je izbačen iz stroja. Hitlerovcima je, očigledno, bio poznat raspored naših centara veze pa čak i komandnih mesta.

3. septembra ujutru, posle žestokog bombardovanja i artiljerijske pripreme, Hitlerovci su otpočeli napad na čitavom frontu. Oni su uspeli da se na levom krilu armije do 12 časova prebace preko reke Červljene. Komandant fronta naredio nam je da odmah uspostavimo položaj. Generalu Šumilovu je naređeno da krene na k. 128,2 i lično rukovodi protivnapadom. Šumilov je otisao i nekoliko časova beskorisno proveo na toj koti pod neprekidnom minobacačkom vatrom i napadima avijacije. Ja i član vojnog saveta Abramov ostali smo sa sredstvima za vezu na komandnom mestu u uvali Karavatki kod salaša Popova. U podne je došao general Golikov. Pošto se upoznao sa situacijom i saopštio neka uputstva Vojnog

saveta fronta, krenuo je dalje duž fronta. Pola sata kasnije ovde je počelo bombardovanje. Izviđačka avijacija je verovatno otkrila naše komandno mesto, i fašistički pirati su ovamo poneli teške bombe. Nismo imali pravo da odemo na neko drugo mesto: tu su se nalazila sredstva za vezu, odavde se komandovalo jedinicama, a i inače premeštanje pod bombardovanjem po otkrivenoj stepi je bilo nemoguće.

Zato je trebalo sedeti i raditi u skloništima čija pokrivka od motaka i zemlje nije bila deblja od četvrt metra.

Moj radni stočić sa telefonima nalazio se preko puta stola člana vojnog saveta Abramova. Prostor od 6 m² sa zemljanim zidovima pod niskom tavanicom podsećao je na pripremljenu grobnicu. Bilo je toplo, zagušljivo i prašnivo. Zemlja se osipala kroz retko nameštene motke i daske, a gdegde je štrčala slama.

Presedevši tako nekoliko časova pod bombardovanjem, počeli smo se već navikavati na njega i nismo obraćali pažnju na huku motora i eksplozije bombi.

Odjednom, naše sklonište kao da se podiglo uvis. Odjeknula je zaglušujuća eksplozija. Ne sećam se kako sam se sa Abramovom našao na zemlji, kako su se preturili stolovi i klupe. Nebo iznad nas prekrila je prašina; leteli su komadi zemlje i kamenje, oko su se čuli jauci i stenjanje.

Otvoreno govoreći, raspoloženje posle takvog potresa nije bilo veselo. Tog trenutka sam se setio da se u jednom čošku skloništa nalazi flaša konjaka, i htio sam gutljajem konjaka donekle da popravim raspoloženje. Počeo sam rukama pipati po čošku, ali flaše nije bilo. Tada sam se okrenuo drugom čošku, misleći da sam pobrkao čoškove, ali nje ni tamo nije bilo.

— Pa gde li je? — rekoh naglas.

— Šta tražiš? — začu se Abramovljev glas.

— Flašu sa konjakom.

— Ne traži, — umiri me Abramov, — već sam ga popio.

— Nije te sramota da krišom piješ tuđ konjak? — ukorih ga.

— Flaša se sama dokoturala do mene i čuo sam: klok, klok, klok. Da konjak ne bi iscurio, ispio sam ostatak.

Šta sam mogao da mu kažem posle takvog objašnjenja? ... »Delija, nije se zbumio«, — pomislio sam!

Kada se prašina donekle razišla, videli smo da se naše sklonište nalazi na 6—8 m od levka, čiji je prečnik iznosio oko 15 a dubina oko 7 metara. Okolo je ležalo nekoliko unakaženih leševa, valjali su se prevrnuti automobili, oštećena radio-stanica; žična veza je takođe bila prekinuta.

Pomoći centar veze armije nalazio se u rejonu zaseoka Jagodni, oko 2 km južno od glavnog komandnog mesta koje je u to vreme već bilo uspostavljeno. Odlučio sam da pređem tamo i da odatle održavam vezu s jedinicama.

Pozvavši svoja kola krenuo sam na put s adutantom Klimovom i šoferom Kalimulinom. No, tek što smo izašli iz uvale, neprijateljska avijacija je ponovo počela da bombarduje naše komandno mesto. Bacali su male bombe. Videli smo kako su »Ju-88« iz brišućeg leta izbacivali po 10 — 12 bombi iznad uvale, a zatim počinjali da jure pojedine automobile. Jedan »junkers« je pojurio naš automobil. Tada su nas, govoreći bez ulepšavanja, spasli staloženost i smisljenost.

Ne skidajući pogled sa »junkersa«, viknuh Kajumu:
— Vozi pravo i nigde ne okreći! ...

Videći kako se prva bomba odvaja od aviona, naredio sam da naglo skrene nadesno. Kola u punoj brzini naglo su skrenula nadesno skoro za 90°. I dok su bombe doletele do zemlje, mi smo u to vreme već bili blizu 100 metara postrani.

»Junkers« je bacio oko 12 bombi, ali niko od nas nije bio ranjen. Samo je na kolima bio probijen akumulator, elektrolit se izlio i motor se nije mogao upaliti. Sve se to odigralo na 300 — 500 m od našeg komandnog mesta.

Dok je Kajum opravljao motor, ja sam se popeo na brežuljak i spazio kako se iz rejona salaša Cibenka kreću nemački tenkovi. Prvo deset, zatim opet deset, ukupno oko sto tenkova izlazilo je iz doline reke Červljene. Oni su se postrojavali u kolonu duž puta, čelom prema severu, u pravcu postaje Basargino.

Odmah mi je bilo jasno da su tenkovi, dok je avijacija vršila napad na jedinice i komandno mesto armije, uspeli da savladaju našu odbranu u rejonu Varvarovka — Cibenko. Oni su se sada nalazili na 2 km od našeg komandnog mesta. Uskoro je naša artiljerija otvorila na njih vatru, i ja sam odlučio da ne idem na pomoćni centar veze. Kad sam se pešice vratio na porušeno komandno mesto, ponovo sam sreo generała Golikova koji je, verovatno, došao da sazna šta je od njega ostalo.

Veza sa štabom armije već je bila uspostavljena i mi smo saznali da su fašističke snage probile odbranu 64. armije ne samo u rejonu zaseoka Cibenko već i u rejonu zaseoka Narimana.

Tog dana se isto to dogodilo i na frontu odbrane 62. armije. Tamo je neprijatelj probio odbranu na reci Rosoški i izbio u visinu postaje Basargina.

Do pada mraka ostao sam na komandnom mestu i tek noću nas je Šumilov pozvao na novo komandno mesto koje se nalazilo u šumi na 5 km zapadno od Bektovke.

Jedinice 62. i 64. armije, vodeći teške borbe, povlačile su se na poslednje položaje, ka Staljingradu.

Puteve je zakrčilo stanovništvo. Kolhoznici i radnici sovhozâ povlačili su se sa čitavim porodicama, sa čitavim domaćinstvom. Oni su hitali ka prelazima preko Volge, terajući sa sobom stoku, vozeći poljoprivredni inventar — sve što je bilo od vrednosti, da ništa ne bi palo u ruke neprijatelju.

Navešću nekoliko redova iz uspomena upravnika stolarskog sovhoza »Trinaest godiña RKKA«*) Dimitrija Iванoviča Solovjeva. Njegov sovhoz, povlačeći se iz rejona Harkova, privremeno se zaustavio blizu stanice Prudboja

*) Skraćenica za Radničko-seljačku crvenu armiju. — Prim. prev.

kod ratarske brigade Marinovskog kolhoza koji se nalazi na 57. km zapadno od Staljingrada.

»Da bismo bili u toku događaja, — piše drug Solovjev, — održavali smo vezu s jedinicama, pitali smo ih ne preti li nam opasnost da padnemo u ruke fašista sa čitavom imovinom našeg sovhoza.

Staljingrad je goreo. Širili su se glasovi da su se Nemci već prebacili preko Dona. Neko je među radnicima sovhoza agitovao da se ostane na mestu, da se ne ide preko Volge.

Nemci su isti ljudi kao i mi, i ako im predamo svu imovinu i tehniku sovhoza, kao i sve porodice komunista koje se povlače sa sovhozom, oni će nas, vele, nositi na rukama.

Instinkt mi je govorio da je štab oklopne jedinice s kojom smo održavali vezu negde otišao, da sovhozu preti opasnost. Avioni fašista bacali su na sovhoz bombe i letke, mitraljirali su iz brišućeg leta radnike sovhoza.

Ja sam odlučio da 28. avgusta noću krenem prema Volgi ne čekajući naređenje upravnika sovhoza. Nedostajalo nam je radnika i teraoca stoke. Neki izdajnici, na čelu sa mehaničarom po imenu Misjura, pošli su u polje tobože radi izviđanja, odakle se više nisu vratili. Hoteći da smanje moju budnost, oni su mi poslali cedulju sledeće sadržine: »Dimitrije Ivanoviću, organizovali smo izviđanje i vezu sa vezistima, koji dva puta dnevno uzimaju kod nas vodu. Prema njihovim rečima, nema nikakve opasnosti. Ako se nešto dogodi, preduzećemo potrebne mere. Mehaničar Misjura. 27. 8. 42.«.

Noću uoči 28. avgusta sovhoz je u koloni krenuo iz Prudboja. Na putu nije bilo nikoga i nismo mogli ništa da saznamo o situaciji.

Iza stanice Prudboj susreli smo komandira pionirske čete Karpenka, koji je minirao puteve i mostove posle povlačenja naših jedinica. Od njega sam saznao da jedino put prema Rogačinskom sovhozu još nije miniran. Ali leti je noć kratka, te je do svitanja kolona uspela da pređe svega 15 km. Danju smo se krili u krstinama požnjevenog žita, u šumarcima i stogovima sena. Fašistički avioni

nisu nam davali mira, mitraljirajući našu kolonu. Prva žrtva je bio vozar Osip Sjerikov, koji je na njih otvorio vatru iz puške nađene u polju.

Uveče sam, koristeći seoske puteve, krenuo kolima u izviđanje pravca prema postaji Basargina gde, prema rečima seljaka koje sam susreo, još nije bilo fašista. I stvarno, neprijatelj još nije bio zauzeo ovu postaju. Vrativši se koloni primetio sam da nema konjske komore koja je prevozila burad sa benzinom, petrolejem i rezervnim delovima. Prema rečima radnika, ova se komora sa agromonom Kopačevom na čelu, koga sam ostavio kao starešinu, vratila u Prudboj. Izdajnici su znali da će zbog nedostatka goriva sva tehnika sovhoza pasti u ruke neprijatelja. Ali oni su se prevarili u računici. Odlučili smo da stignemo komoru i da, ako su vozari pobegli, pretovarimo gorivo i rezervne delove u kamion.

Svi su znali da su putevi i mostovi minirani, te sam pozvao smeće ljude — dobrovoljce da sa mnom krenu u poteru. Pored mnogih drugih, javili su se i šofer Malasić (docnije, na frontu, posle smrti je proglašen za heroja Sovjetskog Saveza) i šofer Sosjura (danas živi u sovhozu »Staljin« kod Harkova). Njih dvojicu poveo sam sa sobom. Kretali smo se obilazeći puteve i mostove. Komora je već bila na starom mestu, a vozari su mirno spavali u sobama. S pištoljem u ruci obišao sam sve prostorije i naterao ih da se vrate na svoja mesta. Izdajicu Kopačeva nisam mogao da nađem, pobegao je. U zoru smo se sa komorom vratili u našu kolonu, ali se pokret mogao nastaviti tek sledeće noći. Fašistički strvinari ni za trenutak nas nisu ostavljali na miru: gađali su nas, bacali letke, a noću osvetljivali raketama.

31. avgusta ujutru napravili smo odmor u jednoj uvali pošto smo već prošli postaju Basargino. U toku dana smo od vatre fašističkih aviona izgubili jednu ženu i dvoje dece.

Uveče je kolona krenula u pravcu stanice Voroponovo. Noću sam sreо na putu putnički automobil u kome su se vozili oficiri. Oni su nam rekli da ćemo stići do grada ako budemo požurili.

U zoru 1. septembra kolona se zaustavila u šumi na ivici grada. Žrtava nije bilo. Svi su se radovali što su izbegli tako veliku opasnost.

Pešice sam krenuo u izviđanje. Grad je bio uništen vatrom. Ulice su bile preprečene oborenim banderama, iskidanom žicom, srušenim zidovima. Gradski park, gde su pred odlazak na front održali miting gradski komunisti, pred kojima je Hruščov održao govor, sav je bio izriven levkovima.

U zemunici, blizu ušća reke Carice, sreо sam Harkovčanina Demčenka, koji je obećao da mi pomogne da pređem preko Volge. Morali smo sami raščišćavati u gradu put za prolaz naših automobila, traktora i komore, i za to smo utrošili skoro čitav dan.

Kod glavnog prelaza kolona je čekala tri dana dok se nije stvorila mogućnost da se prebaci preko Volge. Bombardovanje je trajalo bez prekida. Ljudi su skoro stalno sedeli u podrumima.

6. septembra kolona se zaustavila kod mosta u mestu Srednja Ahtuba, gde smo zatekli ranjene radnike sovhoza koji su bili ranije poslati sa stokom. Ispostavilo se da su fašisti, na postaji Srednja Ahtuba, bombama uništili voz u koji je bila ukrcana stoka. Tom prilikom je poginulo 14 a ranjeno 8 ljudi.

Ovo pismo osvetljava situaciju i karakteriše raspoloženje sovjetskih ljudi koji su se, ne štedeći svoj život, trudili da srazmerno mogućnostima pomognu državi u borbi protiv neprijatelja.

Kako su nam dragi bili poslednji kilometri i metri zemlje koju napuštamo, kako je bolno bilo videti nadmoćnost neprijatelja u snagama, umešnosti, u njegovim inicijativnim dejstvima.

Iako je fašistička avijacija bacila milione letaka, mi, rukovodeći sastav armije, bili smo sigurni da laž i razmetanje, kojima je bila prožeta hitlerovska propaganda, neće koristiti fašistima, nego da će im biti od štete. Ovi su leci bukvalno kod svih, od vojnika pa do generala, samo pojačavali mržnju prema neprijatelju.

žestokih

U tim danima žalosnih borbi za vreme odstupanja sovjetski vojnici i oficiri borili su se protiv zavojevača ne samo fizički nego i moralno. Težili smo da dublje proučimo snagu neprijatelja, njegovu taktiku, da otkrijemo njegove metode i navike. Proučivši njegove prednosti, mnogi od nas su izgrađivali svoju taktiku, svoje metode borbe.

5. septembra neprijatelj je zauzeo stanicu Voroponovo i, dovodeći rezerve, težio da razvije bez zadržavanja napad na Staljingrad preko stanice Sadove. Opasnost neprijateljskog udara u ovom pravcu sastojala se još i u tome što su se ove dve stanice nalazile na spoju 62. i 64. armije. Da bih obezbedio taj spoj, ja sam sa grupom oficira štaba armije u tri automobila krenuo u zaseok Peščanku 2 km udaljen od stanice Voroponovo. Naš je zadatak bio da prikupimo sve što se može prikupiti na bojištu i da utvrdimo ovaj odsek.

Sa severozapadne ivice zaseoka Peščanke dobro se videla stаница Voroponovo где су се налазили противавионски топови, пешадија и тенкови neprijatelja. Doletelo je 7 »iljušina«. Posmatrali smo njihov напад reaktivnim bomбама на противавионске батерије и групе тенкова.

Posmatrajući ovaj напад, нисмо спазили да с југа долazi неколико фашистичких авиона »Ju-88« који су приметили и напали наше automobile.

Na našu sreću, u blizini se nalazilo solidno sklonište u kome je pre 2 — 3 dana bio smešten komandant pozadine 64. armije general Aleksandrov. Ne misleći dugo, svi smo se sakrili u то склониšте i, moram priznati, то smo učinili na vreme. Teško je reći koliko je aviona bombardovalo западну ivicу zaseoka, али нама се činilo да све bombe eksplodiraju kraj нашег склониšta. Bombardovanje je trajalo oko 10 minuta.

Kada se prašina razišla, запазили smo da je polovina нашег склониšта отkrivena. Čudili smo se да нико из наše групе nije stradao ni od bombi ni od komada drvene покривке склониšta.

Po izlasku из склониšта spazili smo kako nemачки тенкови са првца Voroponova jurišaju на farmu mlečnih

proizvoda u zaseoku Verhnja Jeljšanka. Na juriš je pošlo oko 25 tenkova, a za njima je išla pešadija. Juriš je dočekan vatrom naših tenkova dobro maskiranih i zaklonjenih u zaseoku Verhnja Jeljšanka i u voćnjacima južno od njega.

Posle prvih plotuna 7 fašističkih tenkova počelo je da gori, a ostali su naglo okrenuli i punom brzinom se povukli.

»Junačine su naši tenkisti, dobro su postavili zasedu!« — pomislih i odlučih da ih obiđem. Odmah sam krenuo tenkistima i tamo sam neočekivano sreo komandanta puka pukovnika Lebedeva, s kojim sam još 1937. godine služio u Kiseljovićima. Ja sam tada komandovao mehaničovanom brigadom, a Lebedev — bataljom.

Naš je susret bio kratak i poslednji: Lebedev je poginuo na bližim prilazima Staljingradu ne napuštajući svoje tenkove.

Vraćajući se u štab preko sovhoza »Gorna poljana«, posmatrali smo kako se nekoliko »junkersa«, postrojivši se u krug, obrušavaju na jedan šumarak, očevidno zapavivši tamo prikupljene trupe i komore. Nekoliko naših velikokalibarskih protivtenkovskih mitraljeza dejstvovalo je protiv neprijateljskih aviona. U jednoj bašti pored puta stajao je teretnjak sa montiranim mitraljezom. Jedan od »Ju-88«, izdvojivši se iz kruga, napao je ovaj teretnjak. Mitraljesci se nisu zbumili — bila su svega dvojica — i otvorili su na njega vatru. Videlo se kako su svetleća zrna probijala trup strvinara, kako je pokušavao ali nije uspeo da se izvuče iz obrušavanja. Fašistički avion se nabio u zemlju na nepunih 100 metara daleko od mitraljezaca.

Pošto je probio odbrambeni front naših snaga na bližem pojasu odbrane Staljingrada i primorao nas da se povučemo na unutrašnji (gradski) odbrambeni pojas, neprijatelj je svoje glavne snage bacio na spoj 62. i 64. armije, duž železničke pruge Karpovka — Sadova, težeći da po svaku cenu iz pokreta ovlada gradom.

Pred frontom 62. armije i pred desnim krilom 64. dejstvovala je neprijateljska grupacija sastavljena od 10 — 12 pešadijskih, tri oklopne i tri motorizovane divi-

zije — ukupno oko 18 divizija. U sastavu ove grupacije nalazilo se oko 600 tenkova. Iz vazduha podržavalo ju je preko 500 aviona 4. vazdušne flote.

Ukupan broj avio-poleta u ovom rejonu borbi dostizao je do 1.000 dnevno, ne računajući nalete na grad.

Gro ovih snaga je od početka septembra bio uperen protiv Staljingrada, protiv 62. armije koja je branila sam grad. Neprijatelj je bio višestruko nadmoćniji od snaga 62. armije koja se u to vreme sastojala od znatno oslabljenih jedinica. Ukupan broj oruđa (uključujući tu i artilleriju fronta), koja su podržavala 62. armiju, iznosio je samo 723, a neprijatelj ih je pred frontom 62. armije imao dva puta više. Broj tenkova u 62. armiji nije bio veći od 80, dok ih je u sastavu nemačke grupacije koja je napadala na grad bilo oko 600.

Otpor jedinica 62. i 64. armije se povećavao a tempo napredovanja neprijatelja, i pored absolutne nadmoćnosti u snagama, smanjivao se i iznosio je nekoliko stotina metara na dan. Ali, on je čak i ovo neznatno napredovanje ostvarivao po cenu ogromnih gubitaka.

Posle teških borbi neprijatelj je uspeo da do 10. septembra potisne naše jedinice na ivicu grada. Južno od Staljingrada, kod mesta Kuporosno, neprijatelj je izbio na Volgu. 62. armija bila je odsečena od svojih suseda zdesna i sleva. Počeo je period ogorčenih uličnih borbi 62. armije u Staljingradu.

Mesec i po dana ratnog života, koji je počeo 23. jula s one strane Dona, mnogo čemu me je naučio. Za to vreme sam toliko izučio neprijatelja, da sam već mogao predvideti njegove operativne zamisli.

Zabijanje dubokih klinova koji se sastaju u jednoj tački u dubini — bilo je osnovno načelo neprijateljske operatike. Nadmoćniji u avijaciji i tenkovima, zavojevači su relativno lako probijali našu odbranu, zabijali klinove, stvarali prividna okruženja i samim tim primoravali naše jedinice na povlačenje, često bez tehnike. Ali dovoljno je bilo upornom odbranom ili protivnapadima zaustaviti ili razbiti jedan od klinova, pa bi se drugi klin našao u vazduhu i ljudjao se tražeći oslonac.

Tako je bilo iza Dona. Kada je udarni klin nemačkog 51. armijskog korpusa bio zaustavljen na reci Čiru, drugi udarni klin se našao u vazduhu u rejonu Verhnje Buzinovke. Tako je bilo i južno od Staljingrada. Kada su 64. armija i Južna grupa početkom avgusta odbile neprijateljski napad s juga i jugozapada, druga grupacija, izbivši na Volgu severno od Staljingrada, više od nedelju dana je bila neaktivna.

Neprijateljska taktika je bila šablonska. Pešadija je hrabro polazila u napad tek onda kada su se tenkovi već nalazili na napadnom objektu. A tenkovi su obično polazili u napad tek onda kada se nad našim jedinicama nalazila avijacija. Dovoljno je bilo onemogućiti jedan od ovih načina dejstava, pa da se napad neprijatelja zaustavi a njegove jedinice povuku nazad.

Tako je bilo na Donu, kada je 112. divizija nekoliko dana uzastopce uspešno odbijala napade u rejonu Verhnje Čirske i Novomaksimovske. Neprijateljska avijacija se bojala da se približi našim položajima, jer se blizu njih nalazila jaka protivavionska artiljerija, koja je štitila železnički most preko Dona.

Tako je bilo i na reci Aksaju, kada neprijateljski tenkovi nisu stigli da podrže svoju pešadiju, koja je uskoro bila odbačena nazad.

Tako je bilo u rejonu Plodovitog, Abganerova i na drugim odseцима fronta.

Zavojevači nisu mogli izdržati naše iznenadne vatrene udare, naročito artiljerije i minobacača. Čim bismo izvršili uspeo artiljerijski vatreni nalet na prikupljenog neprijatelja, on bi se odmah, zahvaćen panikom, razbežao na sve strane.

Hitlerovci nisu voleli blisku borbu; oni su još sa daljine od 1 km, a i veće, otvarali vatru iz automata čija zrna nisu mogla da prelete ni polovinu ovog odstojanja. Oni su otvarali vatru da bi održali svoj moral, i nisu mogli da izdrže naše približavanje pri protivnapadu nego su se odmah zaustavljeni i često povlačili.

Kod njih je bila dobro organizovana veza pešadije sa tenkovima i avijacijom, naročito pomoću raketa. Svoju

avijaciju su dočekivali desetinama pa i stotinama raketa i na taj način obeležavali i sebe i svoj front. Naši borci i starešine, shvativši značenje ove signalizacije, počeli su da je koriste i time su često dovodili neprijatelja u zabludu.

Analizirajući taktičke i operativne metode neprijatelja, trudio sam se da nađem puta i načina da im se suprotstavim. Naročito sam često mislio o tome na koji bi se način mogla likvidirati ili smanjiti nadmoćnost nemačke avijacije na bojištu, njeno delovanje na psihu naših vojnika. Setio sam se borbi protiv belogardejaca i Poljaka za vreme građanskog rata, kada smo pod artiljerijskom i mitraljeskom vatrom morali napadati bez artiljerijske pripreme. Tada smo brzo, trčećim korakom prilazili neprijatelju i njegova artiljerija nije imala vremena da iznalazi elemente za gađanje cilja koji se brzo približava. A kada bi do neprijatelja ostalo 400—500 metara, polazili bi smo na juriš, i naše složno »ura« odlučilo bi borbu — naš se juriš nije mogao zaustaviti.

Rezimirajući ova razmišljanja, došao sam do zaključka da će bliska borba po danu i po noći, primenjena u raznim varijantama, biti najbolji metod borbe protiv fašističkih zavojevača. Mi se moramo nalaziti što bliže neprijatelju da ne bi njegova avijacija mogla da bombarduje naš prednji kraj ili prvu liniju rovova. Svaki nemački vojnik treba da oseti da se nalazi ispred cevi ruskog oružja, koje je uvek spremno da ga počasti smrtonosnom dozom olova.

Ove misli su mi došle u glavu u trenucima razmišljanja o sudbini Staljingrada — grada za koji su se vodile ogorčene borbe. Činilo mi se da baš тамо, у бorbама за град, можемо приморати neprijatelja да вodi blisku borbu и избити му из рuke najjači adut — avijaciju.

11. septembra 1942. pozvali su me u Vojni savet Staljingradskog i jugoistočnog fronta (to je bio vojni savet dvaju frontova) da se javim drugovima Hruščovu i Jerjomenku. Nikitu Sergejeviča Hruščova znao sam kao političkog radnika na položaju sekretara Moskovskog komiteta Komunističke partije, sekretara CK KP(b) Ukra-

jine i kao člana Vojnog saveta fronta, a Andreja Ivanoviča Jerjomenka sam znao, kao što sam već ranije rekao, iz zajedničke službe u Beloruskoj vojnoj oblasti.

Sećajući se tih dana kada je Staljingrad goreo, htio bih da upoznam čitaoce sa pojedinim stranicama mojih beležaka o ratnim epizodama. One su pisane pod svežim utiscima borbi, pa su i činjenice, opisane u njima, prikazane onako kako su se zbivale u stvarnosti. Evo ih.

ZAKLETVA

Bilo je to uveče 11. septembra 1942. Oprostivši se sa Šumilovom, Abramovom, Serdjukom, Laskinom i drugim drugovima, ja sam na hitan poziv pošao iz Beketovke u štab fronta u seoce Jami, koje se nalazilo na levoj obali Volge, 8 km jugoistočno od Staljingrada.

Na prelazima preko Volge i njenih rukavaca zadržavao sam se po 1 — 2 sata: skele rade sa prekidima, nedovno. Kod pristana su skupine ljudi, automobila i kola. Stenju ranjenici koje po danu ne mogu da prebace preko reke zbog bombardovanja i mitraljiranja iz neprijateljskih aviona, a uveče, kad padne mrak, zbog nedostatka ili zadocnjavanja transporta.

Čekajući skelu obilazio sam previjališta. Sanitetsko osoblje je kraj ranjenika. Kod svih su zabrinuta, surova lica. U očima su ista pitanja: »Kako stoje stvari u Staljinogradu? Da li se naši povlače ili ne? Kada će stići transport, i da li će nas uskoro povesti dalje?«

Zapazio sam mnogo neispravnosti u ovim previjalištima: ranjenici još nisu bili nahranjeni, leže pod otvorenim nebom, traže vodu; zbog obilja krvi i prašine zavojni liče na išaranu koru drveta. Grdim sanitetsko osoblje, stalno postavljam isto pitanje: »Zašto?« — mada znam unapred da kao odgovor neću čuti ništa što ne bih i sam znao: »Već nekoliko dana ne spavamo, po danu bombardovanje, a noću ranjenici pristižu u tako velikom broju da se ne može izaći na kraj!« Naređujem da požure. Dobijam odgovor: »Razumem«, ali vidim da, kao i pre, niko ne žuri, da svi i dalje rade polako, pa čak, reklo bi se, i bez volje.

Nerviram se još više: šta to znači? Razmislivši, dolazim do zaključka: lekari, sestre i bolničari ne mogu sada uraditi više od onoga što čine. Oni su stalno na nogama, ne spavaju, a možda su gladni i toliko izmučeni da nisu u stanju da povećaju tempo i da ubrzaju rad. Oni su iscrpeni.

U blizini jednog prelaza smestila se bolница. Ulazim u operacionu salu. Prilazim stolu. Operišu borca ranjenog u debelo meso parčadima mine. Lica hirurga i sestara bleđa su od njihovih belih mantila. Vidim da su ljudi iznureni radom i nespavanjem. Ranjenik stenje. Kod stola je lavor sa krvavom gazom. Hirurg me letimice pogleda i nastavi operaciju. Posmatram operaciju do kraja, a potom pitam lekara:

— Što ste mu isekli skoro celo debelo meso?

— Da sam zažalio komad mesa, — odgovori hirurg, — uništo bih jedan život, ubio bih čoveka, a njega ne možeš oživeti. On bi umro od gasne gangrene...

Na sto stavljaju drugog borca, ranjenog u glavu. On mrmlja nešto bez veze. S njega skidaju, tačnije deru, zavoje. Bol je verovatno paklen, ali on ne jauče, već samo stenje. Isto se dešava i na ostalim stolovima. Obuzima me nesvestica, u ustima osećam nekakav neprijatan ukus. Napustivši bolnicu, seo sam u »vilis« i otišao dalje.

U ponoć sam prešao preko Volge.

Sada mi je Staljingrad s leve strane. On je sav u plamenu. Odsjaj požara osvetljava put. Ne moraju se paliti farovi. Vijugavi put nekoliko puta me dovodi gotovo do same Volge. Na suprotnoj obali je Staljingrad. Preko Staljingrada, preko Volge, ponekad preleću nemačka artiljeirska zrna i eksplodiraju na levoj obali. To faštisti sistemske tuku puteve koji sa istoka vode u grad. Čoveku, koji nema borbenog iskustva, izgledalo bi kao da u gradu koji gori nema mesta za život, da je tamo sve razrušeno i izgorelo. Ali ja sam znao: u Staljingradu se nastavlja bitka, vodi se gigantska borba.

Osećao sam, možda instinkтивно, da će vrlo skoro doći u taj grad opkoljen plamenom. Ne pitajući, video

sam u očima da to isto misle i moj adutant G. I. Klimov, i šofer Kajum Kalimulin i kurir Revold Sidorin.

U ponoć smo već stigli u seoce Jamu, tačnije našli smo mesto gde se ono do nedavno nalazilo. Fašisti su ga porušili vatrom dalekometne artiljerije i bombardovanjem, a ostatke su pokupile naše jedinice (tačnije njihovi pozadinski delovi) za izradu skloništa i za ogrev. Razume se, štab fronta ovde nisam našao, a nije bilo ni čoveka koji bi mi pokazao gde se on sada nalazi.

Ne sećam se koliko smo na kolima lutali oko tog seoca tražeći štab fronta. Oko dva časa po ponoći nabasali smo na sklonište komandanta pozadine 64. armije generala Aleksandrova. Digao sam ga iz kreveta i on me je otpratio do štaba.

Štab fronta je bio smešten pod zemljom, u skloništima, odozgo dobro maskiranim žbunjem. Od dežurnog generala Dosika saznao sam da su članovi Vojnog saveta i načelnik štaba maločas legli da se odmore. On nije znao zbog čega su me pozvali u štab i predložio mi je da se i ja odmorim do jutra. Nije mi ostalo ništa drugo nego da se saglasim i da na prenoćište krenem kod generala Aleksandrova.

Kada sam postao svestan toga da sam uradio sve što je trebalo uraditi u toku 24 časa, tj. da sam našao štab fronta, i da nije moja krivica što nisam odmah dobio zadatak, odjednom osetih strašnu glad te sam sa velikim apetitom večerao i ručao istovremeno.

Te noći sam dobro i mirno spavao, iako se svega 8—10 km daleko, s one strane Volge, vodila bitka. Već skoro mesec i po dana nisam imao prilike da spavam tako »daleko« od neprijatelja.

U štab fronta javio sam se tačno u 10 časova 12. septembra i odmah sam bio primljen kod komandanta generala A. I. Jerjomenka i člana Vojnog saveta N. S. Hruščova.

Razgovor je bio kratak. Mene su postavili za komandanta 62. armije. N. S. Hruščov govorio je više, ali veoma lakonski.

Osnovni smisao našeg razgovora je bio ovaj: Nemci su odlučili da po svaku cenu zauzmu Staljingrad. Staljingrad ne smemo i ne možemo da predamo fašistima, a dalje odstupati ne smemo, a nemamo ni gde. Komandant 62. armije general Lopatin smatra da njegova armija nije u stanju da odbrani Staljingrad. Mesto da se bori na život i smrt, da pogine ali da ne preda Staljingrad, on povlači svoje jedinice do samoga grada. Zbog toga je razrešen dužnosti, a mesto njega armijom komanduje načelnik štaba armije general N. I. Krilov. Vojni savet fronta, u saglasnosti sa drugom Staljinom, predlaže Vam, druže Čujkove, da preuzmete komandu nad 62. armijom.

Tom prilikom je Nikita Sergejevič podvukao da su mu poznata uspešna dejstva Južne grupe, koja je dobro potukla neprijatelja na reci Aksaju i na taj način obezbedila manevr jedinica fronta na ugroženom pravcu.

Ja sam shvatio to kao ličnu pohvalu koja me obavezuje da još dublje i ozbiljnije procenim smisao zadataka 62. armije koja je branila Staljingrad na bližim prilazima.

Na kraju, N. S. Hruščov postavi mi poslednje, ali najvažnije pitanje:

— Kako Vi, druže Čujkove, shvatate zadatak?

Nisam očekivao da će morati da odgovorim na takvo pitanje, ali nije bilo potrebe dugo razmišljati: sve je bilo jasno, pojmljivo samo po sebi. I odmah odgovorih da zadatak shvatam ovako:

— Staljingrad ne smemo predati neprijatelju, on je nama, čitavom sovjetskom narodu, vrlo drag; predaja Staljingrada bi pokolebala moral našeg naroda. Preduzeću sve mere da se Staljingrad odbrani. Sada još ništa ne tražim, ali se obraćam Vojnom savetu sa molbom da mi ne odrekne pomoći kada je budem potražio iz Staljingrada, i, zaklinjem se, neću ga napustiti. Mi ćemo odbraniti grad ili izginuti u njemu.

N. S. Hruščov i A. I. Jerjomenko pogledaše me i rekao da sam pravilno shvatio zadatak.

Službeni razgovor je bio završen. Pozvali su me na doručak. Odbio sam. Oprostili smo se. Hteo sam što pre da budem sam, da razmislim o tome da nisam precenio sebe,

svoje snage. Još ranije je rečeno da sam želeo i očekivao da me pošalju da branim Staljingrad i bio sam spreman za to. Ali kad se to ostvarilo, ja sam, dobivši postavljenje, sa-gledao realne zadatke koje moram izvršiti bez odlaganja. Glavni zadatak — odbraniti Staljingrad — bio je veličanstven, počasni i u isto vreme vrlo težak, jer je neprijatelj već bio na njegovoj periferiji.

Izašavši iz skloništa Vojnog saveta, svratio sam do načelnika štaba fronta da saznam gde se nalazi komandno mesto Štaba 62. armije. Načelnika štaba, generala Zaharova, zatekao sam za doručkom. S njim su sedela još dva generala. Načelnik štaba pozvao me za sto i, ne obzirući se na moja odbijanja, nasuo mi čašicu konjaka.

— Znam kuda ideš i razumem tvoj zadatak, — rekao je on. — Zato hajde da popijemo za rastanak. Ta čašica neće ti naškoditi.

Popio sam je, mezetio i, saznавши gde se nalazi komandno mesto 62. armije, oprostio sam se i pošao po svoje stvari koje sam bio ostavio na mestu svoga prenočišta.

Pakujemo svoje stvari, ali ne nosimo mnogo, ostavljamo čak i postelje, jer je rešeno da se kola ne opterećuju. Naređujem kuriru Revoldu da ostane na levoj obali, da nadje komandu pozadine 62. armije i da joj se priključi. Revold me gleda suznih očiju. Pitam ga:

— Šta je?

On ćeuti, okreće se u stranu. Shvatio sam ga. I nehotice setih se kako je on postao moj kurir.

Revold Timofejevič Sidorin, 16-godišnji dečak, bio je sin komuniste potpukovnika Sidorina, koga sam poznavao još pre rata kao operativca u Štabu Beloruske vojne oblasti.

Za vreme rata sreo sam Sidorina na Staljingradskom frontu. On je bio načelnik Operativnog odeljenja Štaba 62. armije. 26. jula 1942. potpukovnik Sidorin je poginuo kod prelaza preko Dona. Nekoliko puta sam video Sidorina starijeg i njegovog sina zajedno, oni su bili nerazdvojni. Uveče 26. jula prišao mi je na komandnom mestu ovaj dečak i raportirao:

— Druže komandante, dovezao sam telo poginulog potpukovnika Sidorina...

Znao sam da je Revold sin poginulog i zato onog momenta nisam znao šta da mu odgovorim. Član Vojnog saveta, divizijski komesar Konstantin Kirkovič Abramov, koji je sedeо kraj mene, dobaci mu preko ramena:

— Predaj telo komandiru stana i kaži mu da pripremi grob, orkestar i sve ostalo za sahranu.

Abramov nije poznavao Revolda i, ne shvatajući šta preživljava ovaj dečak u takvom trenutku, odgovorio mu je tako hladno.

Sačekavši da se Revold udalji, rekoh Abramovu:

— Znaš li ko je taj dečak i šta si mu odgovorio? Pa on je rođeni sin potpukovnika Sidorina...

Abramov me pogleda široko otvorenim očima.

— Ta nije moguće! ... — uskliknu on i potrča za Revoldom.

Potpukovnika Sidorina sahranili su u mom odsustvu. Sledećeg jutra spremao sam se da krenem na svoju osma tračnicu i, već sedajući u kola, spazih Revolda. On je ležao na zemlji. Njegova ramena su podrhtavala od jecanja. On je izgubio oca i ostao sâm, što ga je još više tištilo. Ne razmišljajući dugo, viknuh:

— Vojnik Sidorin, sedaj odmah u kola, ići ćeš sa mnom. Ponesi automat i što više metaka!

Revold skoči, strese sa sebe prašinu, popravi bluzu i kao strela polete da izvrši moje naređenje. Usput smo razgovarali i ja sam saznao da je Revoldova majka evakuisana i živi negde u Sibiru. Upitah ga oprezno da li bi voleo da ide majci. Njegove se oči ispunije suzama i ja shvatih da sam pogrešio, pozledivši bolnu ranu.

On odsečno odgovori:

— Ne. I ako me Vi oterate od sebe, ipak sa fronta neću otići, svetiću se za oca i za druge.

Otada se Revold Sidorin ni za trenutak nije odvajao od mene. Bio je miran, pa čak i veseo u borbi, ničega se nije bojao, samo bi uveče ponekad uzdisao, krijući da plae za ocem...

I sada, pogledavši u njegove oči, rešio sam da ga povедем u Staljingrad.

NI KORAKA NAZAD!

P redveče 12. septembra jurimo istim automobilom u naselje Krasnu Slobodu i dalje prema prelazu. Na motornu skelu već je natovaren jedan i tovari se drugi tenk »T-34«. Moja kola na skelu ne primaju. Podnosim svoje isprave komandanta 62. armije i stupam na skelu.

Tu mi se predstavlja načelnik tehničke službe oklop-nog združenog odreda.

— Kako ide? — pitam.

— Sinoć, — odgovori mi on, — odred je imao do 40 tenkova, od kojih je 50% bilo u ispravnom stanju, a ostali su oštećeni, ali se koriste kao nepokretne vatrenе tačke. Sada prebacujem još 2 tenka, ali koliko je oštećeno i iz-gorelo u toku današnjeg dana — nije mi poznato. Komandno mesto združenog odreda bilo je sinoć na k. 107,5...

Naša skela obilazi sa severa peskovitu sprud ostrva Golodni i usmerava se u glavno pristanište. Povremeno po vodi prašte granate. Vatra je netačna, tako da nema opasnosti. Približavamo se obali. Iz daljine vidimo da se na pristaništu gomila narod. Iz zaštitnih rovova, levaka i sklo-ništa iznose ranjenike, pojavljuju se ljudi sa koferima i zavežljajima. Svi su se oni, do dolaska skele, sakrivali od bombardovanja u rovovima, jamama, levccima od bombi. Čim je došla skela, ovi su ljudi pohitali na pristanište sa jedinom željom: da se prebace na levu obalu Volge, što dalje od svojih porušenih kuća i stanova, što dalje od grada koji se pretvorio u pakao.

Svi su ovi ljudi ogrubela pogleda, na njihovim gara-vim licima je sasušena prljavština od suza pomešanih sa

prašinom. Izmučena od gladi i žeđi deca više ne plaču, već samo cvile pružajući ručice prema vodi... Srce se steže, u grlu davi klupče gorčine.

Naš automobil prvi brzo silazi sa skele i mi se vozimo staljingradskim ulicama na komandno mesto Štaba 62. armije. Kako mi je rečeno u štabu fronta, ono treba da se nalazi u dolini reke Carice, nedaleko od njenog ušća.

Gradske ulice i kuće su mrtve. Drveće je uništio požar, golo je, bez ijedne zelene grančice. Na mestu ranijih drvenih kuća — gomile uglja, strče dimnjaci. Mnoge kamene kuće su izgorele — bez vrata i prozora, sa srušenim krovovima. Ovde-onde nailazimo na očuvane zgrade, u kojima se kreću ljudi: skupljaju razne stvari, iznose samovare, posuđe i sve nose put pristaništa.

Vozimo se obalom Volge duž železničke pruge do ušća Carice, zatim nastavljamo kroz uvalu do Astrahanskog mosta, a komandnog mesta 62. armije nigde na domaku. Već se smrkava. Koga god upitaš gde se nalazi štab armije — ne zna.

Prolazimo kroz barikade, koje su na ulicama podigнуте, i u čudu se pitamo: ko ih je podigao? Ovakve barikade ne samo da neće zaustaviti neprijateljske tenkove, nego će se srušiti i od udara branika na automobilu. Trud oko njihovog podizanja je bio uzaludan.

Blizu železničke stanice sretosmo jednog oficira. Ispostavilo se da je to bio komesar jedne pionirske jedinice. Obuze nas radost: komesaru je poznato gde se nalazi komandno mesto 62. armije. Zovem ga u svoja kola i on nas prati do podnožja Mamajevog kurgana.

Napustivši kola, po mraku se penjem na kurgan prolazeći kroz neko bodljikavo žbunje. Na kraju se razleže dugoočekivani uzvik stražara:

— Stoj! Ko ide?

Tako se na kraju nađoh na komandnom mestu. Idem jarugom, koračam i preskačem preko rovova i izlaza iz skloništa. Na kraju putešestvija ulazim u sklonište načelnika štaba armije N. I. Krilova, koji je privremeno vršio dužnost komandanta. To je general energičnog lica, na izgled kršan i temeljit čovek.

Krilovljevo sklonište, tako reći, nije bilo pravo sklonište. To je bio širok rov sa zemljanom klupom s jedne strane, zemljanim krevetom s druge i zemljanim stolom uz njegovo uzglavlje. Sklonište je bilo pokriveno prućem kroz koje je virila slama, a povrh nje je bio sloj zemlje debeo 30—40 cm. U blizini pršte granate i mine. Od eksplozija zemlja se trese i pada na sto, na otvorene karte i na glave ljudi koji se nalaze u skloništu.

U skloništu su se nalazili njih dvoje: general Krilov sa telefonskom slušalicom u ruci i dežurna telefonistkinja Jelena Bakarevič; plavooka osamnaestogodišnja devojka. Krilov je sa nekim naveliko razgovarao. Njegov glas zvuči odsečno, snažno i ljutito. Bakarevičeva sedi na ulazu sa dve slušalice na ušima i nekome odgovara:

— Zauzet na drugom aparatu...

Ja vadim isprave i spuštam pred Krilova. Ne prekidajući govor, on letimično posmatra pruženi mu dokument, završava telefonski razgovor i pozdravlja se sa mnom. Pri slabom svetlu lampice posmatram energično, grubo i u isto vreme prijatno lice svoga načelnika štaba.

— Eto pogledajte, druže komandante armije, — kaže Krilov, — komandant oklopnog združenog odreda, bez moga odobrenja, povukao je komandno mesto sa k. 107,5 i premestio ga na samu obalu Volge. Drugim rečima, komandno mesto te jedinice sada se nalazi iza nas. To je bezobrazluk...

Slažem se sa Krilovom da je to bezobrazluk i sedam za sto. Uto zazvoniše telefoni. Bakarevičeva daje slušalicu Krilovu, koji izdaje naređenja za sutrašnji dan. Ja slušam, starajući se da shvatim suštinu razgovora; odlučio sam da ga u poslu ne ometam. Slušajući ga i jednovremeno pročitavajući njegovu radnu kartu, njegove pribeleške i strelice, nastojim da shvatim tok događaja koji se ovde odigravaju. Vidim da Krilov nema vremena da mi detaljno referiše o situaciji. Moram da se na njega oslonim, da ne ometam njegov rad i ne menjam njegov sutrašnji plan, jer ne mogu ništa izmeniti, čak i ako bi to bilo potrebno. Amerikanci kažu: »Vreme je novac«, a po staljingradskim

bi se moglo reći: »Vreme je krv«, jer se za izgubljeno vreme plaća krvlju naših ljudi.

Krilov je, očigledno, shvatio moju odluku. Dok je razgovarao telefonom, on je olovkom polako povlačio po karti. Ponavljaajući vrlo podrobno, postavljajući i razjašnjavajući zadatke, Krilov me je upoznao sa borbenom situacijom na frontu i ja sam osetio da smo shvatili jedan drugog.

Sa Nikolajem Ivanovičem Krilovom bio sam nerazdvojan u toku čitavog perioda borbi u Staljingradu. Živeli smo u jednom skloništu ili rovu, zajedno se hranili kada je situacija to dozvoljavala, zajedno se umivali pod neprijateljskom vatrom ispod obala Volge.

Krilov je bio načelnik štaba armije i moj prvi zamenik. U toku ovog perioda mi smo se dobro upoznali, i u proceni događaja u najkomplikovanijoj situaciji između nas nije bilo razilaženja. Nikolaj Ivanovič je znalački umeo da prihvata odluke i da ih tako energično sprovodi u život, da su potčinjene starešine i štabovi u razgovoru sa njim uvek osećali odluku Vojnog saveta.

Ja sam naročito uvažavao i cenio borbeno iskustvo Nikolaja Ivanoviča, koje je stekao za vreme odbrane Odese i Sevastopolja. Njegovo poznavanje neprijatelja, čak i pojedinih istaknutih generala, i njegovo iskustvo u organizaciji odbrane u gradu bili su od neprocenjive važnosti u borbama za Staljingrad.

Izuzetno poštenje i srdačnost, odanost svome narodu i Komunističkoj partiji, vernost zakletvi u borbi za otadžbinu — bile su glavne osobine komandanta — komuniste Nikolaja Ivanoviča Krilova.

Uputivši telegram Vojnom savetu fronta o prispeću na mesto opredeljenja i preuzimanju komande nad 62. armijom, ja sam se prihvatio posla. Pre svega sam odlučio da utvrdim zbog čega je komandant združenog oklopног odreda samovoljno premestio svoje komandno mesto na obalu Volge, suprotno naređenju: »Ni koraka nazad«, i zamolih da ga telefonski pozovu.

— Komandant oklopног odreda je na telefonu, — izvesti me Bakarevičeva, predajući mi slušalicu.

Rekavši svoje ime i funkciju, ja sam ga upitao zbog čega je on bez odobrenja promenio svoje komandno mesto. General mi je počeo objašnjavati kako su ga minobacačka vatra, gubici u ličnom sastavu, nestabilnost potčinjenih jedinica na frontu itd. prisilili da promeni komandno mesto. Zainteresovao sam se da li je postojala veza sa komandnim mestom štaba armije u momentu donošenja odluke o promeni komandnog mesta. Njegov odgovor je glasio:

— Ne znam, odmah ću izvideti...

Bilo je očigledno da se sa takvim ljudima ne može posredstvom telefona izaći na kraj, pa sam naredio generalu da mi se zajedno sa komesarom javi na Mamajevom kurganu.

U tom momentu u moje sklonište uđe član Vojnog saveta armije, divizijski komesar Kuzma Akimovič Gurov, sa kojim se pozdravih i rukovah kao sa starim poznavnikom. Gurov je već bio obavešten zbog čega sam ja ovamo došao. Sa svoje strane ja sam samo dodao — da sam došao u Staljingrad da odavde ne odem.

Gurov je odgovorio kratko: »Pravilno«. Shvatili smo i razumeli jedan drugog bez suvišnih reči.

U sklonište su ulazili i predstavljali se načelnici oddijeljenja štaba i njihovi zamenici.

Ubrzo me izvestiše da su stigli komandant i komesar oklopног združenog odreda, koje sam odmah pozvao u sklonište, zadržavši na okupu sve prisutne, i upitao:

— Kako biste Vi, sovjetski general, kao komandant odbrambene zone, gledali na to kad bi se Vaši potčinjeni komandanti i štabovi povukli u pozadinu bez Vašeg znanja i odobrenja? Kako Vi ocenjujete svoj postupak — samovoljno premeštanje komandnog mesta oklopног združenog odreda iza komandnog mesta armije?

Na postavljena pitanja nisam dobio odgovor. I komandant i komesar odreda goreli su od stida. To se video po njihovim očima.

Ja sam ih odlučno upozorio da njihov postupak smatram kukavičlukom, a ubuduće ću na slične postupke gledati kao na izdaju otadžbine, kao na dezertiranje sa

bojišta, i naredih im da komandno mesto vrate na k. 107,5 najkasnije 13. septembra do 4 sata izjutra.

Gurov je potvrdio moju odluku svojim kratkim »pravilno«, naredivši komesaru da svrati kod njega u sklonište. O čemu su oni tamо govorili nije mi poznato, ali kad smo se ponovo sreli, Gurov mi je rekao: — I u buduće uvek tako postupaj...

U tom trenutku na komandno mesto na Mamajevom kurganu stiže zamenik komandanta fronta general-potpukovnik Golikov. Bilo mi je veoma priyatno da se s njim sretнем na Mamajevom kurganu u samom početku komandovanja 62. armijom. Obilazeći front, on je dobro upoznao situaciju u zonama susednih armija, a posebno u zoni 62. armije.

Sa Golikovim sam se često sretao na frontu. On je uvek realno posmatrao situaciju i otvoreno izražavao svoje mišljenje o toku borbi i čitavoj bitki. Golikov mi je drugarski savetovao da prema potčinjenima ne budem blag, već da zahtevam striktno izvršenje naređenja.

Predstavih Golikovu komandanta oklopog združenog odreda i objasnih razlog zbog koga sam ga pozvao na svoje komandno mesto. Sa svoje strane Golikov mu ne ostade dužan, okarakterisavši njegov postupak kao podrivanje borbene sposobnosti trupa.

Filip Ivanović Golikov ubrzo je oputovao, obećavši mi da će referisati Vojnom savetu o neophodnoj potrebi da se armija pojača sa nekoliko svežih divizija. Rastali smo se do sledećeg susreta u Staljingradu, ali u komplikovanijoj i težoj situaciji.

Posmatrajući Krilova kako radi, upoznavajući se sa svojim zamenicima, ja sam oko 2 sata noću temeljito shvatio operativnu situaciju, iako mi još mnogi detalji nisu bili jasni.

12. septembra, krajem dana, situacija je izgledala ovako: na 62. armiju napadale su jedinice 6. armije i nekoliko divizija 4. oklopne armije neprijatelja. Pojedine njegove jedinice izbile su na Volgu severno od naselja Rinoka i južno od Staljingrada kod Kuporosnog. Naša ar-

mija je bila uz Volgu pritisnuta sa fronta i bokova snažnom potkovicom nemačko-fašističkih trupa, i to:

— na severu, odsek od Latašanke do k. 135,4 posela je 16. oklopna divizija hitlerovaca frontom prema jugu;

— levo, od k. 135,4 do k. 147,6, posela je položaj frontom prema jugu 60. mehanizovana divizija neprijatelja;

— dalje, od k. 147,6 preko k. 108,8 do k. 129,1, frontom prema istoku, nalazila se 389. pešadijska divizija;

— od kote 129,1 do Gorodišča zaključno posela je odsek 100. pešadijska divizija.

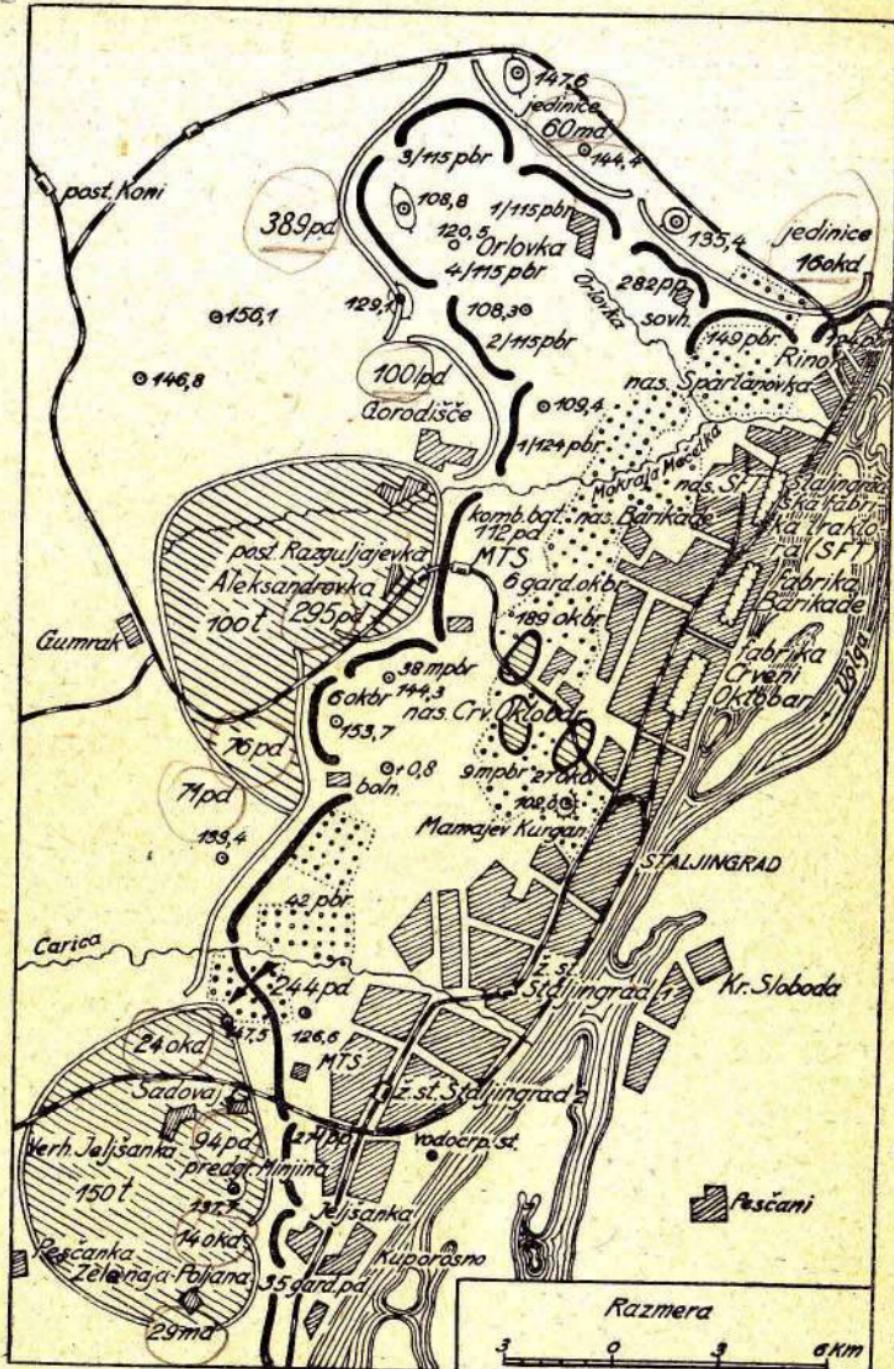
Ove četiri divizije sa sredstvima ojačanja bile su raspoređene na frontu širine oko 20 kilometara, ali nisu ispoljavale neku naročitu aktivnost. Po svim izgledima, one su u minulim borbama bile veoma iznurenje, a sada su se popunjavale i vodile privremeno aktivnu odbranu.

Južno, uključujući Gorodišče, Aleksandrovku i bolnicu, na frontu oko 6 km, dejstvovala je udarna grupa u koju su ulazile tri pešadijske divizije: 295, 76. i 71. sa jakim sredstvima ojačanja. Pravac njenog udara bio je usmeren preko Mamajevog kurgana i Centralne železničke stanice na glavno pristanište.

Na odseku k. 147,5 — predgrađe Minina — Kuporosno, na frontu širokom 6 km, dejstvovala je Južna udarna grupa, koju su sačinjavale četiri divizije: 24. oklopna, 94. pešadijska, 14. oklopna i 29. mehanizovana. Pravac njenog udara bio je usmeren direktno na istok, sa zadatkom da izbije na Volgu.

Premda podacima organa izviđanja, bliže rezerve neprijatelja su se nalazile u rejonu Gumraka (jedna divizija) i u rejonu Voroponovo — Karpovka — Mala Rosoška (2 — 3 divizije).

Celokupnu grupaciju od 11 do 14 divizija sa sredstvima ojačanja, koja je napadala Staljingrad protiv 62. armije, podržavala je 4. vazdušna flota koja je imala 1.000 aviona svih vrsta. Ova snažna neprijateljska grupacija imala je jednostavan zadatak: zauzeti Staljingrad i izbiti na Volgu, tj. pod borbom proći 5 — 10 km i baciti nas u Volgu.

Skica 5. — Situacija kod Staljingrada 13. septembra

Broj divizija i brigada, koje su sačinjavale 62. armiju, ne pruža nam pravu i celovitu sliku o brojnom sastavu i snazi njenih jedinica. Tako, na primer, jedna oklopna brigada je imala 14. septembra izjutra samo jedan tenk, dok su dve druge oklopne brigade ostale uopšte bez tenkova, te su bile prebačene na levu obalu radi popunjavanja. Kombinovani puk divizije Glaskova imao je 14. septembra naveče u svome sastavu oko 100 bajoneta, tj. oko jedne formacijske čete. Brojno stanje njemu susedne divizije nije premašalo 1.500 ljudi, a bajoneta u diviziji nije bilo više nego u jednom formacijskom bataljonu. Motorizovana pešadijska brigada imala je 666 ljudi, a oko 200 bajoneta. Gardijska divizija pukovnika Dubjanskog, koja se nalazila na levom krilu, nije imala više od 250 bajoneta. Samo divizija pukovnika Sarajeva i dve samostalne pešadijske brigade bile su više-manje normalno popunjene ličnim sastavom.

62. armija nije bila naslonjena na susedne jedinice na levoj i desnoj strani. Naša su se krila oslanjala na Volgu. Nemci su u toku jednog dana mogli izvršiti do 3.000 avio-poleta, a naša avijacija im nije mogla odgovoriti ni sa desetim delom ovog broja.

Fašisti su nas bombardovali i napadali avionima tipa »JU-87«, »JU-88« i lovcima »Meseršmit«, dok im je naša avijacija odgovarala avionima »IL-1«, »I-16«, »Po-2«, »TB-3«, a samo su se ređe pojavljivali novi avioni konstrukcije Lavočkina i Jakovljeva.

Neprijatelj je čvrsto držao u svojim rukama prelast u vazduhu. Ta okolnost nas je tištala više nego išta i mi smo grozničavo mislili o tome kako da izbjemo neprijatelju taj adut iz ruku. Ali kako, kakvim taktičkim načinom? Pitanje nije bilo jednostavno, ako se uzme u obzir još i to da je protivavionska odbrana Staljingrada već bila osetno oslabljena. Deo protivavionske artiljerije neprijatelj je uništilo i njeni ostaci su bili prebačeni na levu obalu Volge, odakle su mogli štititi Volgu i uzani pojas duž njene desne obale. Zbog toga su fašistički avioni od zore do mraka kružili nad gradom, nad našim borbenim porecima i iznad Volge.

Posmatrajući dejstva neprijateljske avijacije, mi smo još tada uočili da se fašistički piloti ne odlikuju tačnošću u bacanju bombi: oni bombarduju naš prednji kraj samo onamo gde postoje široke neutralne zone, tj. gde postoji veća udaljenost između prednjih položaja. To nas je doveo na misao da smanjimo neutralne zone do krajnje granice — do dometa ručne bombe.

Ali pre svega je trebalo podići borbeni duh armije. Taj zadatak trebalo je izvršiti odmah. Gubici u borbi, povlačenje, nedostatak municije i hrane, teškoće sa punjavanjem ljudstvom i tehnikom — sve je to negativno uticalo na moralno stanje trupa. Kod mnogih se pojavila želja da se što pre prebace preko Volge, da se iščupaju iz Staljingradskog pakla.

Da pogledamo malo unapred, na susret 14. septembra sa bivšim komandantom 62. armije. Bio sam zgrožen njegovim raspoloženjem; on je bez ikakve nade gledao na situaciju i borbe za Staljingrad smatrao nemogućim i bescilnjim. Ja sam čak požalio za izgubljenim vremenom u razgovoru sa njim, i, naravno, u učtivoj formi smatrao sam za potrebno da mu preporučim da se što pre javi u Vojni savet fronta, tj. da napusti armiju. Takvo potišteno stanje jučerašnjeg komandanta armije, nesumnjivo, odrazilo se i na njegove pomoćnike, pa i na jedinice, u što sam se brzo uverio kad su se tri moja komandanta — artiljerije, oklopnih i inžinjериjskih jedinica — uskoro prebacila na levu obalu Volge pod izgovorom da su bolesni.

Za podizanje borbenog duha u armiji mnogo su uradile partiskske organizacije, moji ratni drugovi i pomoćnici: divizijski komesar Gurov, generali Krilov i Požarski, pukovnik Vitkov, političko odeljenje armije na čelu sa brigadnim komesarom Vasiljevom i ostali. Mi smo brzo uspeli da slomimo tužno raspoloženje. Starešine i politički radnici jedinica su shvatili da ćemo se za Staljingrad tući do poslednjeg čoveka, do poslednjeg metka.

Istoga dana je stiglo naređenje Vojnog saveta fronta, koje je imalo ogroman mobilijući uticaj na sve vojnike. Reči naređenja: »Neprijatelj mora biti uništen kod Sta-

ljingrada!» postale su svetinjom za sve borce, starešine i političke radnike 62. armije.

Partijske organizacije armije i čitavog fronta pod rukovodstvom člana Vojnog saveta N. S. Hruščova razvile su široku i duboku delatnost među boračkim masama, razvijajući u svesti svakoga borca značaj i smisao ovih reči. Stotine komunista je išlo na front, u prednje borbene linije. Naporedo sa tim bila je organizovana nepoštедna borba protiv ispoljavanja bilo kakve panike i straha. Komunisti — starešine i politički radnici — bili su u prvim redovima, na najodgovornijim mestima u borbi.

Oko dva sata noću 13. septembra izradili smo plan dejstava za naredna 2 — 3 dana. I tek posle toga, do svanuća, mogli smo se malo odmoriti. Bio sam gladan: od samog jutra nisam ništa okusio.

— Da li se kod vas nešto jede ili to nije uobičajeno?
— upitah Krilova.

— Pa dešava se da se katkad nešto pojede — odgovori umesto njega Gurov.

Naši adutanti su negde nabavili malo hleba, konzervi i hladnog čaja. Pošto smo malo prezalogajili, razidosmo se na spavanje, svaki sa istom mišljom: »šta li će nam dojeti sutrašnji dan?«.

Naš plan za sledeća 2 — 3 dana sastojao se u ovome: prelaze preko Volge štititi aktivnom odbranom od neprijateljske artiljerijske vatre. U tom cilju na levom i desnom krilu organizovati čvrstu odbranu, a u centru, lokalnim napadima, zauzeti postaju Razguljajevka i železničku prugu koja vodi od pomenute postaje na jugozapad do oštrog zaokreta prema Gumraku. To bi omogućilo ispravljanje linije fronta u centru armije i, oslanjajući se na železnički nasip kao na protivtenkovsku prepreku, docnije zauzeti Gorodišće i Aleksandrovku. Za izvršenje ovog zadatka je bio određen oklopni združeni odred, ojačan pešadijom, uz podršku glavnih snaga armijske artiljerije. 13. septembra izvršiti pregrupisavanje, a 14. — napad.

U rano jutro nas je probudilo bombardovanje iz vazduha praćeno snažnom artiljerijskom vatrom.

U 6.30 časova iz rejona postaje Razguljajevke fašisti su preduzeli napad snagama do jedne pešadijske divizije i 40 — 50 tenkova. Prvac udara bio je usmeren preko aerodromskog naselja na Centralnu železničku stanicu i Mamajev kurgan. ▼

Na oba krila naše armije neprijatelj se ograničio na manje akcije, napadajući jednim bataljonom na borbene poretke pešadijske brigade sa severa u pravcu Orlovke. Na levom krilu neprijatelj je pojedinim bataljonima napao borbene poretke kombinovanog puka.

U centru i na levom krilu armije borba je trajala celog dana. Uvodeći nove rezerve, neprijatelj je razvijao napad, bukvalno zasipajući naše borbene poretke vatrom artiljerije i minobacača. Njegova je avijacija neprekidno kružila nad bojištem.

Sa Mamajevog kurgana su se dobro videli i bojište i vazdušni okršaji. Na naše oči oko desetak aviona, naših i neprijateljskih, obavijenih plamenom, survalo se na zemlju. Uprkos žilavom otporu sovjetskih kopnenih trupa i avijacije, neprijatelj je imao uspeha zahvaljujući svojoj brojnoj nadmoćnosti.

Na naše komandno mesto, koje se nalazilo na samom vrhu Mamajevog kurgana, padale su kao kiša neprijateljske mine, granate i bombe. Ja sam sa Krilovom radio u istom skloništu i s vremena na vreme zajedno smo izlazili do durbina da bismo pratili tok borbe. Nekoliko skloništa je bilo uništено, a bilo je gubitaka i u ličnom sastavu štaba armije.

Neprestano su se kidale linije žične veze, a centar radio-veze je radio sa dužim i čestim prekidima. Bili smo prisiljeni da sve raspoložive veziste uputimo na uspostavljanje veze. Čak su i dežurne telefonistkinje u našem skloništu po nekoliko puta napuštale svoje telefone i pu-zale tražeći i popravljajući kvarove na linijama. U toku celog dana 13. septembra uspeo sam samo jedanput da razgovaram sa komandantom fronta, kome sam ukratko izložio situaciju i zamolio ga da mi sledećih dana prida još 2 — 3 sveže divizije, pošto neprijateljske udare nisam imao čime odbijati.

I pored maksimalnog zalaganja naših vezista, oko 16 časova veza sa jedinicama bila je skoro sasvim prekinuta.

U tom trenutku situacija je bila malo utešna. Iako je pešadijska brigada uništila neprijateljski bataljon koji je napadao na Orlovku sa severa, naše jedinice u centru armije imale su gubitke, te su usled toga bile prisiljene da se povuku na istok, na zapadnu ivicu šume, zapadno od naselja Barikade i Crveni oktobar. Fašisti su zauzeli k. 126,3, aerodromsko naselje i bolnicu. Na levom krilu je naš kombinovani puk napustio traktorsku stanicu, istočno od stанице Sadove. Na ostalim odsecima fronta bili su odbijeni pojedinačni napadi i bilo je zapaljeno 16 neprijateljskih tenkova.

Što se kasnije dogodilo, saznali smo tek oko 12 časova noću, i to zahvaljujući kuririma i oficirima za vezu štaba armije. Svi neprijateljski napadi u drugoj polovini dana bili su odbijeni.

Do predveče sam morao doneti odluku: da li da se pristupi izvršenju plana aktivne odbrane, koji smo izradili i usvojili prethodnog dana, ili ga se treba odreći, s obzirom na započeti neprijateljski napad. Odugovlačiti se nije smelo, pošto se pregrupisavanje jedinica za protivnapad moglo izvršiti samo noću, a nikako danju zbog napada neprijateljske avijacije.

Odlučili smo se za protivnapad. Da bismo preduhitrili neprijatelja, početak protivnapada bio je određen za 14. septembar u zoru. Bili smo svesni da su mogućnosti armije veoma oskudne, i nismo mogli da za protivnapad odvojimo veće snage, ali smo bili uvereni da to i neprijatelj dobro zna i da najmanje očekuje naša aktivna dejstva. Setili smo se Suvorovljevog principa: »Iznenaditi — znači pobediti«. Na brzu pobedu nismo računali, ali smo se starali da iznenadimo neprijatelja i pobrkamo njegove račune.

Sem toga, ja nisam htio da svoja dejstva potčinjavam volji neprijatelja i nastojao sam da ga iznenadnim orotivnapadom, makar to bilo delimično i privremeno, lišim inicijative.

Zapovest za protivnapad bila je dostavljena trupama u 22.30 časova. Navodim je u celini.

**»Borbena zapovest br. 145 Štaba 62. armije od 13. IX
42. u 22.30.**

1. — Neprijatelj je zauzeo zaseok jugoistočno od Razguljajevke, voćnjak, istočne padine k. 126,3, aerodromsko naselje.

2. — 62. armija noću 13/14. IX vršila je protivnapad u cilju uspostavljanja položaja i izbijanja na liniju zaseok jugoistočno od Razguljajevke — k. 153,7 — bolnica.

N a r e đ u j e m :

1. — Komandantu 38. motorizovane pešadijske brigade sa ojačanom četom motorizovane pešadije i pridanim artiljerijskim divizionom — da prikupi brigadu na napadnoj ivici šumarka na k. 98,9 i da izvrši protivnapad na neprijatelja u pravcu zaseoka jugoistočno od Razguljajevke.

2. — Komandantu divizije Sarajevu — da prikupi puk u rejonu zidanih šupa i da izvrši protivnapad na neprijatelja u pravcu k. 126,3, a zatim da napada na k. 144,3.

3. — Komandantu kombinovanog puka — da puk prikupi u rejonu južno od aerodromskog naselja i, preuzevši pod svoju komandu oklopnu brigadu, izvrši protivnapad na neprijatelja pravcem aerodromsko naselje — k. 143,7.

4. Komandantu samostalne 92. pešadijske brigade — da bude u pripravnosti da podrži protivnapad udarom u pravcu bolnica — k. 153,7.

5. — Svima jedinicama koje učestvuju u protivnapadu — da sadejstvuju jedna s drugom, obezbedivši međusobnu stabilnu vezu. Ostale jedinice armije da čvrsto drže svoje položaje.

6. — Komandantu artiljerije — da podržava protivnapad jedinica armije sa tri lovačka protivoklopna puka, tri puka RVK i tri puka gardijskih minobacača, kao i da obezbedi tesno sadejstvo artiljerijskih pukova sa komandanima jedinica koje oni podržavaju.

7. — Gotovost za protivnapad u 3.00 — 14. IX 42.

Početak protivnapada u 3.30 — 14. IX 42.«

Događaji u toku dana 13. septembra na Mamajevom kurganu su dokazali da je komandovanje jedinicama sa toga komandnog mesta nemoguće. Ne opasnost po život, već neprekidni prekidi veze usled dejstva neprijateljske vatre, koji su prouzrokovali poremećenost u komandovanju, bili su razlog koji me je prisilio da prenesem komandno mesto armije u dolinu reke Carice. Na Mamajevom kurganu ostala je armijska osmatračnica. Za prenos komandnog mesta armije imao sam odobrenje Štaba fronta od pre dva dana.

Svi mi, koji smo se nalazili na komandnom mestu, od prostog vojnika do komandanta, celoga dana 13. septembra nismo ništa jeli. Doručak je bio pripremljen u jednoj kućici na Mamajevom kurganu, ali su od neprijateljskog bombardovanja izgoreli i kućica i naš doručak. Ručak su pokušali da naprime u poljskoj kuhinji, ali i ona je bila uništена direktnim pogotkom mine. Nakon toga naš kuvar je odlučio da badava ne troši námirnice i ostavio nas je da gladujemo. Da bismo prekinuli štednju hrane na štetu naših stomaka, mi smo na novo komandno mesto među prvima uputili kuvara Glinku i servirku Tasju, koji su se tome veoma obradovali.

U CARICINSKOM PODZEMLJU

Uzoru 14. septembra komandno mesto armije premeteno je u takozvano caricinsko podzemlje. To je bilo veliko sklonište u obliku tunela, podeljeno na desetak oddijenja, sa tavanicom i zidovima obloženim daskama. Ranije, u avgustu, ovde je bio smešten Štab Staljingradskog fronta. Debljina gornje zemljane pokrivke dostizala je 10 m; samo bomba od jedne tone mogla bi da je probije, i to ne svuda. Sklonište je imalo dva izlaza: donji je vodio prema koritu reke Carice, a gornji na Puškinovu ulicu.

Sa Mamajevog kurgana otišao sam zajedno sa Krilovom 14. septembra pred svitanje. Gurov je otišao ranije. Kao vodič kroz Staljingrad pratio nas je zamenik komandanta oklopnih i mehanizovanih jedinica armije potpukovnik M. G. Vajnrub. Nad Staljingradom su kružili nemački avioni za noćne letove; oni su pri svetlosti požara otkrivali ciljeve i bombardovali ih.

Provlačeći se kroz ruševine staljingradskih ulica, moja su se kola oko 500 m daleko od novog komandnog mesta uplela u telegrafske i telefonske žice i zaustavila se. Stala su i Krilovljeva kola sa Vajnrubom. Zadržali smo se oko 3 minuta, i za to vreme je u blizini naših kola eksplodiralo više od 10 manjih bombi. Srećom, niko od nas nije bio povređen, pa smo na cilj stigli živi i zdravi.

Nisam imao vremena da spavam i odmaram se. Na novom komandnom mestu morao sam lično da proverim vezu, novi sistem komandovanja, gotovost jedinica za protivnapad. Sve je bilo u redu. Neprijateljske jedinice, sem

avijacije za noćna dejstva, verovatno su se odmarale ili pripremale za sutrašnja dejstva.

U 3 časa ujutru počela je naša artiljerijska priprema, a u 3.30 — protivnapad. Javio sam se telefonom komandantu fronta, obavestio ga o situaciji i početku protivnапада i zamolio da o izlasku sunca zaštiti naša dejstva avijacijom. Komandant je obećao da će to učiniti i tom prilikom saopštio mi radosnu novost da nam je iz rezerve Vrhovne komande pridata 13. gardijska pešadijska divizija, koja će 14. septembra uveče početi da se prikuplja kod prelaza preko Volge u rejonu naselja Krasna Sloboda.

Odmah sam poslao načelnika inžinjerije pukovnika Tupičeva sa grupom oficira Štaba armije u naselje Krasna Sloboda da dočekaju gardijsku diviziju, a ja i Krilov smo počeli da se iznova povezujemo sa jedinicama radi upoznavanja situacije, koja se razvijala ovako:

Na srednjem delu fronta armije naš protivnapad je isprva imao izvesnog uspeha, ali kad se razdanilo, neprijatelj je uveo u borbu jake snage avijacije; grupama od 50 — 60 aviona Nemci su neprekidno bombardovali i juřili na borbene poretke naših jedinica koje su vršile protivnapad. One su bile vezane za zemlju, i protivnapad se ukočio. U 12 časova neprijatelj je uveo u borbu jake snage pešadije i tenkova i počeo da potiskuje naš borbeni poredak. Njegov udar je bio upravljen na Centralnu železničku stanicu.

Ovaj udar je bio izvanredno snažan. Ne obzirući se na velike gubitke, napadači su hrlili napred. Kolone pešadije na kamionima i tenkovi prodirali su u grad. Hitlerovci su, očevidno, smatrali da je sudbina Staljingrada odlučena, i svaki od njih je težio da što pre stigne do Volge — centra Staljingrada — i tamo dođe do trofeja. Naši borci, snajperisti, protivtenkovci, artiljeri, pritajivši se u kućama, podrumima, bunkerima i iza uglova zgrada videli su kako pijani hitlerovci skaču s kamiona, sviraju na usnim harmonikama, ludački se deru i igraju na trotoarima.

Ginulo je na stotine zavojevača, ali su sveži talasi rezervi sve više plavili ulice. Automatičari su prodrli u grad istočno od železničke pruge, ka stanici, u naselje

stručnjaka. Borbe su se vodile na 800 m od kom¹ log mesta štaba armije. Pretila je opasnost da neprijatelj, nego što stigne u Staljingrad 13. gardijska divizija, uzme Železničku stanicu, preseče armiju i izbjije na glavni prelaz preko Volge.

Na levom krilu, u rejonu predgrađa Minjina, takođe su se rasplamsale žestoke borbe. Ni desno krilo neprijatelj nije ostavio na miru. Situacija je svakim časom postajala sve teža.

Sačuvao sam manju rezervu: jednu jedinu tešku oklopnu brigadu u čijem je sastavu bilo 19 tenkova. Ona se nalazila pozadi levog krila armije, kod silosa na južnoj ivici Staljingrada. Naredio sam da se jedan tenkovski bataljon te brigade odmah prebaci ka komandnom mestu štaba armije. Ovaj bataljon od 9 tenkova pristigao je posle neruna dva časa. Do tog vremena general Krilov je već bio formirao dve grupe od oficira štaba armije i čete za osiguranje štaba. Prva grupa sastavljena od 6 tenkova, na čelu sa načelnikom Operativnog odeljenja komunistom I. Zaljuzikom, dobila je zadatak da zatvori ulice koje vode od železničke stanice ka pristaništu. Druga grupa sa tri tenka, na čelu sa potpukovnikom M. Vajnrubom, upućena je prema naselju stručnjaka iz kojeg je neprijatelj mitraljezima velikog kalibra tukao Volgu i pristaniše.

Obe grupe su bile formirane od oficira Štaba i Političkog odeljenja armije, gotovo od samih komunista. Oni nisu rustili hitlerovce do pristaništa — obezbedili su zaštitu prvih skela sa gardistima divizije Rodimceva.

U 14 časova javio mi se komandant 13. gardijske pешadijske divizije, heroj Sovjetskog Saveza, general-major Aleksandar Ilič Rodimcev. Sav je bio u prašini i blatu. Da bi stigao od Volge do našeg komandnog mesta, on je morao više puta da »aterira« u levkove od artiljerijskih zrna, da se krije u ruševinama, zaklanjajući se od neprijateljskih aviona koji su se obrušavali.

General-major Rodimcev izvestio me je da je divizija dobro popunjena ljudstvom i da ima oko 10.000 ljudi. Ali sa oružjem i municijom je slabo. Više od 1.000 ljudi nije imalo pušaka, automata i mitraljeza. Vojni savet

fronta je stavio u zadatak zameniku komandanta fronta, general-potpukovniku Golikovu da snabde diviziju nedostajućim oružjem najdalje do 14. septembra uveče, s tim da ga doturi u rejon naselja Krasna Sloboda. Ali, garantije da će ono na vreme biti dotureno — nije bilo. Odmah sam naredio svom zameniku za pozadinu generalu Lobovu, koji se nalazio na levoj obali Volge, da, koristeći sve svoje osoblje, prikupi oružje u pozadinskim jedinicama armije i da ga stavi na raspolaganje 13. gardijskoj pešadijskoj diviziji.

General Rodimcev je već bio upoznat sa situacijom na frontu armije. Načelnik štaba armije Krilov umeo je brzo da informiše ljude; na taj način je upoznao sa stanjem stvari i generala Rodimceva koji je dobio sledeći zadatak:

1. — Noću 14./15. septembra prebaciti diviziju na desnu obalu, u Staljingrad.

2. — Divizijsku artiljeriju, sem protivoklopne, postaviti na vatrene položaje na levoj obali i otuda podržavati dejstva pešadijskih jedinica. Protivoklopnu artiljeriju i minobacače prebaciti zajedno sa pešadijskim jedinicama.

3. — Sa dva pešadijska puka očistiti od fašista centar grada, naselje stručnjaka i železničku stanicu, a jednim pukom poseti i braniti Mamajev kurgan. Jedan pešadijski bataljon zadržati u rezervi kod komandnog mesta štaba armije.

4. — Granica desno: Mamajev kurgan — okuka železničke pruge, a levo — reka Carica.

5. — Komandno mesto divizije urediti na obali Volge kod pristaništa, gde postoje skloništa i zaštitni rovovi i gde su već dovučene linije veze.

General Rodimcev je odmah shvatio ovaj zadatak. Na kraju razgovora upitah:

— Kako ste raspoloženi?

On odgovori:

— Ja sam komunist, nemam nameru da odem iz Staljingrada i neću otići.

Ja odmah nastavih:

— Čim jedinice divizije iziđu na prednju borbenu liniju, sve jedinice koje samostalno dejstvuju na ovom odseku biće Vama potčinjene.

Razmislivši malo, Rodimcev reče da će ga biti sramota da sedi na svom komandnom mestu pozadi komande armije. Umirio sam ga rekvaviši mu da, čim divizija izvrši postavljeni zadatak, može prenesti svoje komandno mesto ispred našeg. Naglasio sam da ne možemo računati na pasivnost neprijatelja koji je odlučio da nas po svaku cenu uništi i zauzme Staljingrad. Zbog toga ne možemo samo da se branimo i odbijamo njegove napade, već moramo koristiti svaku priliku za izvršenje protivnapada, nametati mu svoju volju i aktivnim dejstvima remetiti njegove planove.

— Jasno, — kratko odgovori Rodimcev i mi se rasstamo. On ode Krilovu da precizira neka pitanja.

Bilo je oko 16 časova, do mraka je ostalo oko 5 časova. Da li ćemo uspeti da raspoloživim, rasparčanim i razbijenim jedinicama izdržimo još 10 — 12 časova na srednjem pravcu? To me je najviše zabrinjavalo. Da li će borci i starešine uspeti da izvrše svoje zadatke i svoju dužnost, koji prelaze granicu ljudske snage? Ako ne izvrše, može se dogoditi da se sveža 13. gardijska pešadijska divizija na levoj obali Volge nađe u ulozi svedoka strašne tragedije.

U tome su stigli izveštaji da je kombinovani puk izgubio mnogo starešina i ostao bez rukovodstva. Komandanta puka nisu mogli od jutra nigde da nađu. Ako je poginuo, večna mu slava, ali bojali smo se goreg: nije li napustio svoj puk? Rezerve nismo imali. Poslednja rezerva — osiguranje štaba i oficiri štaba armije — angažovana je u borbi. Kroz pokrивku skloništa čula se huka motora nemačkih aviona i eksplozija bombi.

Tražeći bilo kakve rezerve, pozvao sam komandanta divizije pukovnika Sarajeva. Prema izveštaju Krilova, pukovnik Sarajev je bio komandant staljingradskog garnizona, a njegova divizija je držala pripremljene odbram-

bene čvorove i otporne tačke u gradu. Pukovnik Sarajev, smatrajući sebe za komandanta grada, kao da nije naročito rado izvršavao naređenja armije.

Došavši, on mi je podrobno referisao o stanju divizije, o odbrambenim rejonima koje drže njegove jedinice, o situaciji u gradu i fabričkim naseljima.

Iz njegovog referata saznao sam da su se odbrambena postrojenja sastojala uglavnom od malih 25 — 30% utvrđenih bunkera koji nisu mogli služiti armiji kao siguran skelet odbrane. Gradske odbrambene objekte, posebno barikade, lično sam video: oni zaista nisu mogli da posluže kao oslonac za borbu protiv neprijatelja.

Upitao sam pukovnika Sarajeva da li shvata da se njegova divizija već uključila u sastav armije i da je on dužan da bez pogovora izvršava naređenja samo Vojnog saveta armije. Upitao sam ga: treba li da telefoniram Vojnom savetu fronta radi razjašnjavanja potpuno jasnog pitanja? Sarajev je odgovorio da je on vojnik 62. armije.

Za vreme razgovora sa njim shvatio sam da se ne može računati na bilo kakve njegove jedinice kao na rezervu za odbijanje neprijateljskih napada. A povući ih sa otpornih tačaka takođe se nije smelo. Ali pod komandom pukovnika Sarajeva nalazilo se nekoliko naoružanih odreda za zaštitu fabrika i gradskih rejona na čelu sa komandirima. Ukupno brojno stanje tih odreda, sastavljenih od gradske milicije, vatrogasaca i radnika, iznosilo je oko 1.500 ljudi, ali im je nedostajalo oružje.

Naredio sam pukovniku Sarajevu da odmah po planu grada odredi jake zgrade, naročito u centru grada, da ih posedne sa 50 — 100 ljudi na čelu sa komandirima — komunistima, da se u tim otpornim tačkama utvrdi i drži do poslednje mogućnosti. Napomenuvši mu da oružje i municiju može dobiti u armijskoj bazi, preporučio sam Sarajevu da stalno održava vezu sa komandnim mestom armije.

On je odmah u mom prisustvu obeležio na planu grada naročito jake i za odbranu važne objekte i izvestio me o tome. Ja sam usvojio njegov predlog.

N. I. Krilov je slušao moj razgovor sa Sarajevom. On ga je odmah zatim poveo k sebi da bi zajedno organizovali sigurnu vezu, obaveštavanje i komandovanje.

Pošto se veza sa jedinicama armije često prekidala, više puta sam izlazio iz skloništa na Puškinovu ulicu da bih se bar po zvuku orientisao o toku borbe koja se vodila na 400 — 500 m od nas.

Istoričari tvrde da je pojedinim istaknutim vojskovođama u velikim bitkama često nedostajao jedan jedini bataljon da bi izborili odlučnu pobedu. Ja mislim da je Paulus tih dana imao mnogo suvišnih bataljona da bi mogao preseći 62. armiju na dva dela i izbiti na Volgu. Ali su naši borci, ispred kojih se nalazio ljudi neprijatelj, a pozadi matuška — Volga, sposobna da proguta na stotine hiljada ljudi, bili toliko hrabri da su se ne popuštajući borili kao lavovi, istrebljujući stotine i stotine fašista.

Predveče dođe komandant oklopne brigade major S. N. Hopko i javi da je njegov poslednji tenk oštećen i stoji na prelazu preko pruge u blizini železničke stanice.

— Šta da radim? — upita on.

Iz razgovora s njim saznao da, iako oštećen, tenk ipak može da dejstvuje vatrom. A sem toga, u brigadi je ostalo oko 100 tenkista, naoružanih automatima i pištoljima.

— Idite do tenka, — naredih, — prikupite sve svoje ljudе i držite prelaz do dolaska jedinica 13. gardijske divizije. Inače...

On shvati, okrenu se i požuri da izvrši naređenje. Nešto docnije saznao sam da je Hopko časno izvršio dobijeni zadatak.

Nastupio je sumrak, borba je počela da se stišava. U vazduhu je bilo manje nemačkih aviona. Štab je pristupio sumiranju rezultata dana. Proveo sam mnogo vremena kod telefona, raspitujući se gde se nalaze i šta rade jedinice 13. gardijske divizije, kako se pripremaju sredstva za prelaz. Zatim sam proučio bilans proteklog dana.

Bilans je bio mračan. Neprijatelj je podišao neposredno Mamajevom kurganu i železničkoj pruzi koja pro-

lazi kroz grad do Centralne železničke stanice. Železnička stanica još se nalazila u našim rukama. U centru grada mnoge zgrade su zauzeli nemački automatičari koji su se provukli tamo kroz naše proredene borbene poretke.

Od naših jedinica, koje su dejstvovalе на srednjem odseku fronta armije, skoro ništa nije ostalo. Armitska osmatračnica na Mamajevom kurganu bila je porušena avio-bombama i artiljerijskom vatrom.

Sa levog krila armije javljali su: mada su neprijateljski napadi odbijeni, oseća se i vidi da neprijatelj prikuplja snage, izviđa i priprema se za novi napad.

Cele noći 14./15. septembra oficiri štaba armije nisu sklopili oka. Jedan deo oficira se nalazio na prednjoj liniji fronta radi uspostavljanja rasporeda jedinica; drugi deo je vodio borbu kod naselja stručnjaka i železničke stanice, obezbeđujući prebacivanje jedinica divizije Rodimceva, treći deo je u rejonu glavnog pristaništa dočekivao bataljone koji su se prebacivali preko Volge i vodio ih kroz razrušene ulice na prednju liniju.

U toku noći prebacila su se samo dva puka — 34. i 39. i jedan bataljon 42. puka. Svitanje i pojava neprijateljske avijacije omeli su dalje prebacivanje.

Pristigli pukovi — 34. i 39. — poseli su odsek u centru grada od jaruge Krute do železničke stanice; na stanicu je bio upućen 1. bataljon 42. puka. Mamajev kurgan branio je jedan bataljon iz sastava divizije Sarajeva. Levo (jugozapadno) od železničke stanice branili su se ostaci tenkovske brigade, kombinovanog puka i 42. pešadijske brigade Batrakova. Na ostalim odsecima je sve ostalo bez promena.

15. septembra ujutru neprijatelj je otpočeo napad u dva pravca: na srednjem delu fronta armije — na železničku stanicu i na Mamajev kurgan napadale su jedinice 295, 76. i 71. pešadijske divizije sa tenkovima; na levom krilu — na predgrađe Minjina — Kuporosno — napadale su jedinice 24. i 14. oklopne i 94. pešadijske divizije. Na desnom krilu je bilo relativno mirno. Napadu je prethodilo jako bombardovanje, a zatim je neprijateljska avijacija neprekidno nadletala borbene poretke naših jedinica.

Borba je za nas postala teška još od samog početka. Sveže jedinice Rodimceva, koje su pristigle u toku noći, još nisu ni stigle da se orijentisu i utvrde, a već su ih napale nadmoćnije snage neprijatelja. Njegova je avijacija formalno nabila u zemlju sve što se nalazilo na ulicama.

Naročito ogorčene borbe rasplamsale su se kod železničke stanice i u predgrađu Minjina. Železnička stanica je četiri puta prelazila iz ruku u ruke, i tek pred noć ostala u našim rukama. Naselje stručnjaka, na koje je izvršio juriš 34. puk divizije Rodimceva sa tenkovima teške oklopne brigade, ostalo je u rukama Nemaca. Pešadijska brigada pukovnika Batrakova sa delovima divizije Sarajeva, pretrpevši velike gubitke, bila je odbačena na ivicu rasadnika. Gardijska pešadijska divizija Dubjanskog i pojedini delovi drugih jedinica takođe su pretrpeli velike gubitke i povukli su se na zapadnu ivicu grada, južno od reke Carice.

Uveče 15. septembra teško je bilo reći u čijim se rukama nalazi Mamajev kurgan, jer su pristizali protivrečni izveštaji. Neprijateljski automatičari provukli su se rekom Caricom do železničkog mosta i tukli su vatrom naše komandno mesto. Jedinice osiguranja komandnog mesta štaba armije ponovo su stupile u borbu. Na naše komandno mesto počeli su da donose ranjenike. Sem toga, u hodnicima skloništa, i pored straže i kontrole na ulazima, do noći se nakupilo mnoštvo ljudi koji su se тамо sklonili od neprekidnog bombardovanja iz vazduha i vatre nog dejstva sa zemlje. Najzad, ljudi iz armijskih jedinica za vezu, iz bataljona za osiguranje, iz armijske komande pozadine, oficiri za vezu iz raznih jedinica, šoferi i drugi ulazili su radi »hitnih i neodložnih poslova« i тамо se zadržavali. A. pošto sklonište nije imalo ventilacije, zapaša, smrad, zagušljiv vazduh, naročito noću, dovodili су nas, osoblje komandnog mesta, do gubitka svesti. Hladan znoj je oblikao telo, u glavi je bučalo. Po redu smo izlazili iz skloništa da se nadišemo čistog vazduha. Južno od reke Carice još su gorele gradske četvrti. Bilo je svetlo kao po danu. Zrna nemačkih automatičara fijukala su

iznad glava i pored nogu. Ali ništa nas nije moglo zadržati u zaguljivom skloništu.

Te noći svi smo bili zabrinuti sudbinom Mamajevog kurgana. Ako bi ga zauzeo, neprijatelj bi dominirao nad čitavim gradom i nad Volgom.

Naredio sam da se Jelinov 42. puk, koji je ostao s one strane Volge, pošto-poto noću prebaci preko reke i dovede na Mamajev kurgan, kako bi mogao u zoru da tamo posedne položaj i da po svaku cenu održi vrh Kurgana.

Pošto je upravljanje armijom iz skloništa u udolju postajalo sve teže, naredio sam generalu Požarskom da sa delom oficira Operativnog odeljenja i štaba armije uredi pomoćno komandno mesto na obali Volge, kod pristaništa, prema južnoj obali ostrva Zajcevskog. Ovo komandno mesto na čelu sa Požarskim predstavljalo je relejnu stanicu između štaba armije i jedinica na njenom desnom krilu.

U borbama 15. septembra neprijatelj je samo u poginulim izgubio više od 2.000 ljudi. Ranjenih uvek ima 3—4 puta više od poginulih. U toku 14. i 15. septembra Nemci su izgubili ukupno 8 — 10.000 ljudi i 54 tenka. Naše jedinice su takođe pretrpele velike gubitke u živoj sili i tehničkim sredstvima i povukle su se. Kad kažem: »jedinice pretrpele velike gubitke i povukle su se«, to ne znači da su vojnici odstupili po naređenju, organizovano, sa jedne na drugu odbrambenu liniju. To znači da su se naši pojedinačni borci, najčešće ranjeni, povlačili ispred samih nemačkih tenkova na sledeću odbrambenu liniju, gde su ih prihvatali, formirali u jedinice, snabdevali, uglavnom municijom, i ponovo bacali u borbu.

Hitlerovci su uskoro shvatili da je Staljingrad tvrd orah i da se ne može jednim udarom slomiti. Kasnije su oni počeli da dejstvuju obazrivije: brižljivo su pripremali napade a u borbu su već išli bez harmonika, pesme i igre... Otvoreno govoreći: išli su u sigurnu smrt.

— Staljingradska zemlja je postala klizava od krvi, i hitlerovci su klizili po njoj, kao po nizbrdici, u svoju propast — govorili su branici grada.

Naši borci i starešine znali su da se nema kud i da se ne sme odstupati, a što je najvažnije, shvatili su da je zavojevače mogućno tući, da hitlerovci nisu oklopljeni, da ih naši mitraljezi i automati vrlo lako probijaju. Protivtenkovci se nisu bojali da puste nemačke tenkove na daljinu od 50 — 100 metara i gađali su ih nasigurno.

16. i 17. septembra borbe su vođene sa sve većom napregnutošću. Uvodeći sveže rezerve, neprijatelj je na srednjem odseku fronta neprekidno napadao jedinice 13. gardijske divizije i pešadijske brigade Batrakova. Naročito žestoke borbe vodile su se u rejonu Mamajevog kurvana i železničke stanice.

16. septembra ujutru Jelinov puk je zauzeo Mamajev kurgan, ali je dalji razvoj protivnapada bio zaustavljen. Otpočele su susretne borbe i borbe prsa u prsa — tačnije, očajnički okršaji koji su se na Mamajevom kurvanu nastavili sve do kraja januara 1943. godine.

Neprijatelj je takođe shvatio da će, ako osvoji Mamajev kurgan, gospodariti nad gradom, fabričkim naseljima i Volgom i za postizanje toga cilja nije štedeo ni snage ni sredstva. Mi smo takođe odlučili da po svaku cenu zadržimo Mamajev kurgan u svojim rukama. Tu su bile potučene mnoge oklopne i pešadijske divizije neprijatelja, a naše divizije istrajale su u najgoričenijoj borbi, u borbi do istrebljenja, neviđenoj u istoriji po svojoj upornosti i žestini.

Avionske bombe teške do jedne tone i artiljerijska zrna kalibra do 203 mm preoravali su zemlju, ali je, u tim uslovima, borba prsa u prsa, borba bajonetom i ručnom bombom, predstavljala glavno, najefikasnije i najrealnije borbeno sredstvo.

Mamajev kurgan je i za vreme najvećeg snega ostajao crn: sneg se tu brzo topio i mešao sa zemljom.

Borbe za naselje stručnjaka čas su se stišavale, čas se ponovo rasplamsavale. Čim bi naši napadi ili vatrica oslabili, neprijatelj bi odmah počeo da tuče glavni prelaz na Volgi. Bili smo primorani da stalno napadamo, da blokiramo neprijatelja koji se prikupljaо i utvrđivao u naselju stručnjaka.

U rejonu železničke stanice borba se vodila sa promenljivim uspehom. Železnička stanica i susedne zgrade su 4 — 5 puta dnevno prelazile iz ruku u ruke. Svaki juriš je i jednu i drugu stranu koštao na desetine i stotine života. Obe strane su gubile snagu, borbeni poreci jedinica postajali su sve redi. I mi i neprijatelj morali smo da uvodimo u borbu sveže snage, tj. rezerve.

Čvrst otpor naših boraca u centru grada remetio je Paulusove planove i račune. Na kraju on je bacio u borbu sve snage 2. udarne grupe koja se nalazila u rejonu Voroponovo — Pješčanka — Sadova.

Dve oklopne, jedna motorizovana i jedna pešadijska neprijateljska divizija preduzele su odlučan napad na levo krilo armije. Za nas taj napad nije bio iznenadan, ali nismo imali snaga da odbijemo udar ove pesnice. I mada je neprijatelj bio najmanje 15 — 20 puta jači, on je skupo plaćao svaki svoj korak napred.

U ratnoj istoriji se kao vrhunac upornosti smatraju slučajevi kada napadni objekat — grad ili selo — nekoliko puta prelazi iz ruku u ruke. U Staljingradu je bio takav slučaj. Na južnoj ivici grada nalazio se veliki silos. Tamo su se od 17. do 20. septembra, i danju i noću, neprekidno vodile borbe. Po nekoliko puta je prelazio iz ruku u ruke ne samo silos u celini nego i pojedini njegovi spratovi i magacini. Komandant gardijske pešadijske divizije pukovnik Dubjanski izvestio me je telefonom: »Situacija se promenila. Ranije smo se mi nalazili u gornjem delu silosa, a Nemci u donjem. Sada smo isterali Nemce otuda, ali zato su se oni probili gore i sada se tamo, u gornjem delu silosa, vodi borba.«

Takvih uporno branjenih objekata u Staljingradu bilo je na desetine i stotine; u njima su »sa promenljivim uspehom« nedeljama vođene borbe za svaku sobu, za svaki ugao, za svako stepenište.

16. septembra ujutru izvestio sam Vojni savet fronta da nemamo rezervi, a da neprijatelj stalno uvodi u borbu sveže jedinice, i da će armija biti obesnažena, nesposobna za dejstvo ako ove krvave borbe potraju još nekoliko dana.

Molio sam da se armija što pre pojača sa 2 — 3 sveže divizije.

Komanda fronta je, očevidno, dobro poznavala situaciju u Staljingradu. Ona je 16. septembra uveče uputila armiji jednu brigadu mornaričke pešadije i jednu oklopnu brigadu. Brigada mornaričke pešadije je bila dobro popunjena, lični sastav — mornari severnih mora — bio je izvanredan. Ona je dobila zadatak da posedne odbrambeni odsek na železničkoj pruzi ograničen sa severa rekom Caricom, a sa juga trouglom koji obrazuju železničke pruge.

Oklopna brigada je u svom sastavu imala samo lake tenkove sa topovima 45 mm. Ona je dobila zadatak da posedne položaj za kružnu odbranu u rejonu okuke železničke pruge 0,5 km istočno od Mamajevog kurgana i da spreči neprijatelju prilaz ka Volgi.

Borbe na južnoj ivici grada, u rejonu silosa, zasluzuju da im se, zbog istrajnosti naših boraca, posveti naročita pažnja. Nadam se da me čitaoci neće osuditi ako skrenem njihovu pažnju sa glavnog izlaganja i citiram nekoliko redova iz pisma učesnika borbe za silos, komandira mitraljесkog voda brigade mornaričke pešadije Andreja Hozjainova, koji sada živi u Orelu.

Drug Hozjainov mi piše:

»Nedavno su preko radija prenosili neka poglavlja iz Vaše knjige *Armija masovnog heroizma*. Kad ste u svojim memoarima iznosili primere herojskih podviga jedinica i pojedinih vojnika 62. armije, kada ste govorili o podvizima mornara i vojnika brigade severnopomoraca, ja sam sa svojom porodicom sedeо kraj radija i slušao. Bio sam veoma uzbudućen. Moj desetogodišnji sinčić odmah to primetи i upita: »Tata, što si tako uzbudućen?« — »Zato, — odgovorih, — što će mi ti septembarski dani 1942. zauvek ostati u sećanju.«

Sećam se kako nas je u naselju Nižnja Ahtuba dočekao predstavnik štaba 62. armije i pokazao rukom u pravcu gorućeg Staljingrada. Naša brigada severnopomoraca prebacila se preko Volge noću 16/17. septembra, a u zoru je već stupila u borbu sa fašističkim zavojevačima.

Svaki od nas je shvatio i tačno znao svoj zadatak. Oficiri Štaba i rukovodioci Političkog odeljenja 62. armije dobro su nas upoznali sa situacijom.

Sećam se kako su me noću 17/18. septembra, posle žestoke borbe, pozvali na komandno mesto bataljona gde sam dobio zadatak da se sa vodom mitraljeza probijem do silosa i da ga, zajedno sa jedinicom koja ga je branila, po svaku cenu zadržim u svojim rukama. Te iste noći stigli smo na određeno mesto i javili se komandantu. Tada je silos branio gardijski bataljon jačine najviše 30 — 35 ljudi, računajući tu teško i lako ranjene koji još nisu bili evakuisani u pozadinu.

Gardisti su se mnogo obradovali našem dolasku i odmah su počele šale i borbene dosetke. U vodu je bilo 18 dobro naoružanih ljudi. Imali smo 2 mitraljeza »Maksim«, jedan puškomitraljez, 2 protivoklopne puške, 3 automata i jednu radio-stanicu.

18. septembra u zoru s južne strane silosa pojавio se fašistički tenk sa belim barjakom. »Šta se dogodilo?« — pomislili smo. Iz tenka izadoše dvojica — fašistički oficir i prevodilac. Oficir nas je preko prevodioca počeo da nagovara da se predamo junačkoj nemačkoj vojsci, jer je naša odbrana besciljna i nema razloga da se tu i dalje držimo. »Što pre napustite silos«, — ubedivao je ovaj hitlerovac. — »Ako to odbijete, nećemo vas poštovati. Za jedan sat ćemo otpočeti bombardovanje i sve vas uništiti«. — Vidi ti njih! — pomislili smo mi i smestâ kratko odgovorili fašističkom lajtnantu: »Reci svim fašistima preko radija nek idu u... vražju mater... A parlamentari mogu da se vrate natrag, ali samo peške«.

Fašistički tenk je pokušao da krene, ali je odmah bio zaustavljen plotunima iz naših protivoklopnih pušaka.

Uskoro je, sa južne i zapadne strane, krenula na silos neprijateljska pešadija sa tenkovima, približno deset puta jača od nas. Za prvim jurišem koji smo odbili, usledio je drugi, za ovim treći, a iznad silosa se ocrtavala silueta izviđačkog aviona. On je vršio korekturu vatre i javljaо o situaciji u rejonu silosa. U toku dana 18. septembra odbili smo 9 juriša.

Mi smo jako štedeli municiju, jer je doturanje bilo vrlo teško i daleko.

U silosu je gorela pšenica, u hladnjacima mitraljeza ključala je voda, ranjenici su tražili vode, ali nje u blizini nije bilo. Tako smo čitava tri dana danonoćno odbijali napade. Vrućina, dim, žđ, svima su ispucale usne. Danju su se mnogi od nas peli u gornje delove silosa i otuda gađali faštiste, snajpere, a noću su silazili za kružnu odbranu. Naša radio-stanica je bila uništena još prvog dana borbe. Ostali smo bez veze sa svojim jedinicama.

Došao je 20. septembar. Negde oko 12 časova silosu je sa južne i zapadne strane podišlo 12 tenkova. Nažalost, za protivoklopne puške više nije bilo municije, a nije ostala ni jedna ručna bomba. Tenkovi su se približili silosu sa dve strane i otvorili na nas vatru iz neposredne blizine. Ali niko nije popustio. Tukli smo pešadiju iz mitraljeza i automata, sprečavajući je da prodre u silos. U jednom trenutku borbe artiljerijsko zrno je uništilo mitraljez »Maksim« zajedno sa nišandžijom, a u drugom delu silosa parče granate probilo je hladnjak mitraljeza i iskrivilo mu cev. Ostao je samo puškomitraljez.

Zbog eksplozije zrna otpadali su komadi betona, pšenica je gorela. Zbog prašine i dima nismo videli jedan drugoga na daljini od svega nekoliko metara. »Ura! Polundra!«^{*)} — vikali smo složno, hrabreći jedan drugoga.

Uskoro su se iza tenkova pojavili fašistički automatičari. Bilo ih je oko 150 — 200. Jurišali su veoma oprezno, bacajući ispred sebe ručne bombe. Mi smo te bombe hvatali i odmah bacali nazad. Svaki put kad bi fašisti prišli zidovima silosa, mi bismo svi po dogovoru povikali »Ura! Napred! Za otadžbinu! Za Staljina!«

U zapadnom delu silosa fašisti su ipak uspeli da prodru u zgradu, ali smo svojom vatrom odmah blokirali prostorije koje su oni zauzeli.

Rasplamsala se borba u zgradi. Bili smo toliko blizu neprijateljâ, da smo osećali i čuli njihov dah, svaki njihov pokret, ali zbog dima nismo mogli da ih vidimo. Tukli smo se po sluhu.

^{*)} Uzvik mornara pri dizanju tereta. — Prim. prev.

Uveče, za vreme kratke pauze, prebrojali smo municiju. Ispostavilo se da je nema mnogo; jedan i po okvir metaka za puškomitraljez, 20 — 25 metaka na svaki automat i 8 — 10 na pušku.

Braniti se sa takvom količinom municije bilo je nemogućno. Bili smo opkoljeni neprijateljskim tenkovima i pešadijom, koji nisu smeli da nam priđu bliže od 60 m, te smo odlučili da se probijemo na južni odsek, u rejon Bektegovke, jer su istočno i severno od silosa krstarili neprijateljski tenkovi.

Noću 20/21. septembra počeli smo da se probijamo pod zaštitom puškomitraljeza. Prvo vreme je sve išlo glatko, jer nas fašisti ovde nisu očekivali. Prešavši preko jedne uvale i železničke pruge, nabasali smo na neprijateljsku bateriju minobacača, koja je pod zaštitom mraka tek počela da postavlja oruđa na vatreni položaj.

Sećam se kako smo iz pokreta preturili tri minobacača i kolica s minama. Fašisti su se razbežali, ostavivši 7 pognulih poslužilaca minobacača, i bacivši ne samo oružje, nego čak i hleb i vodu. A mi smo crkavali od žeđi i mislili samo na vodu. U mraku smo se dobro napili vode, zatim pojeli malo hleba zaplenjenog od Nemaca, i krenuli dalje. Ali, avaj, dalja sudbina mojih drugova nije mi poznata, jer sam se i sam osvestio tek 25. ili 26. septembra u tamnom, vlažnom podrumu, sav kao poliven mazutom. Bio sam bez bluze, a na desnoj nozi nisam imao čizmu. Ruke i noge odrekle su poslušnost, u glavi je šumelo.

Vrata se otvorile, i pri jakoj dnevnoj svetlosti spazih automatičara u crnoj uniformi. Na levom rukavu imao je nacrtanu mrtvačku glavu. Shvatih da se nalazim u šapama neprijatelja...«

Ovo pismo mornara — staljingradskog borca, komandira mitraljeskog voda, govori o karakteru borbi, o upornosti i nepokolebljivosti sovjetskih ratnika u borbi za Staljingrad.

17. septembra saznao sam da Staljingradski front, koji je branio položaje između Dona i Volge (tim frontom sada je komandovao general-pukovnik Jerjemenko, a nje-

gov zamenik je bio Gordov), prelazi u napad na jug na odseku Akatovka — Kuzmići. Front je imao zadatak da uništi neprijateljsku grupaciju i da se jugozapadno od Staljingrada spoji sa jedinicama Jugoistočnog fronta (kojim je takođe komandovao general-pukovnik Jerjomenko). Ta vest me je obradovala: ceo front prelazi u ofanzivu! Vojni savet armije je tog istog časa počeo da razmišlja kako da pomogne tome frontu. Za 62. armiju, koju je neprijatelj pritisnuo uz Volgu, bilo je preko potrebno da se spoji sa susedima na krilima, i stoga smo odlučili da, ne obzirući se na teškoće, produžimo aktivnu odbranu na srednjem odseku fronta armije, a da na desnom krilu sa 2 pešadijske divizije i jednim pukom iz divizije Sarajeva napadnemo neprijatelja na severu i time ubrzamo spašanje sa trupama koje dejstvuju severno od Staljingrada.

Istog dana uveče general-pukovnik Jerjomenko me je upozorio da će Staljingradski front u najskorije vreme izvršiti udar u pravcu juga; 62. armija treba da podrži napad suseda svojim desnim krilom i da, nanoseći udar iz rejona naselje Crveni Oktobar — Mamajev kurgan u pravcu jugozapada, odseče i uništi neprijatelja u zapadnom delu Staljingrada. Kao pojačanje desnog krila, armiji je bila pridata pešadijska divizija Gorišnja, koja se još 18. septembra uveče prikupila kod prelaza na Volgi.

Pošto je neprijatelj neprestano tukao vatrom naše komandno mesto, odobreno nam je da napustimo sklonište u dolini reke Carice i da se prenestimo 1 km severno od pristaništa Crveni oktobar.

17. septembra uveče front armije protezao se (skica 5): na desnom krilu, kao i ranije — od Rinoka do Mamajevog kurgana (svi pojedinačni napadi, koje je neprijatelj na ovom delu fronta izvršio u toku 5 dana bili su odbijeni); na srednjem odseku front je imao oblik izlomljene linije; Mamajev kurgan i Centralna železnička stanica nalazili su se u našim rukama, dok je neprijatelj držao naselje stručnjaka i odatle tukao glavni prelaz na Volgi; front levog krila je od reke Carice išao železničkom prugom sve do trougla i naslanjao se na Volgu kod vodopрпне stanice.

Zbog dolaska svežih jedinica, a i zato što su neke taktičke i operativne jedinice koje su branile Staljingrad izgubile borbenu sposobnost, naređeno je da se ljudstvo i naoružanje kombinovanog puka uključe u sastav pešadijske brigade Batrakova, a sve ostale jedinice južnog krila da se priključe gardijskoj diviziji Dubjanskog. Oslobođeni štabovi trebalo je da se prebacu na levu obalu Volge radi formiranja novih jedinica.

Na taj način, na levom krilu armije ostale su dve pešadijske brigade i divizija Dubjanskog. Komandovanje tim brojem jedinica postalo je lakše.

Noću 17/18 septembra komandno mesto armije se premeštalo u novi rejon. Sredstva za vezu, ljudstvo za opsluživanje i pomoći organi štaba armije počeli su da se premeštaju uveče. Vojni savet, načelnik štaba i operativci su krenuli poslednji. Prolaziti sa borbenim dokumentima ulicama grada na kojima su se nalazili neprijateljski automatičari, pa čak i tenkovi, bilo je veoma opasno. Zato smo odlučili da glavnu grupu oficira štaba i Vojni savet prebacimo čamcima. Trebalo je izvršiti složen manevr: od ušća Carice na levu obalu Volge do naselja Krasna Sloboda, odатle automobilima na sever, ka prelazu »62«, a zatim oklopnim čamcem ponovo na desnu obalu u rejon novog komandnog mesta.

Prebacivanje čamcima preko Volge od ušća Carice do naselja Krasna sloboda trebalo je da obezbedi pukovnik G. I. Vitkov sa svojim pomoćnicima. Dogovorili smo se, i u 12 časova noću naš karavan, natovaren borbenim dokumentima i ličnim prtljagom, izašao je iz skloništa i provlačeći se kroz mrak srećno je stigao do mesta ukrcavanja u čamce. Iznad naših glava s vremena na vreme su preletala artiljerijska zrna i mine.

Prebacivši se preko Volge, skoro ceo sat smo lutali po naseljima Bokaldi i Krasna Sloboda, tražeći naša kola. Najzad smo ih pronašli i potovarili se. Tog časa pride mi Gurov i predloži da prvo svratimo u državni rasadnik, 5 km udaljen od naselja Krasna Sloboda, u komandu pozadine armije, gde se moglo prezalogajiti i okupati se, pa

tek onda da krenemo na novo komandno mesto. Ja se složih s tim.

Zamolili smo Prilova da povede kolonu štaba na novo mesto, obećavši da ćemo mu za to doneti nešto za jelo.

Zatim smo Gurov, ja i adutant krenuli za rasadnik. Dočekali su nas kao došljake s onog sveta. Posle kupanja dali su nam čist veš, nahranili nas obilno, odenuli toplim vojničkim potkošuljama. Za stolom, uz šolju čaja, brzo je prošlo vreme. Prozori su bili zamračeni, i nismo primećili da je već svanulo, a kad smo to zapazili, uhvati nas strah, jer se prebacivanje preko reke vršilo samo noću te smo mogli zakasniti. Šta će pomisliti oficiri štaba i Krilov, ako danas ne dođemo na novo komandno mesto?

Skočismo u kola i pojurimo ka prelazu »62«. Put nisam znao; vodio nas je Gurov u svojim kolima. Ali on zaluta i mi se ponovo nađosmo u naselju Krasna Sloboda. Uvidevši da smo pogrešili, pojurimo nazad ka prelazu »62«.

Kad smo prilazili pristaništu, spazio sam kod pristana samo jedan oklopni čamac; učinilo mi se da se i on sprema da krene. I tada se, kao za inat, naša kola zaglibiše u pesak i točkovi počeše da se okreću u mestu. Sinu mi kroz glavu: otići će i ovaj poslednji čamac, a mi ćemo ceo dan ostati na levoj obali. Šta se sve u toku toga dana može desiti sa armijom, sa Staljingradom?... Kosa mi se diže na glavi. Pojurih ka pristaništu. Oklopni čamac je već počeo da se odvaja od pristana. Skupivši svu snagu, iz pokreta skočih u čamac. Skok je uspeo — ja sam na čamcu! Gurov trči prema pristaništu. Viknem krmanošu:

— Nazad!...

On lagano okrenu glavu i upita:

— A ko si ti?

— Ja sam komandant Šezdeset druge...

Krmanoš (bio je kapetan) okrenu čamac ka pristaništu i Gurov sa adutantima skoči na palubu. Zatim čamac punom parom krenu ka desnoj obali.

Kapetan se izvini što me nije prepoznao. A posle 10 minuta, već na desnoj obali, čvrsto mu stegoh ruku i zahvalih se od sveg srca.

Kapetan i posada su zadovoljni i dugo nam mašu svojim mornarskim kapama bez suncobrana. Oklopni čamac, obilazeći ostrvo Žajcevski, vratio se na levu obalu.

Sa pristaništa smo otisli na novo komandno mesto, gde su nas dočekali Krilov, Vitkov i ostali. Raspoloženje se poboljšalo: opet smo zajedno.

Uveče smo izračunali »gubitke«. Među nama nije bilo komandanta artiljerije pukovnika Beljakova i načelnika inžinjerije pukovnika Tupičeva, koje više nismo videli, i komandanta oklopnih i mehanizovanih jedinica pukovnika Volkonskog, koji je stigao sa leve obale tek 16. oktobra, odnosno mesec dana docnije.

Da bih završio izlaganje o premeštanju komandnog mesta, dodaću i ovo.

Nismo računali da će se svi oni koji su ostali na levoj obali Volge vratiti nama na desnu. Ali nismo ni žalili za njima, govoreći: »Bez njih će vazduh biti čišći«. Zato sam odmah po dolasku na komandno mesto odredio nove komandante, i to: za komandanta artiljerije general-majora Nikolaja Mitrofanoviča Požarskog, za komandanta oklopnih jedinica potpukovnika Matveja Grigorijevića Vajnriba. Mesto načelnika inžinjerije ostalo je nepotpunjeno — nije bilo zamene za njega. Izvestio sam o tome Vojni savet i uskoro se javio inžinjerijski general-major Kosenko koji je nekoliko nedelja, do dolaska pukovnika Tkačenka, vršio dužnost načelnika inžinjerije. Pukovniku Volkonskom, koji se javio tek 16. oktobra, nisam dozvolio da ostane na svojoj dužnosti, već sam ga, u saglasnosti sa Vojnim savetom, stavio na raspolaganje Personalnom odeljenju fronta.

IZA VOLGE ZA NAS NEMA ZEMLJE

Na novom komandnom mestu štaba armije nije bilo ni skloništa, niti kakvih bilo zaklona, u kojima bi se mogli zaštititi makar od puščanih zrna ili sitnih parčadi granata. Iznad nas, na strmoj strani, nalazili su se rezervoari za petroleum i betonski bazen za mazut. Na peskovitim sprudu bili su nagomilani strugovi, mašine i ostali fabrički uređaji, koji su bili spremljeni za evakuaciju preko Volge, ali su ostali ovde. Pored obale, na vodi, bilo je nekoliko polurazbijenih šlepova i veća količina drvene grude.

Oficiri i osoblje štaba armije zauzeli su radna mesta na šlepovima, a neki i na otvorenom prostoru. Vojni savet i načelnik štaba smestili su se kraj obale u zaštitnim rogovima, tiskopanim na brzu ruku, koji odozgo čak nisu bili ni pokriveni.

Pioniri su odmah otpočeli sa izradom skloništa, povravavši nekome na reč da su petrolejski rezervoari iznad nas prazni. Kasnije smo ovu lakovernost skupo platili.

Dan 18. septembar otpočeo je kao obično u Staljin-gradu: u svanuće se pojavila neprijateljska avijacija i počela jurišati i bombardovati borbene poretke naših jedinica. Njen glavni udar bio je usmeren na železničku stanicu i Mamajev kurgan. Neposredno posle avijacije otvorili su vatru artiljerija i minobacači neprijatelja, na što je odgovorila i naša artiljerija. Borba se sve više rasplamsavala. Odjednom, oko 8 sati izjutra, sa neba nad gradom nestalo je fašističkih bombardera. Bilo nam je jasno da su

trupe Staljingradskog fronta, koje dejstvuju severno od Staljingrada, otpočele aktivna dejstva — nasilno izviđanje. Oko 14 časova njihova aktivnost je prestala, a iznad nas ponovo se pojaviše stotine »junkersa«, koji su još većom razjarenošću nastavili jutros započeto bombardovanje borbenih poredaka 62. armije. To je bio očigledan dokaz da se nasilno izviđanje na severu završilo ili pak da se zau stavilo.

Neprijateljska avijacija je odmah reagovala i na najmanju aktivnost naših jedinica, naročito sa severa. Tako smo jednostavno dobijali venu sliku o situaciji na ostalim odsecima našega fronta. Na taj način, šestočasovni predah u bombardovanju omogućio je 62. armiji da popravi svoje položaje.

Na desnom krilu armije naše jedinice, koje su izjutra prešle u napad, imale su neznatan uspeh: pešadijska brigada pukovnika Gorohova zauzela je k. 130,5, a puk divizije Sarajeva je zauzeo k. 135,4. Na odseku oklopnog združenog odreda je 38. motorizovana pešadijska brigada pukovnika Burmakova potpuno ovladala voćnjakom jugozapadno od naselja Crveni oktobar.

Ostaci 112. divizije Sologuba i Jelinov puk vodili su uporne borbe na Mamajevom kurganu. U toku dana oni su napredovali 100—150 metara i dobro se utvrđili na vrhu Kurgana. U centru grada i na levom krilu armije borbe su se vodile sa ranjom upornošću. Neprijatelj nije imao uspeha, bez obzira na ogromnu nadmoćnost u ljudstvu i materijalu. Naše jedinice su zadržale posednute položaje, izuzev železničke stanice, koja je u toku petodnevnih kravavih borbi 15 puta prelazila iz naših u neprijateljske ruke. Nju je neprijatelj zauzeo tek 18. septembra predveče.

Izvršiti ponovan protivnapad na železničku stanicu mi nismo imali sa čime, pošto je 13. divizija generala Rodimceva bila iznurenja. Ona je stupila u borbu odmah posle prelaza preko Volge i izdržala glavni udar nemačko-fašističkih trupa, koje su težile da zauzmu grad iz pokreta. Gardisti ove divizije su pretrpeli veoma težak udarac, ali su i oni neprijatelju naneli velike gubitke. Oni su,

istina, bili prisiljeni da predadu neprijatelju nekoliko gradskih rejona, ali to nije bilo odstupanje ni povlačenje. Nije imao ko da se povlači. Gardisti su se borili na život i smrt. Samo su teški ranjenici jedan po jedan puzeći napuštali svoja mesta. Iz njihovog pričanja smo saznali da fašistički porobljivači, zauzevši stanicu, trpe velike gubitke. Odsečeni od glavnih snaga divizije, gardisti su se pojedinačno ili u grupama po dva-tri čoveka utvrđivali u skretničarskim kućicama, u podrumima staničnih prostorija, između perona i pod vagonima i odatle samostalno nastavljadi izvršenje postavljenog zadatka: tući faštiste i sa bokova i iz pozadine, uništavati ih i danju i noću. Oni su nametnuli neprijatelju takvu taktiku uličnih borbi koja je prisilila Hitlerove oficire da drže u stanju pripravnosti, u toku dana i noći, čete i bataljone, da bacaju na razne strane sve nove i nove snage da bi uništili i opkolili »usađljene tvrđave« sovjetskih vojnika, rešenih da se bore do poslednjeg daha. Baš tada se u meni naročito jasno počela оформljavati misao, koju sam gajio još od prvih dana boravka na frontu: šta treba suprotstaviti dobro razrađenoj, ali šablonskoj taktici neprijatelja?

U prvom planu mojih razmišljanja bio je vojnik. On je glavni junak rata. On se pre sviju ostalih sukobljava sa neprijateljem lice u lice. Ponekad on bolje poznaje psihu neprijateljskih vojnika nego generali, koji prate neprijateljske borbene poretke sa svojih osmatračnica. Vojnik takođe proučava karakter neprijatelja. Ponavljam — proучava, zbog toga što mu je priroda dala um, srce, sposobnost da misli i razume ne samo volju svoga starešine, nego i da ceni situaciju i zamisao neprijatelja. Naravno, on mane zna o neprijatelju nego štabni oficiri; on ne vidi tako široko bojište kao mi sa svojih osmatračnica. Ali, po držanju neprijateljskih vojnika na bojištu, pri sudaru sa njima u napadu ili protivnapadu on bolje i vernije oseća moralnu snagu neprijatelja. A poznavati moralnu snagu neprijatelja, i to ne poznavati je uopšte, već neposredno na bojištu, to je u krajnjoj liniji glavni i odlučujući faktor koje bilo borbe.

Čak i u najlučem boju dobro pripremljen vojnik, poznavajući moralnu snagu neprijatelja, ne plaši se njegove brojne nadmoćnosti. Eto zbog čega naš vojnik, iako ranjen, nije odlazio sa bojišta, već je težio da nanese neprijatelju što teži udar.

Za vreme sovjetske vlasti Komunistička partija je odgajila kod naših vojnika plamenu ljubav prema otadžbini i odanost svome narodu. Armijski politički rukovodioci, partijske i komsomolske organizacije, izvršujući direktive Centralnog komiteta Partije, vaspitavali su svakog vojnika da veruju u pravednu stvar za koju se bori, i na konkretnim primerima borbenih dejstava jedinica i na podyzima heroja razvijali su osećanje visoke odgovornosti pred otadžbinom i podizali moralnu snagu. Sve ovo, zajedno uzeto, dalo mi je pravo da verujem u čvrstinu karaktera i izdržljivost našeg vojnika, i da na toj osnovi zasnujem ozbiljno revidiranje taktike naših jedinica u uslovima uličnih borbi.

Trebalo je postići da svaki borac 62. armije postane tvrdava za neprijatelja. Neće biti ništa strašno ako vojnik, vodeći borbu u podrumu ili ispod stepeništa, a poznavajući opšti zadatak armije, ostane sam i samostalno ga izvršava. Za vreme uličnih borbi vojnik je ponekad sam sebi starešina. Treba mu samo dati pravilnu orientaciju i imati u njega puno poverenje.

Nemoguće je biti starešina ako ne veruješ u sposobnost vojnika. Još u toku borbi za železničku stanicu, posavetovavši se sa članom Vojnog saveta K. A. Gurovom i načelnikom štaba N. I. Krilovom, rešili smo da u taktiku vođenja borbi sa napadačem uvedemo novinu stvaranjem u pukovima novih taktičkih jedinica — sitnih jurišnih grupa. Ustaljene poretkе u jedinicama trebalo je narušiti: naporedо sa vodovima i odeljenjima pojavile su se, u četama i bataljonima, jurišne grupe.

Kako je to bilo sprovedeno i sa kakvim rezultatom, reći ću kasnije.

18. septembra stigla je zapovest štaba Jugoistočnog fronta, u čiji je sastav tada ulazila 62. armija, koja glasi:

**»Izvod iz borbene zapovesti Br. 00122 Štaba JIF, 18. IX 42.
u 18.00**

Pod udarima združenih jedinica Staljingradskog fronta, koje su prešle u opšti napad na jug, neprijatelj ima velike gubitke na liniji Kuzmići — Suhaj Mečetka — Akatovka. U cilju suprotstavljanja napadu naše severne grupacije, neprijatelj povlači niz jedinica iz rejona Staljingrad — Voroponovo i prebacuje ih preko Gumraka na sever.

U cilju uništenja staljingradske grupacije neprijatelja, zajedno sa Staljingradskim frontom, naređujem:

1. — Komandantu 62. armije da obrazuje udarnu grupu u rejonu Mamajevog kurgana, u čiji će sastav ući najmanje 3 pešadijske divizije i jedna oklopna brigada, i da nanese udar u pravcu severozapadne ivice Staljingrada sa zadatkom: uništiti neprijatelja u tom rejonu. Driveni zadatak: uništiti neprijatelja u Staljingradu, čvrsto držeći u svojim rukama liniju Rinok — Orlovka — k. 128,0 — k. 98,9 — severozapadna i zapadna ivica Staljingrada.

2. — Komandantu artiljerije fronta: da obezbedi udar 62. armije snažnim artiljerijskim napadom u zoni zdesna — Gorodišće — Gumrak, sleva — reka Carica.

3. — Pešadijsku diviziju Gorišnija u 19 časova 18. IX 42. uključiti u sastav 62. armije. Komandant 62. armije prebacice veći deo divizije u Staljingrad preko severnih prelaza u rejonu Crveni oktobar do 5 časova 19. IX 42. i istu koristi za nanošenje udara iz rejona k. 102,0 po severozapadnoj ivici grada Staljingrada.

Početak napada pešadije 19.IX u 12 časova.«

U početku ove zapovesti rečeno je da je neprijatelj povukao niz jedinica iz rejona Staljingrada, što ja kategorički negiram. Ni jedna neprijateljska jedinica iz Staljingrada, sem avijacije, nije bila prebačena protiv jedinica Staljingradskog fronta, koje su izvodile napad.

Kao što se iz zapovesti vidi, za prebacivanje divizije Gorišnija preko Volge, posedanje polaznog položaja za protivnapad i za čitavu pripremu boja bilo je dato 12—18

časova, što je očigledno bilo nedovoljno. Ali situacija nije trpela odgađanja.

U cilju izvršenja pomenute zapovesti ja sam u 23.50 časova izdao svoju zapovest pod br. 151, koja u celini glasi:

**»Borbena zapovest br. 151 Štaba 62. armije, 18. IX 42.
u 23.50**

1. — Uvodeći u borbu rezerve i zauzevši Centralnu železničku stanicu, neprijatelj pokušava da izbjijanjem na Volgu razdvoji front armije.

2. — Izvršavajući glavni zadatak — odbranu Staljin-grada, armija će delom snaga ~~19.IX 42.~~ preći u protivnapad radi uništenja neprijatelja koji je prodro u grad.

3. — Zdesna — levo krilo Staljingradskog fronta vrši napad sa zadatkom: uništiti neprijateljsku grupaciju u rejonu Rinok — Kuzmići i spojiti se sa jedinicama 62. armije.

Sleva — jedinice 64. armije vrše napad u rejonu Kuporosnog.

4. — Odlučio sam — udarom iz rejona k. 102,0 (Mamajev kurgan), opštim pravcem prema železničkoj stanci, odseći i uništiti neprijatelja koji je prodro u centralni deo grada.

N a r e đ u j e m :

1. — Oklopnom združenom odredu:

a) motorizovanom pešadijskom brigadom da napada u pravcu k. 126,8 sa zadatkom: uništiti neprijatelja u zoni napada, obezbeđujući bok napadajuće grupacije sa severozapada.

Granica levo — k. 107,5 — šupa — rasadnik;

b) oklopnom brigadom da napada iz rejona jugozapadne ivice naselja Crveni oktobar u pravcu šupe sa zadatkom: uništiti neprijatelja na zapadnim padinama k. 102,0 i krajem dana ovladati k. 112,5.

Granica levo — k. 102,0, — MTS*).

*) Motorno-traktorska stanica — Prim. prev.

2. — Diviziji Gorišnja — da napada sa k. 102,0 na MTS sa zadatkom: uništiti neprijatelja u zoni napada i krajem dana ovladati severozapadnim delom grada Staljingrada.

Granica levo — pristanište »Crveni oktobar« zapadna vodocrpna stanica na Volgi.

3. — 39. gardijskom puku — da napada duž železničke pruge na stanicu (Staljingrad I) sa zadatkom: uništiti neprijatelja, spojiti se sa jedinicama 13. divizije, presecajući puteve povlačenja neprijatelja na zapad.

4. — 13. gardijskoj diviziji — da nastavi sa izvršenjem prethodnog zadatka i da krajem dana očisti centar grada od neprijatelja.

Granica levo — reka Carica.

5. — 112. diviziji Sologuba — da 19.IX oko 11 časova kroz jaruge Dolgi i Krutaj izbije na železničku prugu u rejonu mostova, i da brani zapadne i južne padine k. 102,0.

6. — Brigadi pukovnika Gorohova — da nastavi napad, sadejstvujući levom krilu Staljingradskog fronta u uništavanju neprijatelja u rejonu Rinoka.

7. — Ostalim jedinicama — da izvršavaju ranije dobijene zadatke.

8. — Komandantu artiljerije armije — da obrazuje dve artiljerijske grupe za podršku jedinica u napadu. Grupama pukova RS¹⁾ — da u toku noći i dana planski uništavaju neprijatelja u jarugama južno od k. 102,0 i na liniji železničke pruge od reke Carica. Naročitu pažnju obratiti na rejon rasadnika.

9. — Početak napada pešadije u 12 časova 19.IX 42.

10. — Komandno mesto štaba armije u jaruzi (1 km severno od pristaništa »Crveni oktobar«).«

U tački 1. moje zapovesti postavljen je zadatak i »oklopnom združenom odredu«, koji je po snazi odgovarao oklopnom puku, u kome je bilo svega 35 tenkova, i to većinom oštećenih. Pošto se ovi tenkovi nisu mogli kretati, upotrebili smo ih kao nepokretne vatrene tačke, sposobne samo za odbranu. Ovaj zadatak oni su sjajno izvršili.

1) Pukovi reaktivne artiljerije

ЧУЧЕНОВА

Nažalost, naši napori ovoga puta nisu doneli željene rezultate. Protivnapad trupa Staljingradskog fronta pravcem Akatovka — Kuzmiči nije imao uspeha. Nadе boraca da će se spojiti sa trupama koje su operisale severno od Staljingrada nisu se obistinile, i na toj okolnosti treba se zaustaviti.

Glavni razlog neuspeha leži u žurbi prilikom donošenja odluke, nepripremljenosti svih rodova vojske za odlučan, pa makar i kratak, protivudar, kao i u rasturenosti snaga.

Shodno zamisli, ovaj udar trebalo je da odigra odlučnu ulogu u razbijanju neprijatelja, koji je prikupio jake snaže i tehniku kod Staljingrada. Ali sa kakvih položaja i u kojem momentu je trebalo sa udarom otpočeti? Ovo je veoma važno pitanje. Radi upoređenja podsetićemo se na jednu epizodu iz istorijskog filma »Aleksandar Nevski«, i biće nam jasno šta znači izbor momenta. Aleksandar Nevski odlučuje da nanese udar u pozadinu tevtonskim mačenoscima tek onda kada oni duboko prodrū u raspored pukova ruske vojske.

Ili drugi primer: bitka na Kulikovom polju. Izvršavajući svoj plan uništavanja Mamajeve vojske, Dimitrije Donski je čak dopustio delimično povlačenje svojih glavnih snaga i namamio vojsku Tatara i Mongola duboko u raspored ruskih položaja, tako da su se trupe kneza Andreja, koje su bile u zasedi, našle u neprijateljskoj pozadini. Na taj način knezu Andreju je preostalo samo da nanese udar Mamajevoj vojsci u leđa i time obezbedi pobedu na Kulikovom polju. Eto šta znači izbor momenta.

Da li su u septembru 1942. godine bile angažovane u borbi za Staljingra glavne nemačko-fašističke snage?

Postoji samo jedan odgovor: ne, nisu bile. Ovde su operisale samo one snage protivnika, koje su pokušale da zauzmu Staljingrad iz pokreta. 12. septembra one su neposredno podišle Staljingradu, ali, naišavši na otpor, zau stavile su se. Paulusu je bilo potrebno ovo zadržavanje da bi pregrupisao svoje borbene poretke i razvio glavne snage.

Za dovođenje i razvijanje glavnih snaga, naročito sredstava ojačanja, organizaciju sadejstva pešadije, artilje-

rije, tenkova, avijacije i ostalih snaga, savremenoj armiji je potrebno najmanje 5—7 dana. Na taj način, naš protivnapad, određen za 19. septembar, po vremenu je bio nesrećno izabran, pošto su glavne snage Paulusove armije u to vreme bile raspoređene na polaznim položajima. U stvari, naš udar nije bio usmeren na neprijateljske jedinice oslabljene u gradskim borbama, već protiv njegovih glavnih snaga koje su se spremale za bitku.

Baš u to vreme dve neprijateljske armije, koje su odvojeno nastupale sa dva pravca (6. sa pravca Kalača i 4. oklopna sa pravca Koteljnikova), stavši rame uz rame, bile su spremne da sa linije Orlovka — Gumrak — Voroponovo zajedničkim snagama napadnu Staljingrad.

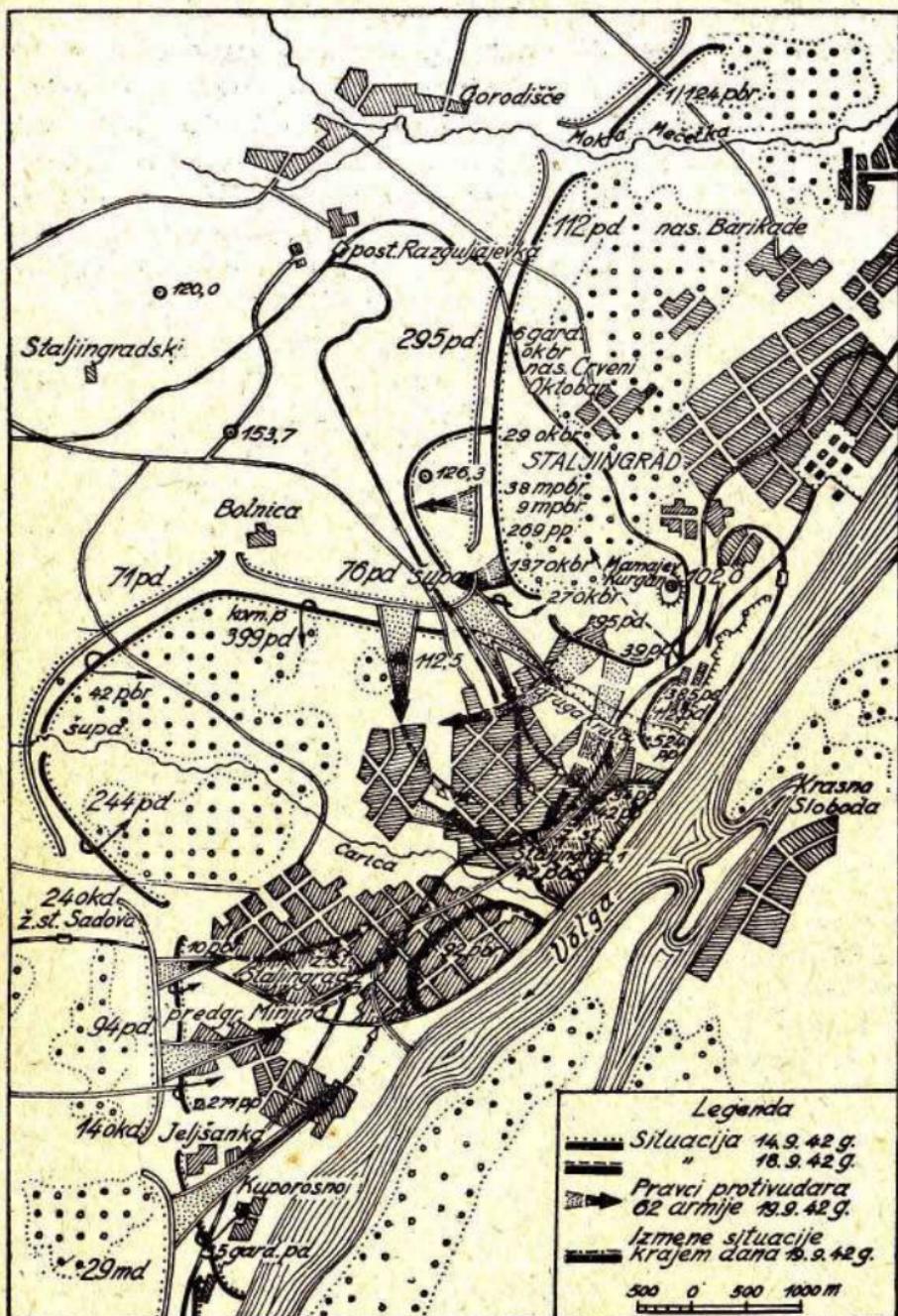
I, na kraju, protivudar se nanosio na širokom delu fronta (Akatovka — Kuzmići) — 25 kilometara po pravoj liniji ne po slabim mestima u neprijateljskim borbenim porećima, nije bio usmeren protiv satelitskih trupa i nije nanošen ni u bok ni u pozadinu, već na front snažne udarne grupacije od četiri korpusa.

Potpuno je neshvatljivo zašto su se ovaj i sledeći protivudari nanosili danju, kada se nadmoćnost neprijateljske avijacije nije mogla neutralisati, umesto da se nanose noću, kada je fašistička avijacija dejstvovala slabim snagama.

Sve je ovo dokaz da je komanda fronta, nepravilno ocenivši situaciju, učinila greške kako u izboru momenta, tako i u određivanju polaznog položaja za nanošenje protivudara.

19. septembra tačno u 12 časova otpočeo je napad glavnih snaga fronta sa severa na jug. On je mogao potpuno izmeniti situaciju u našu korist, stvorenu u rejonu Staljingrada. Ali to se nije desilo. General-pukovnik Gordov, kao zamenik Jerjomenka za Staljingradski front, nije umeo da organizuje napad kako treba usled čega se on još prvog dana ukočio.

Neuspeh napada se odmah osetio po držanju neprijateljske avijacije. Oko 12 časova pod nebom iznad Staljingrada bilo je samo nekoliko desetina aviona, a u 17 časova bilo ih je do 300. Napad udarne grupe 62. armije

Skica 6. — Borbe u centralnom i južnom delu grada od 14. do 26. septembra

pretvorio se u borbu u susretu kako na centru armije, tako i na njenom levom krilu. Samo na desnom krilu neprijatelj je bio relativno pasivan.

Ceo dan 19. septembra u rejonu Mamajeva kurgana vodile su se najžešće borbe sa naizmeničnim uspehom. Motorizovana pešadijska brigada je zauzela k. 126,3, puk divizije Sarajeva izbio je na liniju severno od vrha jaruge Dolgi, imajući neposrednu vezu sa susednom motorizovanom pešadijskom brigadom. Dva puka divizije Gorišnja, prebacivši se preko Volge noću 18/19. septembra, iz potreta su bila bačena u borbu. Nemajući mogućnosti ni da se pripreme, ni da se orijentišu, oni su, prešavši preko grebena Mamajevog kurgana, otpočeli borbu u susretu sa neprijateljskom pešadijom i tenkovima. Sologubova pešadijska divizija od ranog jutra je odbijala snažne neprijateljske napade i krajem dana držala železničku prugu od Mamajevog kurgana do Polotnjane ulice, krak jaruge Dolgi i most preko jaruge Krute u Artemovskoj ulici.

13. gardijska divizija Rodimceva, osetno proređena u prethodnim borbama, vodila je teške ulične borbe u centru grada. Bilo je očigledno da je neprijatelj rešio, po svaku cenu da slisti ovu diviziju, da izbije na Volgu i glavno pristanište, i tako raseče armiju na dva dela.

Dve pešadijske brigade sa ostacima 35. gardijske divizije Dubjanskoga i oklopne brigade Bubnova vodile su ulične borbe od reke Carice do Valdajske ulice i dalje na jugoistok do obale Volge.

U rejonu Mamajevog kurgana naše snage su bile približno jednake napadačevim snagama, a na odseku 13. gardijske pešadijske divizije i južnije nadmoćnost neprijatelja je bila očigledna i mnogostruka.

Rezultat borbe 19. septembra je pokazao da se zavojevači naročito ne plaše udara sovjetskih trupa sa severa i da ne pomišljaju na povlačenje svojih jedinica iz Staljingrada na sever, već još upornije teže da obezbede slobodu dejstva u Staljingradu, tj. da unište 62. armiju.

Tih dana hitlerovci su preduzimali sve mere da bi onemogućili prebacivanje naših svežih snaga u Staljinograd. Od ranog jutra do mrkle noći iznad Volge su kružili

neprijateljski avioni, a noću je artiljerija otvarala vatru. Pristani i prilazi k njima su se nalazili danonoćno pod vatrom topova i šestocevnih bacača. Na taj način, prebacivanje trupa i materijala za 62. armiju bilo je do krajnosti otežano.

Jedinice koje su uspevale da se u toku noći prebace na desnu obalu trebalo je još iste noći odvesti i rasporediti na položaju, a materijal razdeliti trupama. U protivnom, sve bi bilo uništeno bombardovanjem. Na desnoj obali Volge nismo raspolagali konjima i automobilima, pošto nismo imali gde da ih smestimo i sačuvamo od kuršuma, bombi, mina i granata. Usled toga sve što se doturalo preko Volge, na vatrene položaje su prenosili borci na svojim plećima. To su bili oni isti borci koji su danju odbijali žestoke neprijateljske juriše, a noću bez sna i odmora bili primorani da prenose municiju, hranu i inženjerski materijal. To je slabilo i zamaralo branioce grada i, naravno, smanjivalo borbenu sposobnost jedinica. To tim pre, što ovo nije trajalo dan ili nedelju, nego čitavo vreme dok su se vodile borbe za Staljingrad.

Od početka do kraja borbi u Staljingradu, artiljerijsko-tehničkom pretovarnom stanicom na pristaništu upravljaо je potpukovnik Sokolov, a intendantskom pretovarnom stanicom potpukovnik Spasov i major Zinovijev. Čitavo vreme ovi oficiri su se nalazili na hrpama mina i granata, i svakog su časa mogli odleteti u vazduh.

19. septembra na istočnu obalu Volge pristigla je Batjukova 284. pešadijska divizija, koja je bila uključena u sastav 62. armije. Ovu smo diviziju očekivali sa velikim nestrpljenjem, pošto je toga dana u centru grada, gde su se borili pukovi divizije Rodimceva, nastupila vrlo teška situacija. Ali glavni prelaz već je bio potpuno parализovan, tako da preko njega nisam mogao prebaciti u centar grada ni jednu jedinicu.

Istoga dana navečer smo saznali da će Staljingradski front 20. septembra ponovo izvršiti napad na neprijatelja sa severa. Zbog toga sam odlučio da nastavim sa protivnapadima iz rejona Mamajevog kurgana na jugozapad. Posle prvog neuspelog protivudara jedinica fronta 19. sep-

tembra, nismo verovali da će se novi napad ovenčati uspehom. Ali nismo mogli sedeti skrštenih ruku i čekati da neko dođe sa severa ili juga da se sa nama spoji.

Noću je bila izdana zapovest trupama 62. armije da 20. septembra nastave protivnapad svim raspoloživim snagama. Ovom zapovešću Vojni savet armije je zahtevao od jedinica da izvrše sve one zadatke koje nisu izvršile 19. septembra.

Nama je bilo poznato veoma teško stanje na položaju divizije Rodimceva, ali uprkos svemu tome nismo bili u mogućnosti da mu prebacimo u pomoć ni jedan bataljon. Jedino, čime smo Rodimcevu mogli pomoći bilo je da mu vratimo njegov 42. puk, koji se do 19. septembra borio pod Jelinovom komandom na Mamajevom kurganu odvojen od svoje divizije.

Ostaci 35. gardijske divizije pod komandom Dubjanskog bili su u toku borbi koje su nedelju dana bez prekida vođene sa više puta nadmoćnjim neprijateljskim snagama toliko oslabljeni i malaksali, da smo rešili da preostalo ljudstvo i tehniku predamo pešadijskim brigadama, a štabove da prebacimo preko Volge radi formiranja novih jedinica.

Ovih dana smo imali ozbiljan spor sa komandantom artiljerije fronta. Suština spora bila je u tome što je komandant zahtevao da se artiljerijske jedinice, koje su stigle sa svojim divizijama radi ojačanja 62. armije, prebacuju na desnu obalu Volge u Staljingrad, čemu se kategorički usprotivio Vojni savet armije. Mi smo ostavljali artiljerijske pukove pešadijskih divizija iza Volge, a osmatračnice smo prenosili u Staljingrad, odakle je bilo mogućno rukovoditi manevrom vatre, oruđa i baterija na širokom frontu. Jedino smo minobacače i protivtenkovsku artiljeriju prebacivali u Staljingrad zajedno sa svojim jedinicama.

Komandant artiljerije fronta nije shvatio da je za zemaljsku artiljeriju (topove i haubice) u gradu nemoguće naći podesne položaje. Ako bismo je smestili na ulicama usred porušenih fabričkih i gradskih zgrada, ne bismo bili u mogućnosti da manevrujemo vatrom, jer bi zgrade na

ulicama bile smetnja za vatreno dejstvo artiljerije po prednjem kraju, po prednjim delovima i jedinicama neprijatelja.

Sem toga, u gradu ne bismo mogli držati ni konjsku ni mehaničku vuču za artiljeriju, jer tegljače, ostala motorna vozila i konje nismo imali gde skloniti od neprijateljske vatre. Prema tome, bili bismo lišeni mogućnosti manevra pokretom. Prenositi, pak, topove i haubice na rukama preko ruševina gradskih kuća i po iskopanim od bombardovanja ulicama bilo je nemoguće. I, na kraju, do turanje artiljerijske municije preko Volge u Staljingrad od druge polovine septembra bilo je veoma otežano, a povremeno i nemogućno. Danju je neprijatelj osmatrao sve prilaze Volgi sa istoka, a od 22. septembra, pošto je izbio prema glavnom pristaništu, on je preciznom vatrom tukao svaki čamac. Računati na noćno prebacivanje municije bilo je veoma riskantno, pošto je neprijatelj poznavao sva mesta prelaza i u toku čitave noći osvetljavao reku, »vesajući« iznad Volge svetleće bombe i rakete. Mnogo lakše je bilo sa municijom preći stokilometarski put do Volge nego je prebaciti preko vodenog prostora od 1.000 metara.

Komandant artiljerije fronta, izgleda, nije imao usamljeno mišljenje u štabu fronta o iznetom pitanju. Zbog toga smo bili prisiljeni da se obratimo za pomoć članu Vojnog saveta fronta drugu Hruščovu. On je shvatio suštinu spora i, ocenivši sve okolnosti, rešio je spor kako smo mi zahtevali.

Ovakva odluka — da se divizijska artiljerija ostavi na levoj obali — odigrala je pozitivnu ulogu u toku odbrambenih i napadnih borbi u Staljingradu.

Ostavivši topovske i haubičke pukove iza Volge, svaki komandant divizije ili brigade je uvek mogao da naredi svojoj artiljeriji otvaranje vatre na bilo koji deo fronta. A komandant artiljerije armije, general Požarski, mogao je, u potrebnom momentu, da sasredi vatru baterija svih brigada i divizija na jedan određeni rejon.

Po ovom je principu kasnije bila organizovana i frontovska artiljerijska grupa, koja je još više doprinela učvršćenju odbrane.

Odbijajući svakodnevno desetine neprijateljskih napada na čitavom frontu armije, videli smo da se iza njih krije nova, moćnija grupacija Nemaca i prikupljali smo snage i sredstva za borbu sa njom.

Od 20. septembra svakoga dana oko 17 časova kod mene su se skupljali generali: Krilov, Požarski, Gurov i načelnik Obaveštajnjog odeljenja pukovnik German. Oslanjajući se na podatke obaveštajne službe, mi smo obeležavali kvadrate u kojima su se grupisali hitleroveci radi napada. Noću, pred svanuće, otvarali smo po ovim kvadrama iznenadnu artiljerijsku vatru, ispaljivali plotune iz »kačuša«. U ovakvim slučajevima svaka mina ili granata, upućena u centar prikupljenog neprijatelja, donosila nam je više koristi od zaprečne vatre po zonama i linijama. Tako smo uništavali živu силу neprijatelja, moralno iznuravali hitlerovce i tukli ih preciznom vatrom. Posle ovakvih noćnih naleta fašisti su išli u napad moralno potišteni, znajući da mi čekamo njihov napad i da smo se za susret pripremili.

Na desnom krilu fronta 62. armije (na odseku Rinok — Orlovka — Razguljajevka) nastavljale su se borbe za vezivanje neprijatelja, a u rejonu Mamajevog kurgana pukovi 95. divizije odbijali su napad svežih neprijateljskih snaga.

U podne je komandant ove divizije pukovnik Gorišni, izveštavajući me o situaciji, rekao:

— Ne računajući beznačajno kolebanje fronta na nekim sto metara na ovu ili drugu stranu, situacija na Mamajevom kurganu je bez promene.

— Imajte u vidu — upozorih ga ja, — da kolebanje makar i na sto metara može prouzrokovati gubitak kurgana...

— Poginuću, ali se sa Mamajevog kurgana neću povući! — odgovorio je, počutavši, Gorišni. Meni je bilo jasno da on pravilno shvata svoj zadatak i pravilno ceni značaj Mamajevog kurgana.

Komandant divizije pukovnik Vasilije Akimovič Gorišni i njegov zamenik za političko vaspitanje Ivan Alekandrovič Vlasenko duboko i tačno su shvatili smisao boja

i na toj osnovi kod njih se razvilo veliko borbeno drugarstvo. Oni su upravo dopunjavali jedan drugoga. Gorišni je bio ne samo komandant no i komunist, koji posvećuje veliku pažnju političkom vaspitanju ličnog sastava, a Vlasenko je duboko ulazio u suštinu borbenih operacija i znao je da pametno, sa poznavanjem stvari, razgovara sa bilo kojim komandirom — specijalistom.

Slušajući preko telefona njihove izveštaje o situaciji na frontu divizije, ja nisam sumnjaо u tačnost i objektivnost ocenjivanja činjenica, bez obzira ko mi je referisao — Gorišni ili Vlasenko. Obadvojica su bila dobro obavestena o operativnoj situaciji i dobro su poznavala neprijateljske navike.

Divizija Gorišnija je stigla u Staljingrad neposredno posle divizije Rodimceva. Ona je takođe iz pokreta, prebacivši se preko Volge, bez ikakvog oklevanja, stupila u borbu za Mamajev kurgan, a zatim u rejону fabrike traktora i fabrike »Barikade«. Pukovi ove divizije, bolje rečeno samo njihovi štabovi, na smenu su se za kraće vreme povlačili iza Volge da bi se na levoj obali malo odmorili i popunili svoje čete, pa ponovo stupali u borbu.

Gorišni i Vlasenko nisu napuštali Staljingrad. Za vreme najžešćih borbi oni su bili na svojoj osmatračnici, rukovodili napadima i protivnapadima, mirno i pouzdano izveštavajući o situaciji.

Probiti se kod njih na komandno mesto nije bilo lako, čak ni pod zaštitom obale Volge. Jarugu između fabrika »Barikade« i »Crveni oktobar« gađali su neprijateljski snajperi. Prvih dana onamo je poginulo mnogo naših boraca i jarugu su nazvali »jarugom smrti«. Da bi se izbegle žrtve, morali smo preko sredine jaruge sazidati kamenu ogradu, i jedino saginjući se i čvrsto držeći se nje bilo je moguće dospeti živ na komandno mesto pukovnika Gorišnija.

V. A. Gorišni je sada general-potpukovnik. I. A. Vlasenko je general-major u penziji i sadа živi u Kijevu. Nedavno sam se sa njim sreо. Žali se na srce:

— Ovaj motorčić radi sa prekidima, — rekao mi je pri susretu.

Dobar i pametan politički radnik, Vlasenko je mnogo preživeo u Staljingradu, kao i na drugim frontovima i, naravno, sve to nije moglo da se ne odrazi na srce.

Na frontu 13. gardijske pešadijske divizije Rodimceva situacija se po nas veoma nepovoljno razvila. U podne 20. septembra u rejon glavnog prelaza probili su se automatičari neprijatelja. Komandno mesto divizije bilo je podvrgnuto njihovoј vatri. Deo jedinica 42. gardijskog puka divizije nalazio se u poluokruženju. Veza je funkcionalisala sa velikim prekidima. Štabni oficiri za vezu armije, koje smo slali u štab kod Rodimceva, ginuli su na putu od bombardovanja i vatre automatičara koji su prodri u grad. Jelinov puk, koji je bio upućen na glavno pristanište, zakasnio je, pošto ga je u putu primetila i neprekidno bombardovala neprijateljska avijacija.

Armija je ovoj diviziji mogla pomoći samo artiljerijskom vatrom sa leve obale, ali to je bilo suviše malo.

Levo od divizije Rodimceva, na reci Carici, stalno su se vodile borbe. Tamo su se borili bataljoni 42. pešadijske brigade Batrakova i puk divizije Sarajeva. Veza sa njima se često prekidala, i bilo nam je teško utvrditi pravo stanje stvari na ovome odseku. Ali jedno je bilo jasno — da je neprijatelj onamo privukao sveže snage težeći da po svaku cenu prodre ka Volgi na srednjem delu fronta naše odbrane, a naročito na našem južnom krilu. Zbog toga je trebalo nastaviti sa protivnapadima u rejonu Mamajevog kurgana. Ako bismo oslabili udare na ovom odseku, neprijatelj bi samim tim dobio slobodne ruke i svim snagama bi se sručio na naše levo krilo i zgazio naše jedinice koje su se branile u centru grada.

Noću 20/21. septembra u Staljingrad se prebacio jedan pešadijski puk Batjukove 284. divizije, koji je bio određen u armijsku rezervu, istočno od Mamajevog kurgana.

Oko dva časa noći pozvao me je na telefon komandant fronta general-pukovnik Jerjomenko. On mi je saopštio da je jedna oklopna brigada Staljingradskog fronta probila neprijateljski front sa severa i svakog časa treba da se spoji sa nama u rejonu Orlovke. Alarmirao sam sve

u štabu armije, seo kod telefona i celu noć proveo čekajući ko će prvi saopštiti radosnu vest o susretu jedinica Staljingradskog fronta sa 62. armijom. Ali, nažalost, takav izveštaj nije stigao. Nekoliko dana kasnije saznali smo da brigada nije postigla cilj. Susret je usledio, ali mnogo kasnije, 26. januara 1943. godine.

✓ 21. i 22. septembar bili su kritični dani za jedinice 62. armije. Neprijatelj je po ceni velikih gubitaka prvi put presekao armiju na dva dela: na frontu 13. gardijske pešadijske divizije izbio je na Drugu naberežnu ulicu, a njegovi prednji delovi na glavno pristanište.

Krajem dana 21. septembra 13. divizija je držala front: jaruga Kruta — Druga naberežna ulica — Trg 9. januara — ulice: Sunčana, Komunistička, Kurska, Orlovska, Proleterska, Gogoljeva — do reke Carice.

Neke jedinice ove divizije bile su opkoljene i tukle su se do poslednjeg metka. Pa ipak, podrobnih podataka, naročito o sudbini 1. bataljona Jelinovog puka, nismo imali. Eto, zbog toga je u svim dnevnim izveštajima, a zatim u novinama i knjigama o staljingradskoj bici pisano da je ceo bataljon koji se borio za železničku stanicu izginuo 21. septembra 1942. godine, izuzev potporučnika Koleganova, koji je jedino ostao u životu...

Povodom ovih i ovakvih vesti reći ću otvoreno: do poslednjih dana nisam verovao da je bataljon izginuo 21. septembra, jer sam osećao po držanju neprijatelja da u rejonu i levo od železničke stanice nije prestala aktivnost naših boraca, da tamo fašisti trpe velike gubitke. Ali ko se onamo tukao i pod kojim uslovima — to niko nije znao i sudbina tih ljudi ležala je kao težak kamen na mojoj savesti. Ali, nakon objavljivanja mojih zabeležaka Armija masovnog heroizma, i nakon objavljivanja nekih odломaka iz njih preko radija, ja sam primio mnogo pisama, između kojih i od invalida otadžbinskog rata Antonia Kuzmiča Dragana. Stari borac je pisao da on može ispričati o tome šta je bilo sa bataljonom pošto su fašisti zauzeli stanicu. Draganovo pismo me je uzbudilo. Na kraju, posle 15 godina, moguće je razjasniti sudbinu ljudi o kojima sam tako često mislio. Ja nisam verovao da su vojnici,

koji su se sedam dana neustrašivo tukli sa fašistima u rejonu stanice, mogli biti savladani u toku jedne noći ili da su položili oružje.

I nisam se prevario. U leto 1958. godine, za vreme godišnjeg odmora, oputovao sam u posetu autoru pomenutog pisma. On sada živi u Černigovčini u selu Likovici, u prilučkom srežu. Prilikom susreta mi smo, odmah, na prvi pogled, kod prvih reči, poznali jedan drugoga.

Prilikom rukovanja Anton Kuzmič se prisjetio gde smo se prvi put sreli:

— Sećate li se, to je bilo uveče 15. septembra, kod crkve u Puškinovoj ulici. Vi ste me primetili i upitali: »Kapetane, gde su tvoji ljudi? . . . A, tu su, onda slušaj zadatak: treba izbaciti faštiste iz stanice. Jasno? . . .«

— Da, sećam se, — odgovorih. I kao da sam ponovo video pred sobom porušenu kuću, obalu koja se dimi i po kojoj se kreću ljudi sa puškama i automatima, okretnog, nevelikog rasta, sa zažarenim očima kapetana, nakićenog bombama. To je bio on — Anton Kuzmič Dragan, onda komandir 1. čete 1. bataljona 42. pešadijskog puka divizije Rodimceva. I kao da sada gledam: mladi komunist, dobivši zadatak, brzo je okrenuo svoju četu i, udaljujući se sa njome u pravcu stanice, izgubio se u dimu i nastupajućem mraku. Nakon nekoliko minuta odande se čulo puškaranje — četa je stupila u borbu. Šta je bilo sa četom, koju sam tada bacio na stanicu, meni je do danas bilo nepoznato.

— Dozvolite, ja ćeu ispričati sve redom, — rekao mi je Anton Kuzmič, kada smo već bili seli za sto:

Evo njegove priče:

— Kad sam poveo četu prema stanici i otpočeo puškaranje s fašistima, sustigao mě je komandant bataljona Červjakov. On mi je prišao i, brišući skinute naočari, upozorio me je:

— Dakle, faštiste treba odseći i zadržati. Držite se tamo što duže; ponesi rezervu bombi.

Ja sam prikupio četu i po mraku sam je poveo u obilazak stanice . . .

Noć. Unaokolo tutnji boj. Manje grupe naših jedinica su se utvrdile u polurazrušenim kućama i sa velikim naporom zadržavaju neprijatelja. Osećam da je stanična zgrada u njegovim rukama. Sleva prelazimo preko železničke pruge. Na raskrsnici стоји naš oštećeni tenk i desetak tenkista. Prikupljamo se blizu zgrade stanice i polazimo na juriš, u borbu prsa u prsa.

Udar je bio iznenadan; poleteše bombe, a za njima borci. Fašisti su nagnuli da beže, pucajući nasumce u pomrčinu.

Tako je četa zauzela stanicu. Dok su hitlerovci došli k sebi i shvatili da smo imali samo jednu četu, mi smo već čvrsto poseli zgradu. U toku noći neprijatelj je više puta sa tri pravca vršio napad, ali stanicu nije mogao vratiti...

Neprimetno se približavalo jutro. Teško staljingradsko jutro. Fašistički bombarderi su u svanuće počeli bacati na stanicu stotine bombi. Posle bombardovanja je usledila artiljerijska vatrica. Zgrada stanice je bila u plamenu, zidovi su se rušili, gvožđe se savijalo, a ljudi su nastavljali borbu...

U toku čitavog dana hitlerovci nisu uspeli da povrate zgradu i, uverivši se na kraju da napadima s fronta neće uspeti, počeli su da nas opkoljavaju. Tada smo preneli borbu na stanični trg. Počeo je ljuti okršaj kod vodoskoka i duž železničke pruge.

Dobro se sećam sledećeg momenta: Nemci zalaze u pozadinu i prikupljaju se u zgradi na uglu na staničnom trgu, koju smo uzeli za orijentir i nazvali »fabrika eksera«, zbog toga što je тамо, по izviđačkim podacima, bilo skladište eksera. Odande nam je neprijatelj pripremao udar u leđa, ali mi smo otkrili njegov manevr i preduzeli protivnapad. Bili smo podržani vatrom minobacačke čete kapetana Zavoduna, koja je u tom trenutku podišla stanici. Nismo uspeli da ovladamo celom »fabrikom eksera«; isticali smo Nemce samo iz jednog njenog dela, a u susednom su ostali fašisti.

Sada je borba otpočela u unutrašnjosti zgrade. Snaga naše čete bila je skoro pri kraju. Ali ne samo naša četa

nego se i čitav bataljon nalazio u izuzetno teškom položaju. Komandant bataljona kapetan Červjakov bio je ranjen i evakuisan iza Volge. Komandu je preuzeo kapetan Fedosejev.

Fašisti su pritiskivali bataljon sa tri strane. Teško je bilo bez municije, a što se tiče hrane i sna, o tome se nije govorilo. Ali strašnija od svega bila je žed. U traženju vode, pre svega za mitraljeze, mi smo probijali kuršumima vodovodne cevi, i iz njih je kapala voda.

Borba u zgradi »fabrike eksera« se čas stišavala, a čas razbuktavala novom snagom. U kratkim sukobima spašavali su nas nož, ašov i kundak. U svetuće hitlerovci su počeli privlačiti rezerve i napadali su nas četa za četom. Izdržati takav pritisak, koji je dolazio sa tri strane, bilo je teško. O stvorenoj situaciji hitno sam izvestio kapetana Fedosejeva, koji nam je u pomoć poslao 3. pešadijsku četu potporučnika Koleganova. Ova četa je na putu bila obasuta neprekidnom vatrom i nekoliko puta bila napadnuta. Visoki, mršavi Koleganov, u vojničkom šinjelu prekrivenom prašinom od cigle, ipak je uspeo da četu provuče i poluglasno je raportirao:

— Četa jačine 20 ljudi je stigla.

U svome izveštaju štabu bataljona ovaj oficir je napisao: »Stigao sam u »fabriku eksera«, situacija je teška, ali dok sam ja živ nikakav ološ neće proći!«. Do kasno u mrak, a i u toku noći, nastavila se žestoka borba. U našu pozadinu počele su prodirati manje grupe nemačkih automatičara i snajpera, koji su se prethodno skrivali na mansardama, u ruševinama i kanalizacionim cevima, a odande se upućivali u lov na nas.

Komandant bataljona Fedosejev naredio mi je da pripremim grupu automatičara radi upućivanja u nemačku pozadinu. Ja sam izvršio njegovo naređenje, i evo šta sam o tome zabeležio u svoj dnevnik . . .

Anton Kuzmič dao mi je da pročitam tu stranicu, čiji sadržaj doslovno glasi:

»18. septembar. Malopre se grupa automatičara — dobrovoljaca bešumno krenula u noćni mrak. Pošli su svesni

složenosti i teškoće dobijenog zadatka — probiti se u neprijateljsku pozadinu i тамо samostalno dejstvovati.

Svaki od njih je dobio petodnevno sledovanje muničije i hrane, kao i opširna uputstva kako treba dejstvovati u neprijateljskoj pozadini.

Uskoro je kod hitlerovaca nastala uznemirenost. Fašisti, očigledno, nisu mogli da shvate ko je digao u vazduh automobil kojim tek što je dovezena municija, ko izbacuje iz stroja poslužioce mitraljeza i topova.

Od jutra do podne iznad grada su kružila jata neprijateljskih aviona. Neki od njih su se izdvajali, obrušavali se, leteli u brišućem letu zasipajući ulice i ruševine kuća kišom zrna; drugi su sa zaglušujućim sirenama leteli nad gradom, pokušavajući da izazovu paniku. Bacane su zapaljive i teške razorne bombe. Grad je plamteo. Noću 18/19. septembra fašisti su potkopali zid, koji je odvajao naše odeljenje od ostalog dela zgrade u »fabrici eksera«, i počeli su da nas obasipaju bombama.

Gardisti su jedva stizali da vraćaju bombe kroz prozorske otvore. Od eksplodirane bombe bio je teško ranjen potporučnik Koleganov. Jedan za drugim padali su naši pogodeni vojnici.

Sa velikom mukom su dva gardista iznela iz vatre Koleganova do Volge, a o njegovoј daljoj sudbini nije mi ništa poznato».

— Pa što se dalje zbilo? — upitao sam, pročitavši navedene redove.

— Mi smo više od jednog dana još vodili borbu u »fabrici eksera« — nastavio je Anton Kuzmič. U pomoć su nam stigli gardisti minobacačke čete kapetana Zavoduna. Oni su odavno utrošili sve mine i počeli dejstvovati kao pešaci. Poseli su ulične barikade i, otvarajući jaku vatru, utvrđili se. Navečer, to je već bio 20. septembar, osmatrači su izvestili da je na strani neprijatelja primećeno živo pregrupisavanje, da se prema stanici kreću tenkovi i artiljerija. Bataljon je dobio zapovest da se pripremi za odbijanje tenkovskog napada.

Ja sam izdvojio iz čete nekoliko grupa naoružanih protivoklopnim puškama, bombama i flašama sa zapalji-

vom tečnošću. Ali tog dana neprijateljski tenkovski napad nije usledio.

Noću, rizikujući život, prebacila se sa neprijateljske teritorije kod nas jedna žena, stanovnica Staljingrada, i obavestila nas da Nemci spremaju tenkovski udar. Marija Vadenjejeva, tako se zvala ova žena, pružila nam je mnogo važnih podataka o rasporedu neprijateljskih jedinica. Istovremeno želim da istaknem i to da su nam u izviđanju i snabdevanju vodom mnogo pomagali stanovnici grada. Nažalost, imena ovih odvažnih patriota ostala su nepoznata. Sećam se samo još jedne mlade devojke — izviđača, koju su borci zvali Liza, a koja je poginula za vreme bombardovanja ...

Osvanuo je 21. septembar. To je bio najteži dan u sudbini 1. bataljona. Uz podršku tenkova i artiljerije, fašisti su rano ujutru preduzeli žestok napad. Jačina vatre i razjarenost boraca prevazišli su sva očekivanja. Hitlerovci su bacili u borbu sva sredstva, sve rezerve koje su na ovom odseku imali, da bi slomili naš otpor u rejonu stanice. Ali, napredujući po cenu ogromnih nepovratnih gubitaka, tek su u drugoj polovini dana uspeli da naš bataljon razbiju na dva dela.

Deo bataljona i njegov štab bili su odsečeni u rejonu robne kuće. Ovu grupu fašisti su okružili i sa svih strana su prešli u napad. Otpočela je borba prsa u prsa unutar robne kuće, u kojoj je štab bataljona, na čelu sa kapetanom Fedosejevom, prihvatio neravnu borbu. Šačica junaka skupo je naplaćivala svoje živote. Mi smo pohitali u pomoć sa četiri grupe, ali fašisti su uspeli da privuku tenkove i uraganskom vatrom su slistili sve živo. Tako su poginuli neustrašivi komandant 1. bataljona kapetan Fedosejev i njegovi hrabri pomoćnici.

Posle pogibije komandanta bataljona ja sam preuzeo komandu nad ostacima jedinica i mi smo se počeli prikupljati u rejonu »fabrike eksera«. O nastaloj situaciji poslao sam pismeni izveštaj komandantu puka pukovniku Jelinu. Izveštaj sam poslao po kuriru, koji nam se više nije vratio. Otada je naš bataljon izgubio svaku vezu sa pukom i dejstvovao je samostalno.

Nemci su nas odsekli od suseda. Snabdevanje muničijom je prestalo i svaki metak imao je za nas vrednost zlata. Izdao sam naređenje da se čuva municija, da se sa kupe fišeklije peginulih i zaplenjeno oružje. Predveče su hitlerovci ponovo pokušali da slome naš otpor, približivši se neposredno našem položaju. Srazmerno gubicima skrćivali smo i front svoje odbrane. Počeli smo se polako povlačiti prema Volgi, vezujući neprijatelja za sebe i nalazeći se skoro uvek na takvom odstojanju da Nemci nisu mogli upotrebiti artiljeriju i avijaciju.

Mi smo se povlačili posedajući zgrade jednu za drugom i pretvarajući ih u odbrambene čvorove. Borci su odlazili puzeći sa posednutog položaja tek onda kad je ispod njih goreo patos i kad im je odeća počela da tinja. Tako su u toku dana fašisti uspeli da zauzmu samo dva bloka zgrada.

Na raskrsnici Krasnopiterske i Komsomolske ulice zauzeli smo trospratnicu na uglu. Odavde su se mogli dobro tući svi prilazi, i to je bio naš poslednji položaj. Naredio sam da se zabarikadiraju svi izlazi a prozori i otvori u zidovima prilagode za otvaranje vatre iz svega raspoloživog oružja.

Na uzanom prozoričiću suterena bio je namešten mitraljez s neprikosnovenom rezervom — poslednjim rednikom, koji se čuao za najkritičniji trenutak.

Dve grupe od po 6 ljudi popele su se na treći sprat i mansardu. Njihov je zadatak bio da poruše zid od cigala, da pripreme kamene blokove i grede, i da ih bacaju na napadače kad se neposredno približe zgradu. U podrumu je bilo određeno mesto za teške ranjenike. Posada zgrade brojala je 40 ljudi. Nastupili su teški dani. Napadi su, kao morski talasi, sledili jedan za drugim, bez kraja. Nakon svakog odbijenog napada izgledalo je da više nema ni snaga ni sredstava za zaustavljanje sledećeg. Ali, kad su fašisti preduzimali nov napad, nalazili su se i snage i sredstva. Tako je proteklo 5 dana i noći.

Suteren je bio pun ranjenih. U stroju je ostalo 19 ljudi. Vode nismo imali. Od hrane smo imali nekoliko ki-

lograma ogorelog žita. Nemci su odlučili da nas savladaju glaću. Napade su obustavili, ali su nas neprestano tukli mitraljezima velikog kalibra.

Na svoje spasenje prestali smo da mislimo. Bilo nam je stalo da što skuplje naplatimo svoje živote — drugog izlaza nije bilo. Tada se među nama pojavio plašljivac. Ja ne bih htio da o tome pričam, ali istina je istina. Malodruštvo pojedinih plašljivaca treba žigosati sramotom. Videći očiglednu, neizbežnu smrt, pokolebao se poručnik Stavrovski. On se odlučio da nas napusti i da noću pobegne preko Volge. Da li je on shvatao da time čini odvratno izdajstvo? Da, shvatao je. On je pridobio za ovaj gnusan zločin jednog vojnika isto toliko malodrušnog i plašljivog kao i on, i oni su se noću neprimetno probili do Volge, napravili od brvana splav i porinuli ga u vodu. Nedaleko od obale neprijatelj je na njih otvorio vatru. Vojnik je bio ubijen, a Stavrovski se dočepao suprotne obale, stigao u vod za snabdevanje našeg bataljona i saopštio da je bataljon izginuo.

— Dragana sam lično sahranio blizu Volge, — izjavio je on.

Ali, nedelju dana kasnije sve se razjasnilo. I, kao što vidite, Stavrovski me je zabadava sahranio pre vremena...

... Fašisti su ponovo prešli u napad. Ja sam se popeo na sprat k svojim borcima. Gledam: njihova mršava, počrnela lica su napregnuta, preko rana su im prljavi i od krvi zakoreli zavoji, u rukama čvrsto drže oružje, u očima nema straha. Bolničarka Ljuba Nesterenko umire, krv joj šiklja iz rane na grudima. U ruci drži zavoj. Htela je da pred smrt pomogne drugu u previjanju rane, ali nije uspela...

Napad fašista je bio odbijen. Pošto se stišalo, čuli smo kako se vode žestoke borbe za Mamajev kurgan i u fabričkom rejonu grada.

Kako pomoći braniocima Štaljingrada? Kako navući na sebe makar jedan deo snaga neprijatelja koji je prekinuo napad na našu zgradu?

Odlučili smo da na našoj kući istaknemo crvenu zastavu. Neka fašisti vide da mi nismo prestali da se borimo! Ali mi nismo imali crvenog platna. Kako da se pomognemo? Shvativši našu zamisao, jedan teški ranjenik skinuo je sa sebe okrvavljeni veš i, obrisavši njime svoje krvave rane, predao mi ga.

Fašisti su vikali preko dozivala:

— Rusi! Predajte se, smrt je neizbežna!

U tom trenutku se na našoj kući zalepršala crvena zastava!

— Lažeš, krastava žabo! Mi ćemo još dugo živeti, — odgovorio je na to moj kurir, redov Kožuško.

Sledeći napad smo opet odbijali kamenicama, s vremena na vreme otvarajući vatru i bacajući poslednje bombe. Odjednom iza gluhog zida, pozadi nas, razleže se zvezet tenkovskih gušenica. Protivtenkovskih bombi nismo više imali. Ostala nam je još samo jedna protivoklopna puška sa tri metka. Ja sam je dao protivtenkovcu Berdiševu i uputio ga sporednim izlazom iza ugla da bi dočekao tenk pogotkom iz neposredne blizine. Ali su ga uhvatili fašistički automatičari pre nego što je uspeo da se pripremi za dejstvo. Šta je Berdišev rekao fašistima, ja ne znam, ali pretpostavljam da ih je doveo u zabludu, pošto su posle jednog časa otpočeli napad upravo sa onog odseka na koji je bio usmeren moj mitraljez sa redenikom iz nepričekivane rezerve.

Smatrajući da smo mi utrošili svu municiju, fašisti su se ovoga puta toliko osili da su počeli slobodno izlaziti iz zaklona, glasno galameći, a zatim krenuli duž ulice u koloni.

Tada sam poslednjim redenikom napunio mitraljez postavljen kraj prozora u suterenu i ispalio svih 250 metaka u prljavosivu gomilu fašističkih galamđija. Ja sam bio ranjen u ruku, ali mitraljez nisam ostavio. Zemlja je bila prenatrpana leševima. Preostali hitlerovci su panično bežali u svoja skloništa. Nakon jednog sata izveli su našeg protivtenkovca na gomilu ruševina i streljali ga na naše oči zbog toga što im je pokazao put koji vodi pod vatru moga mitraljeza.

Više napada nije bilo. Na kuću se srušio pljusak granata i mina. Fašisti su bili besni i tukli su nas iz svih vrsta oružja. Glavu nismo mogli podići.

I ponovo se čuo karakterističan šum tenkovskih motora. Ubrzo su se iza ugla susednog bloka zgrada počeli pojavljivati zdepasti nemački tenkovi. Bilo je očigledno da je naša sudbina zapečaćena. Počelo je međusobno oprštanje. Moj kurir je finskim nožem*) na zidu urezao: »Ovde su se borili za Otadžbinu i poginuli gardisti Rodimceva«. U levom uglu podruma u iskopanu jamu stavili smo dokumenta bataljona, a zatim i ratnu torbu sa partiskim i komsomolskim knjižicama branilaca kuće. Prvi topovski plotun prekinuo je tišinu. Odjeknuli su silni udarci, kuća se uzdrmala i srušila. Ne sećam se koliko je prošlo vremena dok sam se osvestio. Bilo je mračno. Oštra prašina od opeke ispunjavala je vazduh. U blizini su se čuli prigušeni jecaji. Dopuzivši do mene kurir Kožuško me je drmusao:

— Živi ste...

Na patosu u suterenu ležalo je još nekoliko poluugušenih izranjavljenih vojnika. Bili smo živi pokopani pod ruševinama trospratnice. Nije se moglo disati. Nismo mislili ni na hranu ni na vodu — vazduh nam je bio preči od svega. Obratio sam se vojnicima:

— Gardisti! Mi nismo zadrhtali u borbi. Tukli smo se i onda kad je otpor izgledao nemoguć. Mi se moramo izvući iz ove grobnice da bismo živeli i osvetili se za smrt naših drugova!

Pokazalo se da je i u paklenoj tami moguće videti lice druga, da je moguće osjetiti njegovu blizinu.

Sa velikim naporima počeli smo se izvlačiti iz grobnice. Radili smo čuteći, tela nam je oblikovalo hladan znoj, muklo su bolele slabo previjene rane, među zubima je škripala prašina od cigle, disanje je postajalo sve teže, ali stenjanje i žalbe nisu se čule.

Posle nekoliko časova kroz raščišćen otvor radosno su zasijale zvezde, zapuhnula je septembarska svežina.

*) Kama sa kratkim sečivom. — Prim. prev.

Iznemogli gardisti navalili su na otvor, željno gutajući svež jesenji vazduh. Uskoro je otvor bio toliko proširen da se kroz njega mogao provući čovek. Redov Kožuško, koji je bio lakše ranjen, pošao je u izviđanje. Posle jednog sata se vratio i izvestio:

— Druže kapetane, Nemci su okolo nas; oni miniraju obalu duž Volge, naporedo krstare hitlerovske patrole...

Donosimo odluku — da se probijemo.

Prvi naš pokušaj da se provučemo kroz pozadinu fašista nije uspeo. Nabasali smo na veću grupu nemačkih automatičara i s teškom mukom smo uspeli da se ponovo vratimo u naš podrum i da sačekamo dok oblaci pokriju mesečinu. Na kraju se potpuno smračilo. Počinjemo da se izvlačimo iz svoga skloništa i oprezno se krećemo ka Volgi. Idemo pridržavajući jedan drugoga, stisnuvši zube, da ne bismo jecali od jakih boleva. Bilo nas je šestorica i svi smo bili ranjeni. Kožuško ide napred — on je sad i naše borbeno osiguranje, i naša patrola i naša borbena jedinica.

Staljingrad je pokriven dimom; tinjaju ruševine. Kraj Volge gore cisterne sa naftom, duž železničke pruge plamte vagoni, a levo grmi i ne prestaje žestoki boj, odjekuju eksplozije, rasipa se raznobojni vatromet rafala svetlećih zrna, vazduh je zasićen teškim barutnim zadahom. Tamo se rešava sudbina Staljingrada. Pred nama, pored Volge, u blesku svetlećih raketa vide se nemački stražari.

Puzimo dalje i biramo mesto probaja. Najvažnije je nečujno likvidirali stražare. Primećujemo da jedan stražar povremeno prilazi jednom usamljenom vagonu. Tamo mu se može lako približiti. Sa nožem u zubima puzi vagonu redov Kožuško. Vidimo kako se fašist ponovo približava vagonu... Kratak udar, hitlerovac pada, ne uspevši ni da jaukne.

Kožuško brzo skida sa njega šinjel, oblači se i bez žurbe ide u susret sledećem.

Drugi fašist, ništa ne sluteći, približava mu se. Kožuško i njega obara. Mi brzo, ukoliko nam rane dozvoljavaju, prelazimo preko železničkog nasipa. U koloni po

jedan uspešno prelazimo minsko polje. Tu je i Volga. Pijemo i nikad da se napijemo hladne volške vode, od koje nam trnu zubi. Teški olovni talas udara o obalu, surovo nas pozdravljući. S naporom napravismo mali splav od izvađenih iz vode greda i komada drveta i, držeći se za njega, plivamo nizvodno. Nemamo čime da veslamo, radimo rukama, držeći se što bliže matici. Izjutra nas je matica izbacila na peskoviti sprud kod naših protivavionaca. Oni začuđeno gledaju na naše dronjke i mršava neobrijana lica. Najzad nas prepoznaju i hrane neverovatno ukusnim dvopekom i ribljom čorbom (u životu nisam ništa ukusnije jeo). To je bila prva naša hrana za poslednja tri dana.

Istoga dana protivavionci su nas uputili u sanitetski bataljon...

Sa ovim je Anton Kuzmič završio svoju priču o tome šta se sve zbilo sa bataljonom posle 21. septembra. Prema tome, sada nam je poznata sudbina 1. bataljona 42. puka 13. gardijske divizije. Ovaj primer još jednom potvrđuje da su branioci Staljingrada, dejstvujući samostalno, u manjim grupama, u izolovanim zgradama, nanosili fašistima velike gubitke u uličnim borbama.

Jakoj grupi neprijateljskih automatičara, koja se sa tenkovima probila prema glavnom pristaništu, pošlo je za rukom da odvoji od glavnih snaga armije dve pešadijske brigade i jedan puk divizije Sarajeva, koji su vodili borbu u rejonu ulica: Kurske, Kavkaske i Krasnopoljske. Pa ipak, Paulus nije mogao smatrati da je 21. septembra u potpunosti ovladao južnim delom grada i glavnim prelazom preko Volge. Još dugo su se tamo vodile uporne borbe.

Naveče 21. septembra u rejonu Dar gore naši su osmatrači primetili grupaciju neprijateljskih krupnih pešadijskih snaga i tenkova. Uskoro, pod zaštitom uragan-ske artiljerijske i minobacačke vatre, ove su snage krenule u napad. One su pokušale da se iz pokreta probiju na levu obalu Carice, ali su bile dočekane vatrom baterija s one strane Volge. Deo tenkova i pešadije povukao se na polazne položaje, a sa ostalima su se obračunavali borci brigade heroja Sovjetskog Saveza pukovnika Batrakova,

koja je pretežno bila formirana od mornara. Evo što je ispričao učesnik ovoga boja poručnik Žukov, koji se nalazio na čelu grupe od 17 mornara.

— Tenkovi sa automatičarima, koji su se probili u naš raspored bili su dočekani organizovanom vatrom boraca odeljenja starijeg vodnika Borisoglepskog. Preciznim pogotkom iz protivoklopne puške prvi tenk je onesposobio komandir odeljenja lično. Zatim je uzeo na nišan druga neprijateljska kola, koja je takođe izbacio iz stroja. Ali ostali tenkovi, gađajući neprekidno, i dalje su se kretali približavajući se položajima mornara. Stariji vodnik Borisoglepski onesposobio je još jedan tenk. Ne mogavši izdržati preciznu vatru, hitlerovci su se povukli u zaklon, ali su ubrzo ponovili napad. Sada je već, pored Borisoglepskoga, tenkove gađao i mornar Balacin. On je mirno sačekivao pogodan trenutak da bi sigurno pogodio cilj. Takođe trenutak je nastupio. Tenk je podmetnuo bok. Balacin je opadio. Na oklopu neprijateljskog tenka se pojavio zlatast zminjoliki plamen. Sa dva precizna pogotka bio je onesposobljen i drugi tenk. Pešadiju koja je napadala kosio je mitraljezac mornar Kudrevati. On je puštao faštice da mu se približe na 60 metara i tek tada otvarao vatru.

Tako su sedamnaestorica mornara odbila 6 napada. Na ovom odseku faštisti su izgubili 8 tenkova i oko 300 vojnika i oficira. Sovjetski mornari nisu se povukli ni koraka sa posednutog položaja.

Sledeće dana u centru grada neprijatelj je pokušao da odvoji diviziju Rodimceva od glavnih snaga armije. Napadi pešadije i tenkova na položaje Rodimcevljevih gardista ponavljali su se svakog časa. Povećavši broj tenkova, pešadije i avijacije, neprijatelju je tek uveče pošlo za rukom da unekoliko potisne gardiste. Njegovi prednji odredi izbili su Moskovskom ulicom prema obali Volge. U isto vreme je pešadijski neprijateljski puk, koji je napadao Kijevskom i Kurskom ulicom, izbio u rejon naselja stručnjaka.

Pa ipak, bez obzira na brojnu nadmoćnost, naročito u tenkovima, hitlerovci nisu uspeli da odvoje diviziju Rodimceva od glavnih snaga armije. Gardisti su se povukli

samo nešto severnije od glavnog prelaza, ali su centar grada odbranili. Samo u toku 22. septembra oni su odbili 12 neprijateljskih napada, uništivši 32 fašistička tenka. Bez obzira na besne napade, neprijatelj nije uspeo da ovde napreduje ni koraka.

Pukovi divizije Gorišnija, koji su prethodnog dana postigli neznatan uspeh, 21. septembra su izbili na severni deo jaruge Dolgi, naslonivši se desnim krilom na oklopni združeni odred. Ali su 22. septembra, posle više uzastopnih napada neprijatelja, bili potisnuti sa položaja, te su organizovali odbranu na jugozapadnim padinama Mamajevog kurgana. Na taj način, divizija Sologuba, koja je bila u drugom ešelonu i nalazila se na položaju na ulicama: Sovnarkomovskoj i Vilenskoj, između jaruga Dolgi i Krušta (na spoju između divizija Gorišnija i Batjuka), našla se u prvoj liniji i stupila u borbu.

Tako su se završila ova dva teška dana.

Pošto je izbio na glavno pristanište, neprijatelj je bio u mogućnosti da kontroliše skoro celu pozadinu naše armije i Volgu, kojom je vršeno naše snabdevanje. Zbog toga sam naredio svome zameniku za pozadinu da odmah izradi 3 pristaništa i odredi 3 mesta za prelaz preko Volge, i to: prvo — u rejonu Verhnje Ahtube, drugo — u rejonu Skudrija, treće — u rejonu Tumaka. Odavde je plovnim sredstvima Volške rečne flotile i na čamcima noću upućivan potreban materijal u pristaništa kod fabrike »Crveni oktobar« i kod zaseoka Spartanovke.

Od fabrike »Barikade« na ostrvo Zajcevski bio je postavljen pešački most na gvozdenim buradima, a sa ostrva na levu obalu Volge prelaz je vršen čamcima. Svi čamci u zoni armije bili su strogo evidentirani i raspodeljeni među divizijama i brigadama. U svakoj diviziji bio je organizovan prelaz čamcima, po planu i pod kontrolom samoga komandanta. Pešadijske brigade, koje su dejstvovale južnije od reke Carice, samostalno su se snabdevale, preko ostrva Golodni pomoću čamaca.

Nama je bilo jasno da će neprijatelj, po izbijanju na Volgu, izvršiti zaokret i preuzeti napad duž obale na sever i jug, sekući severnu i južnu grupu 62. armije. Da bi osujetio takvu namenu neprijatelja, Vojni savet armije je

rešio: ujutru 23. septembra, ne obustavljući protivnapad iz rejona Mamajevog kurgana, uesti u borbu Batjukovu diviziju, koja se u celini prebacila u Staljingrad prethodne noći. Pukovima ove divizije bio je postavljen zadatak: uništiti neprijatelja u rejonu glavnog pristaništa i čvrsto posesti dolinu reke Carice. Desna granica: ulice: Halturina, Ostrovskog i Gogoljeva.

Postavljujući takav zadatak, ja sam preporučio komandantu divizije Batjuku da primeni iskustvo vođenja uličnih borbi manjim grupama. U početku mi se učinilo da Batjuk ne shvata značaj jurišnih grupa i njihovih dejstava. Zar je lako odreći se uobičajenih borbenih poredataka sa vodovima i četama, koje si obučio da vode borbu baš u onom sastavu u kakov su bili formirani? Pa ipak, Batjuk, onda još potpukovnik, okretan i pribran oficir, sa poverenjem mi je pogledao u oči i rekao:

— Druže komandante, ja sam došao u Staljingrad da se tučem s fašistima, a ne zbog parade. U mojim pukovima su Sibirci...

Ispostavilo se da je on još na onoj strani Volge doznao od naših oficira za vezu da se u 62. armiji razrađuju novi taktički metodi borbe. Stoga je naredio komandanima pukova i bataljona da prouče iskustva iz borbe u gradu, a vojnike koji še prebacuju u Staljingrad snabdeo je duplom rezervom metaka, bombi i eksploziva.

Posle kraćeg razgovora poverovao sam Batjuku da će se vojnici njegove divizije hrabro tući sa fašistima i da se nazad preko Volge neće povući. Toga istoga dana je Batjukova divizija bila bačena u protivnapad duž obale Volge na jug, prema glavnom pristaništu, u pomoć diviziji Rodimceva. Istovremeno Rodimcevu je bilo upućeno pojačanje od oko 2.000 ljudi. Ovim protivnapadom nismo mislili samo da zaustavimo napad neprijatelja s juga nego i da uništimo njegove jedinice koje su se probile do Volge i na taj način uspostavimo neposrednu bočnu vezu sa brigadama koje su ostale u južnom delu grada. Protivnapad je počeo 23. septembra u 10 časova.

Otpočele su žestoke borbe koje su trajale dva dana — 23. i 24. septembra.

U tim borbama, koje su se više puta pretvarale u boj prsa u prsa, bio je zaustavljen neprijateljski napad iz rečnog glavnog pristaništa na sever. Ali uništiti neprijatelja, koji je izbio na Volgu, i spojiti se sa pešadijskim brigadama, koje su se borile iza reke Carice, nismo uspeli.

Po cenu velikih gubitaka neprijatelj je postigao samo delimičan uspeh. Paulusov plan — izbiti na Volgu, a zatim napasti armiju u bok i pozadinu udarom duž Volge — propao je. Taj se plan srušio prilikom sudara sa čvrstim divizijama Rodimceva, Batjuka, Gorišnija, brigadom Batrakova i drugim jedinicama.

Za 62. armiju kriza je prošla. Ona se nije uplašila i nije popustila posle prvog neprijateljskog proboga do same Volge. Mamajev kurgan je ostao u našim rukama. Nijedna naša jedinica nije bila potpuno uništена. Protivnapadi Sibiraca Batjukove divizije zaustavili su neprijateljski napad u gradu. Fašisti su se zagrcnuli u vlastitoj krvi, na ulicama su ostale desetine tenkova u plamenu i hiljade ubijenih hitlerovaca.

Od 24. septembra predveče počele su se stišavati borce u centru grada. Radio je obaveštavao ceo svet da se Staljingrad drži, da je Staljingrad u plamenu, da se Staljingrad pretvorio u aktivni vulkan koji proždire hiljade hitlerovaca. I odista, tako je i bilo.

Vojnici 62. armije, koji su se navikli da ratuju u dimu i plamenu, čvrsto su branili svako parče staljingradske zemlje, istrebljujući hiljade i hiljade hitlerovaca. O sve му tome obaveštavao je svakodnevno radio u večernjim vestima, a sledećeg dana, kao iz osvete, hitlerovsko komandovanje je slalo na grad hiljade bombardera, sručivalo na naše glave desetine hiljada granata i mina. Zbog toga, otvoreno govoreći, mi smo se ponekad ljudili na naše radio-emisije koje su zadirkivanjem neprijatelja — da nije u starju da osvoji Staljingrad — izazivale kod njega ljutnju, te je sledećeg dana besno napadao novim snagama. Tada nismo bili svesni da su suvoparni, ali surovi izveštaji Sovjetskog informativnog biroa u ono vreme bili kočnica za neke države, koje su se pripremale da nas padnu.

Hitler se nije htio i nije mogao umiriti dok njegova vojska ne zauzme i poslednje parče staljingradske zemlje. Sem mržnje prema Sovjetskom Savezu, na njegovu delatnost nesumnjivo je uticao i dogovor sa drugim kapitalističkim državama, koje su uslovjavale svoje učešće u ratu protiv Sovjetskog Saveza padom Staljingrada. Nama je sada poznato da nije samo nemački ministar spoljnih poslova Ribentrop, nego su i Gebels i sam Hitler vršili pritisak na ambasadore Japana i Turske, a posredstvom njih i na vlade ovih država, da objave rat SSSR-u.

Isupajući u Rajhstagu krajem septembra, Hitler je hvalisavo izjavio: »Mi Staljingrad napadamo i zauzećemo ga — u to možete biti uvereni. Kad mi nešto zauzmemo, nas više otuda niko ne može isterati.«

Tada je u razgovoru sa turskim novinarima Gebels rekao: »Ja uvek govorim mereći svoje reči, i ja vam sa uverenošću mogu reći da ruska vojska do zime neće više biti opasna za Nemačku. Govoreći ovo ja sam, kao i uvek, ubeden da me događaji neće demantovati. Ja vas molim da se ovih reči setite kroz nekoliko meseci. Staljingradski borci setili su se ovih Gebelsovih reči 2. maja 1945. kad su u Berlinu videli njegov leš.

Nama je poznato da se kuomintanški ministar narodne odbrane general Ho Jin Cing, opraštajući se u Čuncinu sa nemačko-fašističkim predstavnicima, dogovarao o susretu nemačkih i Čankajšekovih trupa u Alma Ati.

Staljingrad je 1942. godine bio za Hitlera ne samo važan strategijski objekat, nego i politički čvor, koji je povezivao Nemačku sa nekim, prema Sovjetskom Savezu, neutralnim državama. Time se i objašnjavaju činjenice što je Hitler bacao u staljingradsku vatru sve nove i nove divizije, ne žaleći i ne štedeći krv nemačkih vojnika.

Generali nemačko-fašističke vojske, kao na primer Hans Der i drugi, videli su svojim očima kakvu cenu oni plaćaju za svaki metar zemlje u Staljingradu. O tome je gospodin Der pisao:

»Period borbi za staljingradski industrijski rejon, koji je počeo polovinom septembra, može se nazvati pozicijskim ili »tvrdavskim ratom«. Vreme za izvođenje krupnih

operacija je konačno prošlo. Sa prostranih stepa rat se preneo na jarugama ispresecane privoške visove sa malim šumarcima i uvalama, u fabrički rejon Staljingrada, koji se prostire na neravnom, iskopanom, ispresecanom zemljištu, na kome su podignute građevine od gvožđa, betona i kamena. Kilometar kao mera za dužinu bio je zamjenjen metrom, a generalštabna karta bila je zamenjena — planom grada.

Za svaku kuću, fabričku zgradu, rezervoar za vodu, železnički nasip, zid, podrum i, na kraju, za svaku gomilu ruševina vodila se žestoka borba, kojoj nisu bile ravne ni borbe iz I svetskog rata sa ogromnim utroškom municije. Odstojanje između naših i neprijateljskih jedinica bilo je krajnje malo. Bez obzira na masovna dejstva avijacije i artiljerije bilo je nemoguće izaći iz rejonā bliske borbe. Rusi su bili iskusniji u barikadnim borbama za pojedine kuće i prevazilazili su Nemce u korišćenju zemljišta i maskiranju; oni su organizovali stabilnu odbranu.

Katastrofa koja je kasnije nastupila učinila je da ove nedelje »opsade« izblede. Njena bi istorija predstavljala bezbroj herojskih podviga manjih jedinica, jurišnih grupa i mnogih nepoznatih vojnika.«

Takvu ocenu daje Hitlerov general o staljingradskim borbama. On je bio učesnik ove bitke i sada je, boraveći u Zapadnoj Nemačkoj, objavio knjigu *Pohod na Staljingrad*.

Iz zaplenjenog ratnog dnevnika nemačke 29. motorizovane divizije vidimo da je 17. septembra komandant divizije referisao komandantu 6. armije Paulusu: »... Obadva motorizovana puka divizije uništena su skoro potpuno; od 220 tenkova ostalo je 42.«

Nemački kaplar Valter pisao je u septembru svojoj majci: »Staljingrad je zemaljski pakao. To je Verden, Crveni Verden sa novim naoružanjem. Mi napadamo svakodnevno. Ako izjutra uspemo da osvojimo dvadesetak metara zemljišta, naveče nas Rusi odbace nazad.«

Tako su ocenjivali naše snage vojnici i generali nemačko-fašističke vojske, koji su neposredno učestvovali u borbama u Staljingradu.

23. septembra je svim vrstama izviđanja utvrđeno da neprijatelj, vodeći u gradu borbe, istovremeno prikuplja krupne snage u rejonu Gorodišće — Aleksandrovka. Bilo je jasno da će ova nova grupacija nanositi udar severno od Mamajevog kurgana — na fabrička naselja, na Staljin-građsku fabriku traktora i na fabriku »Barikade«.

Za odbijanje napada neprijatelja na ovom pravcu bilo je izdato sledeće naređenje:

1. — U pozadini pripremiti za odbranu protivoklopnu liniju: »Pristanište« (na ušću reke Međetke) — Južna obala Međetke do ušća suvog potoka Višnjova i dalje po zapadnoj ivici šume severno od kraka jaruge Dolgi do Volge.

2. — Načelniku inžinjerije armije: snagama i sredstvima armijskih inžinjerijskih jedinica, u sadejstvu sa pionirskim jedinicama divizija i brigada, u roku od tri dana postaviti neprekidna protivtenkovska minska polja i iskopati eskarpe i kontraeskarpe na naznačenoj liniji. Pre svega postaviti protivtenkovska minska polja na odseku od račvanja puteva u suvom potoku Višnjova po zapadnoj ivici šumice do jaruge Dolgi i dalje po severnoj ivici jaruge do Volge.

3. — Komandantima divizija i brigada: u okviru svojih granica urediti protivoklopnu liniju i svojim jedinicama štititi protivtenkovska minska polja, izdvojivši specijalne snage i deo vatrenih sredstava za njihovu odbranu.

U slučaju prodora neprijateljskih tenkova prema protivoklopnjoj liniji, pripremiti grupu pionira sa rezervom mina, sa zadatkom da u svakom momentu mogu zatvoriti — gusto minirati sve puteve i prolaze kojima su se probili tenkovi.

4. — Za dovoz mina na mesto njihovog postavljanja staviti na raspolažanje načelniku inžinjerije 10 kamiona.

5. — O toku radova sa naznačivanjem broja postavljenih mina i iskopanih eskarpi svakodnevno izveštavati Vojni savet do 7 časova preko načelnika inžinjerije armije.

6. — Šemu inžinjerijske odluke za uređenje protivoklopne linije, za svaki odsek, dostaviti na odobrenje do

7 časova 24. septembra 1942. godine. Sa izvođenjem rada otočeti odmah po dobijanju protivtenkovskih mina.

Naveče 24. septembra, kada su se borbe u centru grada počele stišavati, dobili smo vesti koje su potvrđivale prikupljanje svežih neprijateljskih snaga u rejonu Razgulajevka — Gorodišće. U toku noći bilo je odlučeno da se izvrši delimično pregrupisavanje jedinica armije u cilju pojačanja i zbijanja borbenih poredaka na liniji reke Mokra Mečetka i u rejonu Mamajevog kurgana. Zapovest za pregrupisavanje bila je izdana 25. septembra 1942, i u celiini glasi:

**»Borbena zapovest br. 164 Štaba 62. armije, 25. IX 1942.
u 23 časa.**

1. — Neprijatelj iz rejona Gorodišće — Aleksandrovka spremna udar opštim pravcем Gorodišće — Barikade;

2. — Armija, braneći posednute položaje, delom sna ga vodi ulične borbe za uništenje neprijatelja u Staljin gradu.

N a r e đ u j e m :

1. — 112. diviziji (Sologuba) — da sa dve pridane minobacačke čete, uz podršku 1186. lovačkog protivoklopног artiljerijskog puka, do 4 časa 26.IX.42. posedne i brani drugi odbrambeni položaj na liniji suvog potoka Višnjova.

Desna granica — ugao vrta 1 km zapadno od Dizeljne — most preko reke Mečetke 600 m severno od naselja Barikade; leva granica — istočna obala suvog potoka Višnjova do železničke pruge i dalje železničkom prugom do ivice naselja Crveni Oktobar.

Z a d a t a k :

a) Sprečiti neprijatelju izlazak u rejon naselja Barikade i Crveni Oktobar.

b) Sprečiti prodiranje neprijateljskih delova u rejon naselja Staljingradske fabrike traktora.

Pripremiti za vođenje borbe u naseljenom mestu 3 voda automatičara sa puškomitraljezima:

prvi vod će braniti zgradu škole br. 32 i kamene zgrade u Žerdevskoj ulici;

drugi vod će braniti zgradu obdaništa i magazina (ulica Kolčakovska, naselje Barikade);

treći vod će braniti zgradu škole br. 20 i kupatila (raskrsnica Kozačke i Dublinske ulice).

Prednji kraj — istočnom obalom suvog potoka Višnjova. Na odseku Mečetka — železnička pruga urediti protivoklopnu liniju postavljanjem neprekidnih protivtenkovskih minskih polja.

Komandno mesto divizije — jaruga u rejonu raskrsnice Kozačke i Dublinske ulice.

4. — 284. diviziji (Batjuka) — da preuzme od 112. divizije odbrambeni odsek duž severne ivice jaruge Dolgi, da ga uredi kao protivoklopnu liniju i čvrsto brani najmanje sa dva bataljona. Ostalim snagama divizije čvrsto se utvrditi na liniji: Sovnarkomovska i Hoperska ulica i dalje — jarugom Kruta do Volge.

Ni pod kakvim okolnostima ne dozvoliti neprijatelju prodiranje u rejon Artiljerijske ulice i ka obali Volge. Biti spremam za dalje izvršenje zadatka oslobođenja grada.

5. — 95. diviziji (Gorišnija) — da čvrsto posedne južnu ivicu šumarka (duž Kolodezne ulice) i uredi otpornu tačku za kružnu odbranu neposredno na padinama k. 102,0 sa posadom jačine jednog pešadijskog bataljona. Ni pod kakvim okolostima ne dopustiti neprijatelju da zauzme otpornu tačku na k. 102,0. Biti spremam za dalje izvršenje zadatka oslobođenja grada.

6. — 13. diviziji (Rodimceva) — da nastavi uništanje neprijatelja u centralnom delu grada i u rejonu pristaništa glavnog prelaza.

7. — Svima jedinicama armije — da u svanuće 26. IX. 42. budu spremne za odbijanje mogućih neprijateljskih napada, naročito u pravcu Gorodišče — Barikade».

Ovo pregupisavanje se sprovodilo u tesnom dodiru sa neprijateljem, pred njegovim nosom, na neznatnoj dubini odbrane. Direktnih puteva i pravaca nije bilo. Zemljište je obilovalo dubokim jarugama, porušenim zgradama, zasekama, levcima od bombi i granata.

I najmanja greška u proračunu vremena ili zanemarivanje maskiranja mogla je prouzrokovati velike žrtve od neprijateljske vatre i krah samog pregrupisavanja. Ponovo su sve starešine štaba armije bile upućene u jedinice u svojstvu vodiča i organizatora noćnog manevra jedinica.

Treba se osvrnuti na situaciju nastalu 25. septembra.

Iz dokumenata ubijenih i zarobljenika konstatovano je da pred frontom 62. armije dejstvuju 11 neprijateljskih divizija, od kojih 3 oklopne (14, 24. i 16), dve mehanizovane (29. i 60), 6 pešadijskih (71, 76, 94, 100, 295. i 389). One su bile raspoređene ovako.

Na desnom krilu od Latašanke do k. 145,0 bila je raspoređena 16. oklopna divizija i bataljoni 501. pešadijskog puka. Ova grupacija nalazila se pod neprekidnim jakim pritiskom jedinica Staljingradskog fronta sa severa.

Od k. 145,1 do k. 129,1 nalazila se 100. pešadijska divizija*), koja je u prethodnim borbama bila jako proređena i imala je 50% borbenog formacijskog sastava.

U rejonu Gorodišće — Razguljajevka frontom prema istoku nalazila se 389. pešadijska divizija, koja je stigla početkom septembra iz rezerve u punom sastavu.

U rejonu Mamajevog kurgana i u severnom delu Staljingrada nalazila se 295. pešadijska divizija, ojačana artillerijom i tenkovima. Ova divizija je od 12—24. septembra pretrpela velike gubitke; njene su čete umesto 180 brojile po 20 do 30 boraca.

U rejonu železničke stanice i glavnog pristaništa nalazile su se 71. i 76. pešadijska divizija sa znatnim sredstvima ojačanja. Posle borbi od 12. do 24. septembra ove su divizije izgubile dve trećine svoga ljudstva.

Sa strane Sadove i predgrađa Minjina nalazile su se 14. i 24. oklopna, 29. mehanizovana i 94. pešadijska divizija. Sve četiri divizije bile su krajnje iznurenje u borbama od 12. do 24. septembra.

*) U originalu стоји »101. pešadijska divizija«, што је вероватно грешка, jer се у даљем тексту увек спомиње 100. pešadijska divizija. — Prim. red.

Prema podacima izviđačkih organa neprijateljski gubici do 25. septembra bili su porazni. Od 500 tenkova nije mu ostalo više od 150.

Neprijateljska avijacija je takođe u priličnoj meri malaksala. U toku poslednjih dana nad gradom su kružile grupe od 10—20 aviona, u smenama, umesto grupa od 40—50 aviona kako je to bilo u početnom periodu borbe. Verovatno da je neprijatelj prikupljao snage i sredstva avijacije za kasnije operacije.

Naši izviđački organi stalno su obaveštavali o pristizanju sa zapada neprijateljskih ešelona sa živom silom i tehnikom. Neprijateljske divizije, koje su pretrpele teške gubitke, popunjavane su svežim bataljonima i tehnikom sa obučenom послугom.

Prema tome, sa nekom dužom pauzom nije trebalo računati. Naprotiv, sa zapada, sa odseka Gorodišće — Razguljajevka očekivali smo snažne udare. Naše pretpostavke su se uskoro obistinile.

Iz napred navedene zapovesti vidi se gde su i kako u tom vremenu bile raspoređene snage 62. armije.

Ali treba dodati da je na severnom krilu armije bila formirana grupa Gorohova u koju su ušle 3 brigade i jedan puk iz divizije Sarajeva. Levo od grupe Gorohova na odseku od reke Mokre Mečetke do severnog kraka jaruge Dolgi branio se oklopni združeni odred od 56 tenkova, od kojih je bilo 36 srednjih i 20 lakih.

Na zapadnoj ivici šumarka, u rejonu k. 112,0, u drugom ešelonu, nalazila se oklopna jedinica koja je u svom sastavu imala 7 tenkova »T-34« i 6 »T-60«. Skoro svi ovi tenkovi bili su oštećeni i koristili su se kao nepokretnе vatrenе tačke.

Jedan puk divizije Sarajeva bio je okružen i vodio je borbu u gradskom parku kod Centralne stanice. U njemu je ostalo vrlo malo ljudi, a veza s njim je bila nesigurna.

Dve pešadijske brigade, odsečene od armije, vodile su borbu južnije od reke Carice — na ulicama KIM, Terska, Kozlovska. Oficiri štaba armije, koje smo upućivali u ove brigade, verovatno su ginuli, pošto se nisu vraćali. Sa brigadama je postojala samo radio-veza. Izveštaji iz ovih bri-

gada od 23. septembra bili su neobični, i u njihovu smo tačnost počeli sumnjati. Osetili smo da nešto nije u redu. Zbog toga sam odlučio da ispitam situaciju na levoj obali Volge, da pronađem koga bilo iz objedinjenog štaba ovih dveju brigada i dobijem vernu sliku o stanju stvari. I zaista, naše sumnje su se u potpunosti obistinile. Ujutru 25. septembra izvešten sam da je komandant dveju objedinjenih brigada sa štabom ostavio svoje jedinice, napustio Staljingrad i prebacio se na ostrvo Golodni, odakle je slao izmišljene izveštaje o toku borbi.

26. septembra na levom krilu armije, južnije od reke Carice, dogodilo se nešto što je logično bilo očekivati: pod udarom dveju neprijateljskih divizija — 29. motorizovane i 94. pešadijske — borci i starešine jedne od brigada, koju je napustio štab, brzo su se povukli prema Volgi i prebacili na levu obalu. U vezi sa tim bili smo prinuđeni da i drugu (42) brigadu povučemo iza Volge, a zatim da je prebacimo u fabrički rejon.

Oslobodivši ruke na našem levom krilu, neprijatelj je počeo odande da prebacuje svoje jedinice prema Mamajevom kurganu. Našim trupama u rejonu Mamajevog kurgana i severnije pretio je nov napad.

Imajući nadmoćniju avijaciju, zavojevači nisu naročito brižljivo vršili izviđanje, niti su valjano maskirali pripremene napade na nas. Naprotiv, njihova dejstva su bila drska i nasrtljiva. U tome su se naročito odlikovale nove jedinice, koje ranije nisu učestvovalе u staljingradskim borbama.

Predveče ili noću nemački vojnici su često urlali:
— Rus, sutra buć — buć!

U takvim slučajevima mi smo mogli bez greške ustanoviti da će sutra upravo sa ovog odseka uslediti snažan napad.

Prilikom svakog novog snažnog napada fašisti su, izgleda, bili uvereni u potpuni uspeh i svojim urlanjem »buć — buć«, nesumnjivo su imali nameru da utiču na psihu naših boraca.

I baš u borbama sa takvim razuzdanim banditima izgrađivali smo svoju taktiku i posebne metode borbe. Uči-

li smo se i naučili da tučemo i uništavamo osvajače i fizički i moralno. Mi smo protivudarima, protivpripremom sprečavali njihov napad, nismo im davali mira ni danju ni noću.

Posebnu pažnju smo poklanjali razvijanju snajperskog pokreta među vojnicima, u čemu smo imali osetnu podršku Vojnog saveta armije. Tako je armijski list »U odbranu otadžbine« svakoga dana objavljivao izveštaj o broju fašista koje su ubili naši snajperisti i donosio slike naših čuvenih snajperista.

Politička odeljenja, partijske i komsomolske organizacije rukovodili su snajperskim pokretom. Na partijskim i komsomolskim sastancima prorađivan je materijal i diskutovano o merama koje treba preduzeti u cilju poboljšanja rada odličnih strelaca. Komandant fronta, general Jerjomenko i član Vojnog saveta N. S. Hruščov zahtevали su da se snajperski pokret širi i da mu se posvećuje što veća pažnja. Naduvenim i oholim fašistima će naši snajperisti ostati u lošoj uspomeni. Naši »lovci na dvonoge zveri« uništili su stotine i hiljade fašista.

Ja sam se lično susretoao sa mnogim čuvenim snajperistima Staljingrada, razgovarao sa njima i ukazivao im svaku moguću pomoć. Vasilije Zajcev, Anatolije Čehov, Viktor Medvedev i drugi snajperisti bili su majstori u svom poslu i ja sam se s njima često savetovao.

Ovi čuveni strelnici nisu se ničim razlikovali od ostalih vojnika. Baš obratno. Kad sam prvi put susreo Zajceva i Medvedeva, meni su pali u oči njihova skromnost, neusiljeni pokreti, izuzetno spokojan karakter, pažljiv pogled. Oni su mogli ne trepcući dugo gledati u jednu tačku. Imali su snažne ruke: pri rukovanju stezali su ruku kao kleštima.

Snajperisti su odlazili u »lov« rano ujutru, na ranije određeno i pripremljeno mesto. Pažljivo su se maskirali i strpljivo čekali da se pojavi neprijatelj. Bili su svesni da i najmanja nemarnost ili užurbanost može dovesti do pogibije, pošto je neprijatelj pažljivo osmatrao naše snajperre. Naši su snajperisti trošili malo metaka, ali je zato svaki

njihov pucanj donosio smrt ili osakaćenje fašiste uzetog na nišan.

Vasilije Zajcev bio je ranjen u oko. Po svemu sudeći, neki nemački snajperist se mnogo potradio dok je uočio ruskog lovca, koji je imao na svojoj duši oko trista ubijenih fašista. Ali i posle teškog ranjavanja, Zajcev je ostao veran i privržen svome pozivu. Vrativši se nakon ozdravljenja u jedinicu, Zajcev je ponovo prionuo na posao, počeo da bira ljude, stvarajući od njih dobre snajperiste, svoje »zečiće«.

Slučaj Vasilija Zajceva nije usamljen. Svaki čuveni snajperist, po pravilu, prenosio je svoje iskustvo na druge, učio je mlađe veštini preciznog gađanja. Zbog toga su u Staljingradu govorili:

— Zajcev odgaja »zečiće«, a Medvedev »mečiće«. Svi ti »zečići« i »mečići« tuku bez promašaja hitlerovce...

Viktor Medvedev je sa nama stigao do Berlina. On je ubio više fašista nego njegov učitelj.

Dejstva naših snajperista u Staljingradu veoma su uzbuđila Hitlerove generale, i oni su odlučili da nam se na isti način revanširaju.

Krajem septembra odigralo se ovo. Jedne noći naši izviđači su zarobili jednog Nemca. Zarobljenik je izjavio da je u Staljingrad avionom stigao iz Berlina rukovodilac fašističke snajperske škole major Konings, sa zadatkom da pre svega ubije glavnog sovjetskog snajperista.

Tim povodom komandant divizije pukovnik Batjuk pozvao je snajperiste svoje divizije i rekao im:

— Ja mislim da je fašistički snajperist, koji je stigao iz Berlina, za naše snajperiste — sitnica. Da li je tako, Zajceve?

— Tako je, druže pukovniče, — odgovorio je Vasilije Zajcev.

— Dakle, toga supersnajperista treba uništiti, — rekao je komandant divizije. — Radite samo oprezno i pametno.

— Tako je, uništićemo ga, druže pukovniče! — odgovorili su složno snajperisti.

Do ovog vremena grupa naših snajperista, koja se brzo popunjavala, uništila je više hiljada hitlerovaca. O tome je pisano u novinama i lecima. Pojedini leci su dospeli u ruke neprijatelja koji je proučavao metode rada naših snajperista i preduzimao mere za borbu sa njima. Događaji pripadaju prošlosti, te možemo otvoreno reći da u onom vremenu nije trebalo popularisati iskustvo naših snajperista. Bilo je dovoljno likvidirati 1—2 neprijateljska oficira da bi fašisti na mesto verovatne zasede otvorili artiljerijsku i minobacačku vatru. Morali smo rezervnim saobraćajnicama brzo menjati položaje da bismo se izvukli iz makaza.

Dolazak fašističkog snajperista postavio je pred nas novi zadatak: trebalo ga je pronaći, proučiti njegove metode i navike i strpljivo čekati trenutak kada će biti mogućno opaliti svega jedan precizan i odlučujući metak.

— O predstojećem dvoboju, — seća se Vasilije Zajcev, — noću su se u našoj zemunici vodile oštре diskusije. Svaki snajperist je iznosio svoje mišljenje i prepostavke zasnovane na dnevnom osmatranju neprijateljskoga prednjeg kraja. Padali su različiti predlozi u raznim varijantama, razne vrste »mamac«. Ali snajperska se veština odlikuje time što ishod okršaja rešava pojedini strelac, ne obzirući se na iskustvo i primere ostalih drugova. Susrećući se s neprijateljem lice u lice, snajper je svaki put dužan da stvara, pronalazi, da na nov način dejstvuje, u skladu sa konkretnom situacijom. Šablon za snajperista ne postoji, to bi za njega bilo samoubistvo.

Pa ipak, gde se nalazi taj berlinski snajperist? — pitali smo se međusobno. Ja sam poznavao »manire« fašističkih snajperista, prema karakteru vatre i maskiranja bez naročitih poteškoća razlikovao sam iskusnije strelce od novajlija, plašljivce od upornih i odlučnih protivnika. Ali rukovodilac škole neprijateljskih snajperista i njegov karakter za mene su bili zagonetka. Svakodnevna osmatranja naših drugova nisu nam ništa konkretno donela. Teško je bilo reći na kojem se odseku on nalazi. Verovatno, on je često menjao mesto i mene isto tako oprezno tražio kao i ja njega. Ali, odigrao se sledeći slučaj: mome drugu Morozovu protivnik je razbio optički nišan, a Šejkina je ra-

V. I. Čujkov i K. A. Gurov na osmatračnici (oktobar 1942.)

Borci 62. armije čitaju svoje armijske novine

nio. Morozov i Šejkin smatrani su iskusnim snajperistima, koji su često bili pobedoci u najtežim i najsloženijim okršajima sa neprijateljem. Sumnje nije bilo — oni su nabasali baš na fašističkog supersnajperista, kojega sam ja tražio. U svanuće sam sa Nikolajem Kulikovom krenuo na položaj, na kome su se juče nalazili naši drugovi. Osmatrajući dobro poznati prednji kraj neprijatelja, koji sam tokom više dana svestrano proučio, nisam otkrio ništa novo. Odjednom se iznad fašističkog rova neočekivano pojavio šlem, koji se polagano kretao duž rova. Da li da pucam? — pitam se! — Ne. To je lukavstvo: šlem se neprekidno ljenju, njega, verovatno, nosi pomoćnik snajperista, dok sam snajperist čeka na moj pucanj kojim će se odati.

— Gde li se on sakrio? — upitao me je Kulikov, kada smo se mi pod zaštitom mraka vraćali iz zasede. Po strpljenju, koje je neprijatelj pokazao u toku dana, zaključio sam da se berlinski snajperist baš tu nalazi. Bila je potrebna posebna opreznost.

Prošao je i drugi dan. Ko će imati jače nerve? Ko će kome doskočiti?

Nikolaj Kulikov, moj verni ratni drug takođe je bio zanet ovim dvobojem. On više nije sumnjao da se neprijatelj nalazi pred nama i računao je na siguran uspeh. Trećeg dana sa nama je pošao u zasedu i politički rukovodilac Danilov. Dan je počeo kao obično: rasplinjavao se noćni mrak i svakog trenutka se sve jasnije ocrtavao neprijateljski položaj. U blizini je počela borba, u vazduhu su se prolamale granate, ali smo mi, zasevši za optičke sprave, neprekidno osmatrali šta se ispred nas radi.

— Evo ga, da ti ga pokažem prstom, odjednom je živahnio politički rukovodilac. On se jedva, bukvalno za sekund, iz neopreznosti podigao iznad grudobrana, ali to je bilo dovoljno da ga fašist rani. Bilo je jasno da tako može da gađa samo iskusni snajperist.

Ja sam dugo pažljivo osmatrao neprijateljski položaj, ali snajpersku zasedu nisam mogao pronaći. Po brzini otvaranja vatre ja sam zaključio da se snajperist nalazi negde pravo. Nastavio sam sa osmatranjem. Vidim, sa leve strane oštećeni tenk, zdesna — bunker. Pitam se — a gde

je fašist? Da li je u tenku? Ne, iskusan snajperist тамо неће сести. Možda je u bunkeru? Nije, jer је toparnica затворена. Između tenka i bunkera на ravnom земљишту лежи гвоздена плоčа са мањом гомилом разбјених cigala. Одавно лежи, те на њу више нико не обраћа пажњу. Stavljam сe у положај neprijatelja и razmišljам: где је bolje zauzeti snajperski положај? Da nije bolje iskopati zaklon под gvozdenom pločom? Ноћу izraditi prikriven prilaz ka njemu.

Da, sigurno je snajperist тамо, под гвоžденом плоčом, на нијем земљишту. Odlučio sam да то proverim. Na dašćicu sam navukao rukavicu i podigao јe. Fašist је opalio. Dašćicu sam opreznо spustio u rov u истом положају у којем сам је i подигао. Pažljivo pregledam пробјену рупу. Nema nikakvог скретања, direktan pogodak. Znači fašist је под гвоžденом плоčом.

— Tamo je, gad! — чује сe, из суседне заседе тиhi glas moga parnjaka Nikolaja Kulikova.

Sada treba namamiti i »uhvatiti« на мушицу makar jedan delić njegove glave. No, sad bi se bilo beskorisno time baviti. Za то је потребно vreme. Ali karakter fašista је proučen. Sa ovog srećno izabranog положаја on se neće povući. Mi smo pak dovedeni u situaciju da moramo promeniti положај.

Radili smo ноћу. Čekali smo до svanača. Hitlerovci su tukli prelaze preko Volge. Brzo је svanjivalo i sa dołaskom dana borba se razvijala novom snagom. Ali ni tutnjava topova, ni eksplozije bombi i granata nisu me mogле omesti u izvršenju zadatka.

Izašlo je sunce. Kulikov je opalio u vazduh: trebalo je snajperista zainteresovati. Rešili smo да pričekamo prvu polovicu dana, пошто nas je sjaj optičkih nišana mogao odati. Posle ručka naše су pušке bile u senci, а на zaklon fašista су padali direktni sunčevi zraci. Na ivici ploče нешто је blesnulo: slučajno парче стакла ili snajperski nišan? Kulikov je opreznо, kako је то svojstveno само iskusnom snajperistu, почео подизати šlem. Fašist је opalio. Kulikov se за trenutak подигао и glasno uzviknuo. Hitlerovac је pomislio да je najzad ubio sovjetskog snajperista, за којим је tragao četiri dana, i подигао је испод ploče glavu

do polovice. To je bio momenat na koji sam ja čekao. Opalio sam precizno. Glava fašiste je klonula, a optički nišan njegove puške, ne pomicajući se, sjajio na suncu do večeri. . . «

Takvi su bili snajperisti 62. armije.

Boj u gradu — to je naročiti boj. Tu ne odlučuje snaga, već umenje, umešnost, snalažljivost i iznenadnost. Gradske građevine, kao ledolomi, sekli su borbene poretke neprijatelja u napadu i usmeravali njegove snage duž ulica. Zbog toga smo se čvrsto držali naročito solidnih građevina, posedajući ih slabijim snagama sposobnim da u slučaju okruženja vode kružnu odbranu. Naročito solidne zgrade su nam omogućile da u njima organizujemo uporišta, iz kojih su branioci grada mitraljeskom i automatskom vatrom kosili fašiste.

U svojim protivnapadima smo se odrekli upotrebe puškova, pa i manjih formacijskih jedinica. Krajem septembra u svim pukovima su se pojavile staljingradske jurišne grupe — male brojno ali jake udarne snage, nesavladljive u dejstvu i okretne kao zmije. Svaki objekat, zaposnut fašistima, odmah je bio podvrgnut udaru jurišnih grupa. Fašisti su retko izdržavali udar vatre, eksploziva, bombi, pojačanih kamom i bajonetom vojnika jurišne grupe. Borba se vodila za pojedine kuće, a u kućama — za podrum, za sobu, za svaki ugao ili savijutak u hodniku. Ulice i trgovi bili su pusti.

Naši borci i starešine naučili su da za vreme avijacijske i artiljerijske pripreme neprijatelja podidu i dopuze neposredno uz njegove položaje i tim samim sačuvaju sebe od pogibije. Nemački avijatičari i artiljeri nisu smeli da tuku naše borbene poretke iz bojazni da ne zakače i svoje. Usled toga smo svoja dejstva svesno usmeravali na najbližu borbu.

Hitlerovci nisu voleli, tačnije, nisu bili upoznati sa karakterom bliske borbe. Oni je nisu mogli podnositi moralno. Nisu imali hrabrosti da se pogledaju oči u oči sa naoružanim vojnicima Sovjetske armije. Tako, na primer, na isturenom stražarskom mestu mogli smo videti fašističkog stražara iz daljine, naročito noću, jer je svakih 5—10

minuta opaljivao rafale iz automata, očigledno za razbijanje straha. Naši vojnici su ih lako pronalazili, prikrali im se i ubijali ih metkom ili bajonetom.

Branioci Staljingrada naučili su da propuštaju nemacke tenkove, prepustajući ih vatri naše protivoklopne artiljerije i protivtenkovaca, ali su pritom obavezno odvajali od njih pešadiju, rastrojavajući na taj način borbeni poredak neprijatelja. Posebno je uništavana pešadija, a posebno tenkovi koji su prodri: sami tenkovi bez pešadije nisu mogli mnogo uraditi, pa su se, ne postigavši željeni uspeh, vraćali sa velikim gubicima.

Noć i noćne borbe kod nas su bile odomaćene. To su nam bili omiljeni elementi naše delatnosti. Zavojevači nisu umeli da vode borbu noću, a nas je srova stvarnost naučila da dejstvujemo noću, jer je fašistička avijacija danju visila iznad naših borbenih poredaka, ne dozvoljavajući nam da dignemo glavu, a noću se uopšte nije pojavljivala. Danju smo se pretežno branili i odbijali napade fašista, koji su bez podrške avijacije i tenkova retko napadali. Jurišne grupe ukopavale su se u zgrade i zemlju i čekale da se fašisti približe na domet ručne bombe.

Uništavali smo zavojevače na sve moguće načine. Tako, na primer, znali smo da svi fašisti ne gledaju kroz prozore i puškarnice nego da se većinom odmaraju u zaklonima. Da bismo ih namamili iz zaklona na prozore i puškarnice, mi smo noću bacali bombe, prateći njihove eksplozije našim ruskim »ura«. Fašisti su na znak uzbune prilazili prozorima i puškarnicama da odbiju juriš, a naši artiljeri i mitraljesci, koristeći taj momenat, obasipali su ih vatrom.

Naročito su efikasni bili plotuni »kaćuša« po prikupljenim pešadijskim i tenkovskim grupama koje smo otkrivali pred novim napadom neprijatelja. Nikada neću zaboraviti puk »kaćuša« sa pukovnikom Jerohinom na čelu. Ovaj puk se skoro čitavo vreme nalazio kraj strme obale Volge, pribijen uz sam obronak jaruge Bani. Čitav manevar ovoga puka za ispaljivanje plotuna sastojao se u tome što su se mašine povlačile od obronka desetak metara unazad i zalazeći u vodu ispaljivale plotun. Više sto-

tina fašista je od ovih plotuna zauvek ostalo pod staljin-gradskom zemljom.

Sve novine koje su naši borci pronalazili u Staljin-gradu nemoguće je nabrojiti. U žestokim borbama na Volgi mi smo rasli, učili se, čeličili se — svi, od vojnika do komandanta armije.

Docnije, na kraju bitke, iz dnevnika ubijenih i zaro-bljenih saznali smo kako su fašisti skupo plaćali naše nove borbene metode. Oni nisu znali na kome ćemo mestu da-nas udariti, sa čime i kako. Mi smo im kidali živce noćnim napadima, te su oni izjutra, iscrpeni i neispavani, išli u boj.

Čim bismo saznali da neprijatelj namerava da na-padne na one delove položaja koji su naveče bili pusti ili na kojima su bili retki borbeni poreci, mi smo ih hitno po-sedali, organizovali vatreni sistem i postavljali minska polja.

Naša obaveštajna služba u Staljingradu je bila na vi-sini. Nama su bile poznate i slabe tačke neprijatelja i me-sta njegovih grupisanja, te nismo propuštali zgodnu pri-liku za nanošenje osetnog udara.

Krajem dana ili na kraju borbe mi smo nanosili udar, iako ne uvek jak. Ali je za iznurenog neprijatelja i slab udar izgledao strašan. Mi smo skoro uvek držali nepri-jatelja u napregnutosti i strahu od neočekivanog udara.

Ja govorim o tim danima da bi čitaocima bilo jasno čime su se bavili radnici Štaba i Političkog odeljenja ar-mije, nalazeći se u jedinicama i na prednjem kraju, što su radile jedinice, pripremajući se za odbijanje novog ne-prijateljskog napada na fabrike i fabrička naselja Staljin-grada. I upravo u tim danima branjoci grada, predviđajući žestoke borbe, o kojima će biti reči kasnije, rekli su:

— Iza Volge za nas zemlje nema! . . .

BORBE ZA FABRIKE I FABRIČKA NASELJA

26. septembra bila nam je jasna namera neprijatelja da u novom napadu glavni udar nanese sa linije Gorodišće — Razguljajevka.

Odlučili smo da potpuno spremni, ne prekidajući artiljerijske vatrene nalete na prikupljene grupe pešadije i tenkova, dočekamo ovaj udar snagama oklopnog združenog odreda i pešadijske divizije Sologuba. Sem toga, trebalo je skoro da stigne divizija general-majora Smehotrova, čijim smo snagama nameravali da ojačamo odbrambeni front oklopnog združenog odreda.

Sve nas je mnogo zabrinjavao Mamajev kurgan, na čijem su se vrhu branile jedinice Gorišnijeve divizije. Neprijatelj je držao južne i zapadne padine Mamajevog kurga na i nalazio se najviše na 100 m od njegovog vrha. Dovoljno je bilo da fašisti napreduju 100 m, pa da se ovaj ključ taktičke odbrane grada i fabričkih naselja nađe u njihovim rukama. Da bismo to sprečili i onemogućili neprijatelju plansku pripremu napada na fabričke rejone, odlučili smo da ponovimo protivnapade. Njihov početak je bio predviđen za 27. septembar u 6 časova.

U vezi sa ovim bila je izdата Zapovest br. 166, u kojoj je stajalo:

»1. — Oklopni združeni odred svojim levim krilom napada u pravcu k. 112,0 Rževskom ulicom. Bliži zadatak: ovladati nasipom između Rževske i Batahovske ulice, a zatim rejonom groblja južno od Rževske ulice.

Granica levo: raskrsnica puteva 500 m južno od jaruge Bani — usamljeno dvorište 200 m zapadno od Kaširske, Irtiške i Červlene ulice.

Podržava 379. lovački protivoklopni artiljerijski puk.

2. — Gorišnjeva divizija — napada pravcem: gradski park — ulice Čapajeva i Donecka. Bliži zadatak: ovladati južnim delom jaruge Dolgi; sledeći: izbiti u rejon gradskog parka.

Podržava 51. lovački protivoklopni artiljerijski puk i 101. minobacački puk.

3. — Batjukova divizija — desnim krilom napada pravcem Hoperska ulica — železnička stanica. Bliži zadatak: ovladati jarugom Krutom; sledeći: zauzeti rejon železničke stанице.

Granica levo — Volga.

Napad podržava 2. divizion 457. topovskog artiljerijskog puka.

4. — 13. divizija — produžava izvršenje ranije postavljenog zadataka uništavanja neprijatelja u centralnom delu grada. Bliži zadatak: ovladati rejonom pristaništa (glavni prelaz); sledeći: očistiti taj rejon do železničke pruge.

5. — Komandant artiljerije armije celokupnu armijsku artiljeriju i pukove RS*) upotrebiće za podršku 95. divizije.

Zadaci:

a) uništiti neprijateljske lake bunkere na južnoj padini k. 102,0;

b) neutralisati neprijateljske baterije minobacača na početku jaruge Dolgi i u rejonu groblja;

c) sprečiti dolazak rezervi sa severozapada putem Gu-mrak — Staljingrad.

6. — Početak artiljerijskog napada u 5 časova 27.

IX.42.

Početak napada pešadije u 6 časova 27.IX.42.

7. — Ponovo skrećem pažnju komandantima pukova i združenih jedinica da prilikom vođenja borbe zabrane u-

*) Pukove »kačuša« — Prim. prev.

potrebu čitavih nižih taktičkih jedinica, kao što su četa i bataljon. Napad organizovati pretežno manjim grupama naoružanim puškomitraljezom, ručnim bombama, flašama sa zapaljivom tečnošću i protivoklopnim puškama. Oruđa pukovske i bataljonske artiljerije upotrebiti pojedinačno za podršku grupe za blokiranje, s tim da dejstvuju neposrednim gađanjem po prozorima, toparnicama i tavnjima zgrada«.

Kao što se iz poslednje tačke ove zapovesti vidi, naše jedinice nisu preduzimale protivnapade svim snagama, nego samo jednim delom snaga i ne neprekidnim frontom, već jurišnim grupama. Glavne snage jedinica nalazile su se na pripremljenim položajima za odbijanje napada Nemaca sa pravca Gorodišča.

Zapovest za protivnapad izdata je 26. septembra u 19.40 časova, a pripremna naređenja jedinice su dobile 24 časa ranije. Osmatranje neprijatelja i izviđanje slabih mesta u njegovom borbenom poretku vršile su neprekidno sve jedinice, na čitavom frontu armije.

Svi su znali, osećali i videli da se neprijatelj priprema za nova aktivna dejstva. Ne obratiti pažnju na početak napada bilo je isto što i propasti. Prostor koji je 62. armija držala na desnoj obali Volge, u Staljingradu, bio je krajnje skučen — nije se imalo kud odstupati.

O tome kako su borci i starešine duboko i pravilno shvatili situaciju koja je tih dana vladala u Staljingradu, svedoči sledeći primer.

Kao što je poznato, borci su sami istovarivali municiju i hranu i na rukama ih prenosili od pristaništa do vatrenih položaja i prednjih rovova. To je bio težak i naporan posao. I dok je samo nedelju dana ranije trebalo jedinice opominjati da je stigla municija i da se mora odmah primiti, dotle su sada primaoci i nosioci sami u grupama dolazili na pristanište, ne čekajući telefonska naređenja i opomene. Oni su dolazili po padu mraka i čim bi stigao čamac, odmah su ga istovarivali i teret prenosili na položaj.

Treba istaći da su u doturu materijala sa leve obale Volge u Staljingrad neocenjivu pomoć ukazali armiji

mornari Volške flotile pod komandom kontra-admirala D. D. Rogačeva. Svaki prelazak preko Volge je bio vezan s velikom opasnošću po život posade, ali nikad se nije desio slučaj da se neki čamac ili parobrod sa teretom zbog malodušnosti zadržao na suprotnoj obali.

O ulozi mornara ove flotile, o njihovim podvizima kazaču ukratko: da nije bilo njih, 62. armija bi, verovatno, propala bez municije i hrane i ne bi izvršila svoj zadatak.

Pešaci i artiljeri, tenkisti i mornari — svi branioci Stalingrada spremali su se za odbijanje napada na fabrike i fabrička naselja. Počeli smo protivnapadom predviđenim za 27. septembar u 6 časova.

U početku smo imali uspeha, ali u 8 časova naše borbene poretke napale su stotine bombardera za obrušavanje i zaustavile naš protivnapad.

U 10.30 časova neprijatelj je prešao u napad. Sveža 100. i popunjena 389. pešadijska divizija, ojačane 24. oklopnom, krenule su u napad radi osvajanja naselja Crveni Oktobar i Mamajevog kurgana.

Fašistička avijacija bombardovala je i napadala naše borbene poretke od prednjeg kraja do Volge. Otporna tačka, koju je Gorišnijeva divizija organizovala na vrhu Mamajevog kurgana, bila je do temelja uništена neprijateljskim bombardovanjem i vatrom artiljerije. Komandno mesto štaba armije bilo je stalno bombardovano iz vazduha. Cisterne sa naftom pored komandnog mesta štaba armije upalile su se. Neprijateljski tenkovi, koji su napadali iz rejona Gorodišča, išli su direktno preko minskih polja ne obzirući se na vatrnu naših topova. Za njima je u talasima napadala neprijateljska pešadija. Oko podne je telefonska veza sa jedinicama postala nesigurna, a radio-stanice su takođe delom bile izbačene iz stroja...

Nemajući stalnu vezu sa jedinicama, nismo mogli mirno da sedimo na komandnom mestu. Mada se ono nalazilo najviše na 2 km od prednjeg kraja, ipak nismo tačno znali šta se događa na frontu i da bismo mogli uticati na tok borbe, pošli smo napred, u jedinice, još bliže prednjem kraju.

Povevši sa sobom oficire za vezu, Gurov je otišao na prednji kraj oklopnog združenog odreda, ja sam krenuo u Batjukovu diviziju, a Krilov — na Gorišnijevo komandno mesto.

Pa ipak, iako smo se nalazili neposredno u jedinicama, mi nismo imali jasnu sliku borbe: gust dim i prašina prekrivali su bojište. Vrativši se uveče na komandno mesto, zapazili smo da nedostaju mnogi oficiri štaba armije.

Tek kasno noću uspeli smo da utvrđimo tačno stanje stvari. Naša situacija je u to vreme bila vrlo teška: pošto je prešao preko minskih polja i borbenih poredaka naših prednjih delova, neprijatelj je, uz velike gubitke, ipak napredovao na nekim odsecima 2 — 3 km u pravcu istoka. »Još jedan takav boj, pa čemo se naći u Volgi« — pomislio sam.

Oklojni združeni odred i levo krilo Sologubove divizije, na koje je neprijatelj upravio svoj glavni udar, pretrpeli su velike gubitke i 27. septembra uveče sa ostacima svojih snaga držali front: most na reci Mečetki, 2,5 km zapadno od naselja Barikade — jugozapadni deo naselja Barikade — zapadna ivica predgrađa Crveni Oktobar — jaruga Bani. Fašisti su držali Šahtinsku i Žerdevsku ulicu i k. 107,5.

Gorišnijeva divizija bila je potisнута sa vrha Mamajevog kurgana. Njeni jako proređeni borbeni poreci držali su severoistočne padine kurgana.

Na ostalim odsecima fronta neprijateljski napadi su bili odbijeni.

U toku dana neprijatelj je izgubio u borbi najmanje 2.000 pešaka i više od 50 tenkova. Mi smo takođe pretrpeli teške gubitke, a naročito jedinice oklopnog združenog odreda i Gorišnijevi pešadijski pukovi.

Te večeri je N. S. Hruščov pozvao telefonom komandno mesto armije. On je pre svega upitao:

— Kakvo je raspoloženje?

Ja sam, ne ulepšavajući stvari, odgovorio da je situacija na frontu vrlo teška i da pored svih naših napora, nadmoćniji u snagama i tehnicu, neprijatelj postiže uspeh. Izvestio sam ga i o tome da baš sada Vojni savet razmatra

i priprema odgovarajuće mere radi uništenja velike grupacije hitlerovaca, koja nanosi snažan udar sa pravca Razguljajevke. Saglasivši se sa našim namerama, Nikita Sergejevič je rekao da je upoznat sa situacijom i tokom borbi, i posavetovao je da u borbi protiv neprijatelja što više koristimo lukavstvo i iznenađenje. Zatim je upitao:

— U čemu je potrebna pomoć?

Ja sam odgovorio:

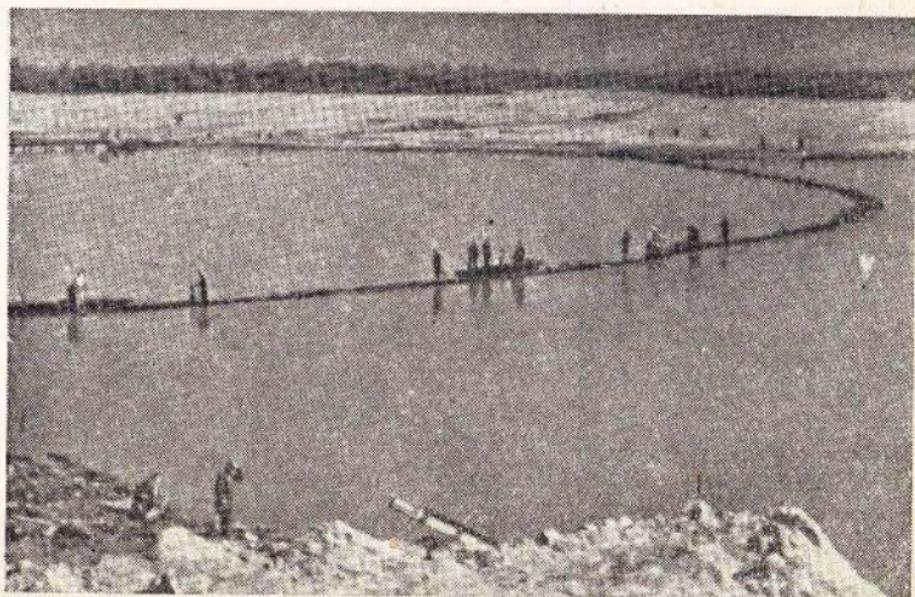
— Ne mogu da se požalim na našu avijaciju koja se junački bori, ali neprijatelj gospodari u vazduhu. U napadu je njegova avijacija glavni adut koji ne možemo potući. Zato molim da se poveća pomoć — da bar nekoliko časova u toku dana budemo zaštićeni od vazdušnih napada.

— Razumite me, druze Čujkove, — reče Nikita Sergejevič, — mi dajemo Vama sve što smo u stanju da damo, ali ipak će preneti Vašu molbu i nastojati da se protivvazdušna odbrana grada pojača.

Poželevši nam uspeh, Nikita Sergejevič još jednom nam je skrenuo pažnju da što više koristimo iznenađenja i »ono što neprijatelju još nije poznato i što još nije video kod nas«. Zatim je zamolio da predam slušalicu Gurovu. Njegov razgovor sa Gurovom je imao isti karakter. On je preporučio Gurovu da što više mobiliše politička odeljenja, komuniste i komsomolce, kako i u »ovoј karici ne bi bilo nesigurnosti«.

Te noći je Vojni savet naredio svim komandantima i političkim rukovodiocima jedinica da budu u prednjim linijama, u rovovima, da pripreme ljudstvo za borbu i da se tuku do poslednjeg metka.

Da li je potrebno objašnjavati značaj razgovora viših starešina i političkih rukovodilaca, recimo, iz štaba divizije ili armije, sa vojnicima u prednjim borbenim linijama. Poznato mi je iz ličnog iskustva ovo: kada porazgovaraš sa borcima u rovu, kada izmenjaš sa njima i tužne i radosne misli, kada zajedno s njima popušiš cigaretu, posavetuješ ih kako treba da rade, kod njih će se obavezno stvoriti ubedjenje: »Kad je general došao da nas obide, znači, treba dobro da se branimo!«. I oni tada neće od-

Jurišni mostić — jedina veza između Staljingrada i Velike zemlje
(oktobar 1942. g.)

Vojnički ručak u jaruzi Dolgi

stupiti bez naređenja, boriće se s neprijateljem do poslednje mogućnosti.

Važno je da svaki vojnik zna da njegov podvig neće ostati nezapažen, i tada možemo biti sigurni da će naređenje biti izvršeno. Naravno, nema potrebe da se, recimo, komandant divizije stalno nalazi u rovovima prve linije, jer on mora da bude na svom komandnom mestu i da odатle rukovodi borbom, ali ja tvrdim da viši komandant, u slučaju kada preti velika opasnost, ne treba da se udaljava od prednjeg kraja, već da se nalazi što bliže svojim vojnicima. Tada vojnici neće dozvoliti da mu se desi neka nezgoda, oni će ga zakloniti svojim grudima i izvršiti dobijeni zadatak.

Do takvog sam zaključka došao na osnovu pouka iz staljingradske bitke. Eto zbog čega je Vojni savet armije zahtevao da sve više starešine i politički rukovodiovi, uključujući i štab armije, budu u prednjim borbenim linijsama. Trebalo je svima objasniti da mi ne smemo, a nemamo ni kuda da odstupimo.

Noću 27/28. septembra na desnu obalu prebacila su se dva puka pešadijske divizije generala Smehotvorova, koje sam odmah uveo u borbu na zapadnoj ivici naselja Crveni Oktobar. Na Mamajev kurgan je izvršen protivnapad ostacima Gorišnijeve pešadijske divizije uz podršku jedinica Batjukove pešadijske divizije. Komandantu artiljerije armije naređeno je da artiljerijskom i minobacačkom vatrom onemogući neprijatelju da se u toku noći utvrdi na Mamajevom kurganu.

28. septembra ujutru neprijatelj je otpočeo žestoke napade pešadijom i tenkovima. Njegova avijacija je neprekidno vršila masovne napade na borbene poretke naših jedinica, na prelaze preko reke, na komandno mesto armije. Nemački avioni su bacali ne samo bombe, nego i komade gvožđa, plugove, točkove od traktora, drljače, praznu plehanu burad — što je sa šumom i treskom padalo na glave naših boraca.

Od 6 teretnih brodova koji su radili na Volgi ostao je samo jedan; ostali su bili izbačeni iz stroja. Osoblje komandnog mesta gušilo se od vrućine i dima. Vatra goru-

čih cisterni sa naftom dopirala je do skloništa Vojnog saveta. Svaki nalet aviona za obrušavanje izbacivao je iz stroja radio-stanice i ljudi.

Čak je i kuvar Glinka, koji se sa svojom kujnom smestio u jednoj uvali, bio ranjen.

I pored takve situacije, ipak smo osetili da neprijatelj malaksava, gubi snagu. Njegovi napadi su bili razbacani, manje složni i slabije organizovani nego prethodnog dana. On je bacao u napad bataljone sa tenkovima sa raznih odseka i bez velike sigurnosti u uspeh. To nam je omogućilo da masovnom vatrom odbijemo njegove napade jedan za drugim, a zatim da pređemo u protivnapad. Tada sam zatražio pomoć od komandanta vazduhoplovne armije Hrjukina, i on mi je izašao u susret — dao je sve čime je raspolagao.

Tako je za vreme najvećeg naleta naše avijacije bio izvršen protivnapad puka Gorišnijeve divizije i dva bataljona iz Batjukove divizije. Odlučnim udarom oni su zauzeli trigonometrijsku tačku na Mamajevom kurganu, ali na sam vrh, do rezervoara za vodu, nisu uspeli da izbiju. Vrh je ostao ničiji: njega je neprekidno tukla artillerija i jedne i druge strane.

U borbama 28. septembra mi smo uglavnom održali svoje položaje. Zavojevači nisu bili u stanju da razviju napad. Oni nisu mogli savladati nepokolebljivost vojnika koji su odlučili da izginu, ali da ne napuste svoje položaje. Toga dana fašisti su samo u poginulima izgubili najmanje 1.500 ljudi, dok je više od 30 tenkova bilo zapaljeno. Samo je na padinama Mamajevog kurgana ostalo oko 500 neprijateljskih leševa.

Mi smo, takođe, pretrpeli velike gubitke. Oklopni združeni odred izgubio je 626 mrtvih i ranjenih vojnika, Batjukova divizija oko 300, dok je Gorišnijeva divizija bila skoro potpuno uništena, ali se i dalje borila.

Gubitkom plovnih sredstava na Volgi bilo je otežano prebacivanje trupa i municije. Na desnoj obali skupilo se mnogo ranjenika koje nismo uspeli da prebacimo u toku noći. Međutim, izviđački organi su javili da iz rejona Gorodišča dolaze sveže pešadijske i oklopne jedinice ne-

prijatelja. One su se kretale prema naselju Crveni Oktobar. Bilo nam je jasno da je borba za fabrike i fabrička naselja tek počela.

Odlučili smo da se uporno branimo, maksimalno korišteći inžinjerijska sredstva za zaprečavanje. 28. septembra u 19.30 časova izdata je Zapovest br. 171, koju navodim u celini:

**»Borbena zapovest br. 171, KM Štaba 62. armije, 28. IX
42. u 19.30 časova.**

1.— Uvodeći u borbu nove rezerve, neprijatelj pokušava da ovlada Staljingradom i njegovim predgrađima.

2.— Armija nastavlja izvršenje svog osnovnog zadatka: odbraniti Staljingrad i njegove industrijske centre: »Crveni oktobar«, »Barikade« i Staljingradsku fabriku traktora.

N a r e đ u j e m :

3.— Jedinicama pukovnika Gorohova — da brane Rinok, Spartanovku i k. 93,2, sprečavajući prodiranje neprijatelja u naselje Staljingradske fabrike traktora i napredovanje dolinom reke Mokra Mečetka.

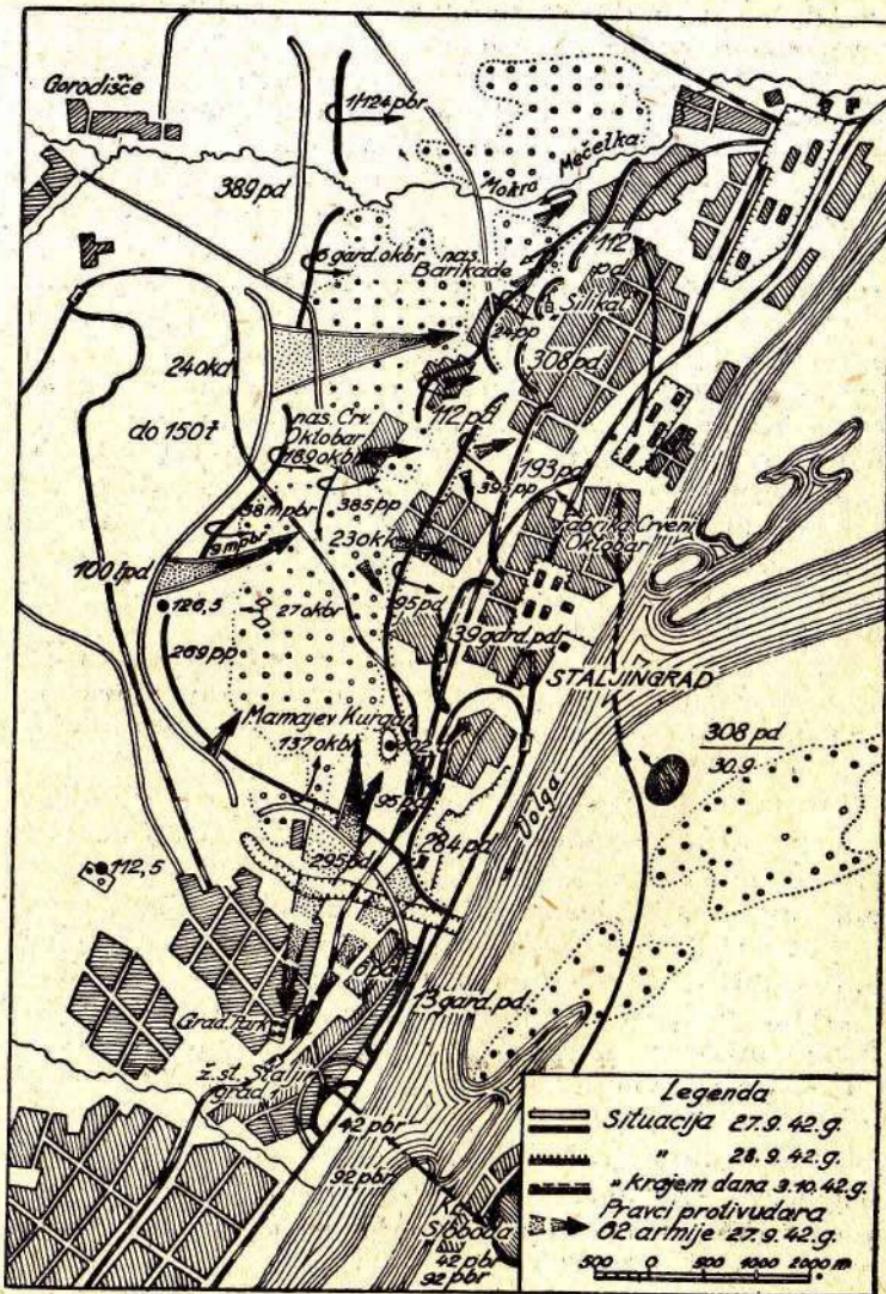
4.— Jedinicama potpukovnika Bolvinova sa pridatim pukom divizije Sarajeva — da brane šumicu zapadno od Spartanovke, šupe, tri uzvišice na južnoj padini k. 135,5, sprečavajući prodiranje neprijatelja na severozapadnu ivicu naselja Staljingradske fabrike traktora.

5.— Jedinicama pukovnika Andrjusenka — da stvaranjem čvrste kružne odbrane onemoguće neprijatelju izbijanje u rejon Orlovke.

6.— Oklopnom združenom odredu — da na zapadnoj i južnoj ivici naselja Barikade postavi neprekidne protivtenkovske prepreke.

Naselje Barikade urediti kao otpornu tačku za kružnu odbranu.

7.— Diviziji generala Smehotvorova — da brani liniju koja južnim delom Portaljne i Černorečenske ulice vodi do jaruge Bani i da onemogući neprijatelju prodiranje u grad. Pripremiti u gradu otporne tačke i odbram-

Skica 7. — Borbe za naselja Crveni Oktobar i Barikade

bene čvorove, uređujući za odbranu kamene zgrade prema ranije datom uputstvu i skici.

8.— Na zapadnoj ivici grada na Ugolnoj, Promišljenoj, Narodnoj i Ovražnoj ulici izgraditi neprekidne protivtenkovske i protivpešadijske prepreke.

9.— Gorišnijevoj diviziji — da brani ranije posednute položaje.

10.— Batjukovoj diviziji — da brani liniju: gornji deo jaruge 600 m severno od trigonometrijske tačke 102,0 — železnički most — raskrsnica Sovnarkomovske, 1. Polotnjanske i 4. Polotnjanske ulice — raskrsnica Uralske i Artemovske ulice uključno sa 3. Naberežnom ulicom duž jaruge Krute; da spreči neprijateljsko prodiranje u rejon Hemijske ulice i ka obali Volge. U trouglu koji obrazuju Crnomorska, Sizranska i Jejska ulica organizovati otpornu tačku za kružnu odbranu; drugu otpornu tačku organizovati u okuci železničke pruge. Na spoljnoj ivici ovih otpornih tačaka izraditi neprekidne protivtenkovske i protivpešadijske prepreke.

11.— 13. diviziji, sa dve pridate čete minobacača — da braneći posednuti rejon u centralnom delu grada, dejstvima manjih jurišnih grupa i grupa za blokiranje postepeno uništi neprijatelja u zgradama koje je zauzeo, a zatim da produži oslobođanje drugih blokova zgrada.

12.— Diviziji Sologuba, koja sačinjava rezervu — da usavrši odbranu svoga rejona kod naselja Barikade i da bude spremna za dejstvo u praveu zapada i juga.

13.— Od starešina svih jedinica zahtevam da maksimalno ubrzaju radove na inžinjerijskom uređenju svojih položaja, na postavljanju protivtenkovskih i protivpešadijskih prepreka na prednjem kraju i u dubini odbrane, kao i na pripremanju zgrada za odbranu u slučaju da dođe do uličnih borbi.

Za izradu prepreka i zaprečavanje koristiti sva mesna raspoloživa sredstva. U tome cilju pribeci rušenju zgrada i tramvajskih pruga, angažujući za to civilno stanovništvo preko mesnih organa vlasti.

Osnovni radovi moraju se izvršiti snagama samih jedinica. Raditi danonoćno.

Radove prvog reda hitnosti (uglavnom protivtenkovske prepreke) završiti 29. IX. 42. ujutru, i to tako da odbrana grada i njegovih industrijskih centara bude nesavladljiva. Sve prepreke i zaprečavanja moraju se sigurno braniti svim vrstama vatre. ✓

Objasniti celokupnom ličnom sastavu da se armija bori na poslednjoj odbrambenoj liniji, da ne sme, a nema ni gde, da se povuče. Svaki borac i starešina dužan je da brani svoj rov, odnosno položaj — ni koraka nazad! Neprijatelj mora biti uništen po svaku cenu!

14.— O toku inžinjerskih radova obaveštavati u dnevnim operativnim izveštajima, koje dostavljati svakog dana do 15 časova.

15.— Komandanti združenih jedinica odmah će me izvestiti o svojim odlukama donetim radi izvršenja ove zapovesti».

Citajući ovu zapovest, upitaćete: kakve se mesne vlasti i civilno stanovništvo mogu nalaziti u gradu na koji se svakodnevno baca na hiljade avionskih bombi, na stotine hiljada mina i artiljerijskih zrna?

Mesne vlasti i deo civilnog stanovništva fabričkih rejona Staljingrada pomagali su 62. armiju na sve moguće načine. Tako, na primer, u fabrici traktora naši tenkisti su do poslednjeg trenutka, tj. do 14. oktobra, uz pomoć radnika opravljali svoje tenkove, a u fabrici »Barijade« radnici su zajedno sa artiljercima opravljali topove.

Deo radnika je bio u odredima za odbranu svojih fabrika. Gradski i rejonski partijski komiteti živeli su i radili pod žestokom vatrom, pomažući armijske partijske organizacije i vojne rukovodioce u stvaranju otpornih tačaka u gradu i fabričkim naseljima.

Ne možemo a da ne spomenemo sekretare gradske partijske organizacije drugove Piksina i Vdovina. Rukovodioци rejonskih organizacija takođe nisu prekidali vezu sa gradskim stanovništvom i armijom. Stanovnici Staljingrada, fabrički radnici, partijske organizacije, komunisti grada bili su sa nama, u našim redovima. Zajedno

smo se borili, zajedno se gušili u dimu požara, braneći svoj grad.

Zar se može zaboraviti sada pokojni opunomoćenik Saveta narodnih komesara, a docnije zamenik predsednika Ministarskog saveta SSSR-a V. A. Mališev, koji je u danima najžešćih borbi u Staljingradu, u fabrici traktora, izvršavao direktive Partije i vlade!

O tim ljudima se ne piše kao o drugim herojima, ali se mi sa prijetom sećamo njihovih herojskih podviga, koje su oni, i ne znajući za to, svakodnevno izvršavali. Za takve podvige i takvu skromnost sposobni su samo naši sovjetski ljudi, do kraja odani svom narodu i svojoj Komunističkoj partiji.

Komunisti su, na čelu sa političkim organima jedinica, bili duša odbrane Staljingrada.

Mada je otada prošlo 16 godina, ja ipak ne mogu a da i ovom prilikom još jednom ne istaknem složan rad Vojnog saveta armije. To je bio pre svega partijski, borbeni kolektiv, koji je radio na principu: jedan za sve, svi za jednoga — za postizanje pobjede nad neprijateljem, za slavu naše otadžbine. Uvek smo se slagali, uvek bili zajedno, kod nas nije bilo razilaženja. Teško onome ko bi pokušao da u našu sredinu unese senku nepoverenja ili sumnje!

Jedinstvo cilja, partijnost i drugarstvo objedinjavali su nas i našu delatnost. Ne mogu a da se ne setim rukovodilaca političkih organa, takvih komunista kao što su brigadni komesar Vasiljev, pukovnici Vavilov, Černišov i Vlasenko, potpukovnici Tkačenko, Ovčarenko i drugi. Svojom odanošću, znanjem i autoritetom oni su vodili mase u herojske podvige i pobedivali tamo gde je pobjeda, na izgled, bila nemogućna. Oni su uvek brzo usvajali nove načine borbe, nove metode uličnih borbi, korišćenja snajpera, inžinjerijskih zaprečavanja itd. Složna borbena saradnja na partijskoj osnovi između oficira, komesara i partijskih rukovodilaca stvorila je kod svih boraca poverenje u svoje komandante, veru u pravednost naše stvari, u pobjedu.

Vojnici — staljingradski borci često su imali prilike da vide komandante i političke rukovodioce u svojim rovovima. Svakom vojniku je bilo poznato da je i Vojni savet zajedno s njima, na desnoj obali Volge, u Staljinogradu. Neprekidan partijsko-politički rad je obezbedio visok moral branilaca grada i povećao borbenu spremnost svakog vojnika.

I pored teških gubitaka, rasle su i jačale partijske i komsomolske organizacije. Na desetine i stotine boraca, ne uspevši da se odmore posle dnevne borbe, podnosilo je molbe za prijem u Partiju. Svi su imali volju da se bore i, u slučaju potrebe, da poginu kao komunisti ili komsomolci.

Svima je poznato legendarno ime vodnika Jakova Pavlova. Šačica junaka, na čelu sa Pavlovom, više od 50 dana, bez sna i odmora, branila je u centru grada jednu zgradu koja je bila od velikog značaja za odbranu položaja Rodimceve divizije. Hitlerovci su sručili na tu zgradu lavinu bombi, mina i artiljerijskih zrna, ali nisu mogli da slome upornost njene herojske posade. »Dom Pavlova« je bio neosvojiv. Njega su branili prosti sovjetski ljudi, verni sinovi mnogih naroda naše zemlje: Rusi — Jakov Pavlov (sada heroj Sovjetskog Saveza), Aleksandrov i Afanasijev; Ukrajinci — Sabgajda i Gluščenko; Đurđijanci — Mosijašvili i Stepanišvili; Uzbek — Turganov; Kazahstanac — Murzajev, Abhazac — Sukba; Tadžik — Turdijev; Tatarin — Ramazanov i ostali njihovi ratni drugovi.

Ta mala grupa, braneći samo jednu zgradu, uništila je više hitlerovaca nego što su oni, hitlerovci, izgubili prilikom osvajanja Pariza.

Evo još jednog primera samopožrtvovane odanosti sovjetskih ljudi svojoj otadžbini. Između fabrika »Crveni oktobar« i »Barikade«, od Volge u zapadnom pravcu, proteže se jedna jaruga koja je dugi niz godina služila za bacanje šljake. Hitlerovci su izabrali tu jarugu za mesto proboga naše odbrane. Mitraljeski vod poručnika Zajceva dobio je zadatak da brani taj položaj i da ne dozvoli neprijatelju da izbije na Volgu.

Danju tu niko nije smeо pomoliti glavu. Hitlerovci su tukli vatrom svaki kamen, svaki rov, svaki metar zemljišta. Zajcev je noću doveo svoj vod. Mitraljesci su tiho, ničim ne otkrivajući svoje prisustvo, poseli vatrene položaje. Mitraljezi su bili raspoređeni tako, da se ceo predteren mogao tući bočnom vatrom.

Ujutru je neprijatelj otvorio na jarugu jaku artiljerijsku i minobacačku vatru, a zatim su fašisti krenuli u napad. Naši mitraljesci su ih dočekali vatrom, dejstvujući neprestano. Zbog neprekidnog gadanja, u hladnjacima mitraljeza proključala je voda. Za trenutak je jedan od mitraljeza učutao: nišandžija je bio izbačen iz stroja. Njega zameni partijski rukovodilac voda vojnik Jemeljanov. Uskoro za mitraljez sede i komāndir voda. Hitlerovci su međutim i dalje besno prodirali napred. U to je smrtno ranjeni poručnik Zajcev náslonio glavu na mitraljez. Komandu nad vodom preuzeo je vodnik Karasjev. Borba je trajala sve do mraka. Fašisti nisu uspeli da probiju našu odbranu, da slome volju staljingradskih mitraljezaca. Neprijatelj je skupo platio svoj pokušaj da izbije na Volgu: više od 400 leševa njegovih vojnika ostalo je u jaruzi.

U tom istom fabričkom rejonu je slavni podvig izvršio komsomolac borac bataljona mornaričke pešadije Mihail Panikako, koga su nazvali staljingradskim Dankom.

To se dogodilo ovako.

Položaj bataljona mornaričke pešadije napali su fašistički tenkovi. Ka rovu, u kojem se nalazio mornar Mihail Panikako, približavalo se nekoliko neprijateljskih tenkova, gađajući iz topova i mitraljeza.

Kroz tutnjavu topova i eksplozije artiljerijskih zrna sve se jasnije čuo zveket gusenica. Panikako je već bio utrošio sve ručne bombe. Ostale su mu samo dve flaše sa zapaljivom tečnošću. On se tada izdigao iz rova i zamahnuo flašom, ciljajući na najbliži tenk. U tome trenutku puščano zrno razbilo je flašu iznad njegove glave. Vojnik planu kao živa baklja. No ni pakleni bol mu ne pomuti razum. On zgrabi drugu flašu. Tenk je već bio pored njega. I svi su videli kako gorući čovek iskoči iz

rova, pritrča fašističkom tenku i flašom udari u rešetku motornog odeljenja. Trenutak docnije — ogroman plamen i dim progutali su heroja zajedno sa uništenim fašističkim tenkom.

U uličnim borbama je izvanrednu upornost pokazao komandir odeljenja protivoklopnih topova Boltenko. Njegov se top nalazio na vatrenom položaju u porušenoj kući, od koje je, kako su u šali govorili vojnici, ostala samo adresa: »Ulica voznaja br. 76a, Grišin«. Boltenko je tako vešto maskirao među ciglama svoj top da ga ne bi mogao otkriti ni najbolji osmatrač.

Poslugu topa sačinjavali su trojica: komandir i dva dodavača. Ostali su bili izbačeni iz stroja. Boltenko je čekao popunu, ali je bio spreman da u slučaju potrebe sâm vrši dužnost i komandira odeljenja i nišandžije i punioca.

Na nasipu železničke pruge pojavio se neprijateljski izviđački tenk. Boltenko ga upali prvim metkom. Hitlerovci iskočiše iz tenka, ali su ih Boltenkovi drugovi odmah uništili preciznom vatrom iz karabina.

Pola sata kasnije na nasipu se pojavilo 8 tenkova. Oni su se kretali tačno prema Boltenkovom topu, ali su gađali u drugom pravcu. Fašistički tenkisti nisu ni pomicljali na to da ih tri naša artiljerca budno prate iz porušene kuće. Ispalivši tri metka, Boltenko je onesposobio čelnog tenka. Tada je ovome prišao još jedan tenk. Posle nekoliko ispaljenih metaka i taj se tenk zaustavio. Ali je Boltenko primetio da kupola tenka počinje lagano da se okreće u njegovom pravcu. Sovjetski borac je stigao da opali metak. Zrno je probilo kupolu. Ostalih 6 tenkova požurilo je da se sakrije iza nasipa. Ali, nije prošlo ni 10 minuta, a preko nasipa železničke pruge, ljujajući se nespretno, prebacilo se 15 fašističkih tenkova, za kojima su trčali pešaci.

Jedan od dodavača predloži da se top povuče u jarugu.

— Ne možemo savladati toliku snagu, druže komandire, — reče vojnik. — Bolje bi bilo da se povučemo.

— Nisam za to dobio naređenje! — grubo ga preseće Boltenko.

Petnaest tenkova — to su 15 topova i 15 mitraljeza, a Boltenko je imao samo jedan top i dva karabina. Prvi okršaj sa fašističkim tenkovima takođe se odvijao u nejednakim uslovima, ali tada je prednost zbog iznenađenja bila na strani sovjetskih artiljeraca. A sada to nije bio slučaj, jer je neprijatelj otkrio njihov vatreni položaj.

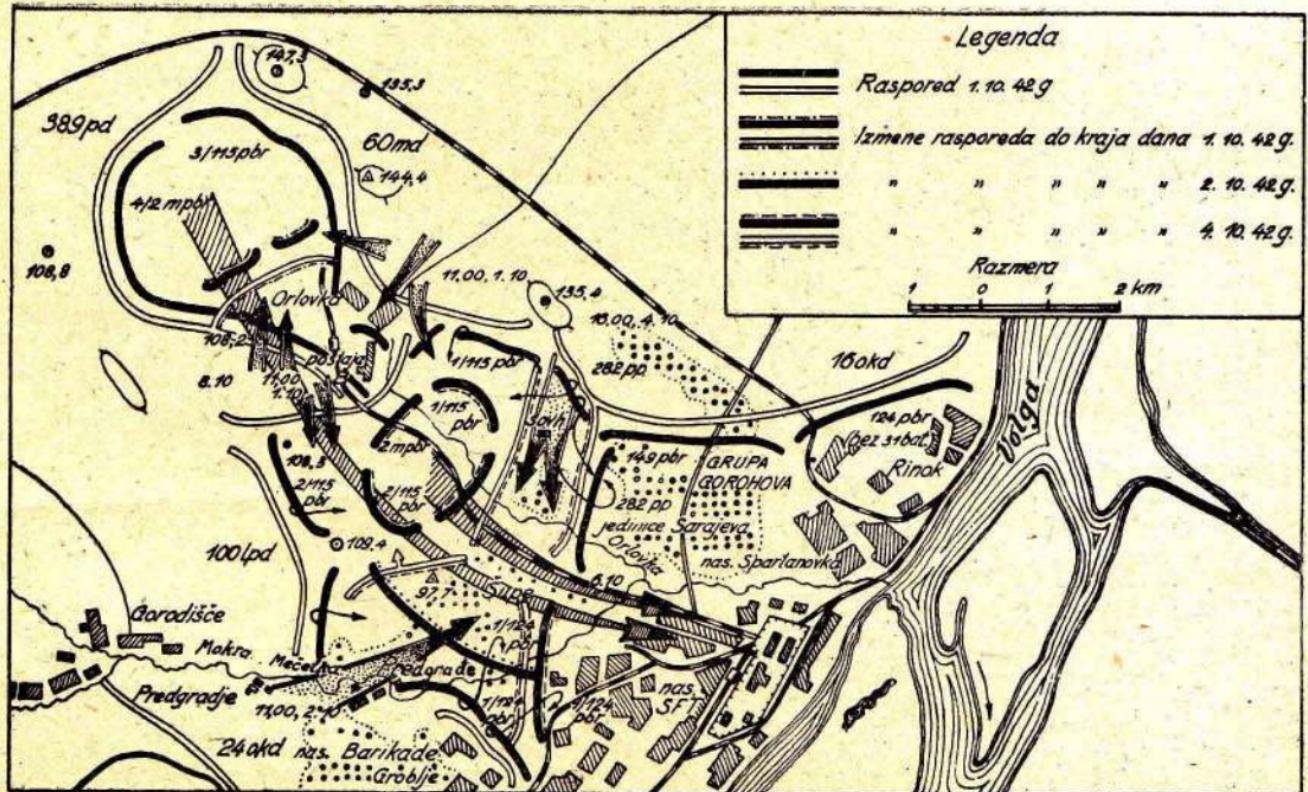
Zrna počeše da dobiju po štitu. Ali ni to nije pokolebalo Boltenka. Pritajivši se u porušenoj kući, on je sa svojim topom otpočeo dvoboј sa 15 tenkova i završio ga kao pobednik. Njegov protivoklopni top zapalio je 2 neprijateljska tenka, a ostale je primorao da se povuku.

Tako su se borili vojnici 62. armije. Reklo bi se da ih je sama staljingradска земља, natopljena krvlju najboljih sinova otadžbine, podsticala na hrabrost i nepokolebljivost. Staljingrad je postao simbol otpora kakav čovečanstvu ranije nije bio poznat.

Borbena dejstva na desnom krilu, u rejonu Orlovke, do 28. septembra nisu bila naročito intenzivna. Lokalni napadi kako s naše, tako i s neprijateljske strane vođeni su ograničenim snagama i završavali su se nezнатним kolbanjem fronta koji se pomerao najviše za 100 — 200 m.

Neprijateljske divizije, koje su opkolile ovo krilo, verovatno su se sređivale i popunjavale posle odbijanja napada jedinica Staljingradskog fronta. A mi nismo preduzimali, niti smo bili u stanju da preduzmemo, aktivna dejstva, ne računajući pojedine protivnapade, jer nismo za to imali snaga.

Andrijusenkova brigada koja je tamo operisala i gotovo potpuno iskrvavljeni pukovi Sologubove divizije, u kojima je bilo najviše po 250 bajoneta, branili su u taktičkom pogledu veoma važne položaje u takozvanoj orlovskoj izbočini. Oni su imali zadatak da po svaku cenu održe ovu izbočinu, koja je kao Damoklov mač visila nad glavnom neprijateljskom grupacijom, koja se prikupila u rejonu Gorodišča. U slučaju uspešnih dejstava jedinica susednog fronta, ta izbočina bi mogla odigrati važnu ulogu. Ako bi makar i jedna jedinica, koja bi napadala sa severa, uspela da se spoji sa jedinicama u orlovskoj izbočini, onda bi jake neprijateljske snage, koje su izbile na Volgu kod Lata-

Skica 8. — Borbe orlovske grupe od 29. septembra do 8. oktobra

šanke, bile odsečene, a levo krilo glavne grupacije opkoljeno.

Ali Paulus je prozreo našu zamisao i organizovao je napad na orlovsку izbočinu. Težeći da što pre uništi naše snage u rejonu Orlovke, on je odjedanput bacio u napad nekoliko pukova iz sastava 16. oklopne, 60. mehanizovane, 389. i 100. pešadijske divizije.

On je imao mogućnosti da manevriše tolikim snagama pošto su jedinice susednog fronta u nekoliko pokusa da sa severa razviju protivofanzivu radi spajanja sa trupama 62. armije pretrpele potpun neuspeh. One nisu uspele da se pomere na jug, i Paulus se otada više nije bojao da će se ponoviti njihov napad.

Treba napomenuti i to da bi, po mome mišljenju, bilo mnogo bolje i korisnije za odbranu Staljingrada da su se snage koje su dejstvovali severno od Staljingrada, razvile u borbeni poredak na frontu Kačalinska — Kotlubanj. One bi se tada našle na boku neprijatelja, prateći udarom u pozadinu njegove glavne grupacije koja je nadirala prema gradu, a zatim bi, pripremivši se kako treba, izvršile napad na jug duž reke Doma. Smatram da u ovom slučaju nemačko-fašistička komanda, ne uspevši da iz pokreta zauzme Staljingrad, ne bi mogla da zanemari aktivnost naših snaga na severu. Grupacija Staljingradskog fronta samim svojim prisustvom na liniji Kačalinska — Staljingrad odvukla bi od Staljingrada više snaga nego njena neuspešna protivofanzičva sa fronta Akatovka — Kuzmići.

A pošto to nije bio slučaj, Paulus je već 29. septembra ujutru pristupio likvidaciji orlovske izbočine.

Napad na Orlovku otpočeo je sa tri pravca.

Oko jednog bataljona pešadije sa 18 tenkova napadalo je preko k. 135,4 u pravcu juga i oko jednog bataljona sa 15 tenkova preko k. 147,6 u pravcu jugoistoka.

Iz rejona Uvarovke oko dva bataljona pešadije sa 16 tenkova nadiralo je prema istoku, obilazeći Orlovku s juga.

Istovremeno fašisti su vršili žestoke napade na jedinice Sologubove pešadijske divizije.

Napadnute jedinice tukle su se sa izvanrednom upornošću, i neprijatelj je, trpeći velike gubitke, neprestano popunjavao svoje redove rezervama.

U 15 časova je oko 50 tenkova sa automatičarima izbilo iz Gorodišča, napalo k. 109,4 i k. 108,9 i, savladavši otpor borbenog poretka 2. bataljona Andrjusenkove pešadijske brigade, podišlo Orlovki s juga.

U isto vreme su neprijateljski tenkovi i pešadija napali Orlovku sa severa i potisnuli 1. bataljon pomenute brigade. Bataljon je pretrpeo velike gubitke i povukao se na severnu ivicu Orlovke. Jedinicama koje su se borile zapadno od Orlovke pretila je opasnost da budu okružene.

Napadi koje je neprijatelj izvršio u toku 29. septembra na drugim odsecima fronta armije takođe su bili veoma uporni i stali su nas velikih gubitaka.

Sologubova divizija, koja je od Dona do Volge neprekidno vodila borbe, pretrpela je velike gubitke i povukla se u visinu fabrike »Silikat«. U njenim pukovima je ostalo samo po nekoliko desetina boraca.

Na odseku divizije Smehotvorova, koja je branila zapadnu ivicu naselja Crveni Oktobar, hitlerovci su uspeli da prođu u naše borbene poretke. U diviziji je u borbama toga dana bilo ubijeno i ranjeno tri komandanta puka i tri komandanta bataljona.

Posle teških borbi Oklopni združeni odred faktički je bio onesposobljen za borbu; u njemu je ostalo samo 17 oštećenih tenkova i 150 vojnika, koji su bili dodeljeni pešadijskim jedinicama, a štab se prebacio na levu obalu Volge.

Na Mamajevom kurganu borba je trajala neprekidno. Na nemačke napade naše su jedinice odgovarale protivnapadima. Borba se vodila za svaki metar zemljišta.

30. septembra fašisti su počeli napad u 13 časova. Njihov glavni napor je bio usmeren protiv jedinica Andrjusenkove brigade, koje su branile rejon Orlovke. Ovog puta je neprijateljski napad počeo posle dvočasovne aviacijske i artiljerijske pripreme. 1. i 2. bataljon Andrjusenkove brigade pretrpeli su vrlo velike gubitke, ali su i

dalje branili severni i južni deo Orlovke. Malo je falilo pa da se neprijateljska klešta stegnu istočno od Orlovke. Neprijatelju se otvarao put duž orlovskog suvog potoka prema Staljingradskoj fabrici traktora i Spartakovki.

Tog istog dana su naši izviđački organi primetili da se jake snage pešadije i tenkova prikupljaju u suvom potoku Višnjova, u rejonu groblja naselja Crveni Oktobar i u jarugama Dolgi i Kruta. Sa južne ivice Staljingrada pristizale su jedinice 14. oklopne i 94. pešadijske divizije koja je bila popunjena posle pretrpljenih gubitaka. Zamisao neprijatelja je bila jasna: on je pripremao novi napad na Staljingradsku fabriku traktora i fabriku »Barikade«.

Komanda fronta pitala me je kakve su mere preduzeće za održanje orlovske izbočine i kakvim se sredstvima ostvaruje podrška jedinica koje se tamo bore.

Šta sam mogao da odgovorim? Najbolja bi pomoć, nesumnjivo, bio napad snaga Staljingradskog fronta na Orlovku sa severa u pozadinu 16. oklopne i 60. mehanizovane divizije neprijatelja. Ali ovaj napad нико nije planirao.

Moja armija nije imala rezervi. Zbog nesumnjive opasnosti od jakog neprijateljskog napada na Staljingradsku fabriku traktora i fabriku »Barikade« nisam bio u stanju da pružim realnu pomoć jedinicama koje su se branile u orlovskoj izbočini... Zbog takve situacije odlučili smo da 1. i 2. bataljon Andrijusenkove brigade ojačamo jednim protivoklopnim lovačkim artiljerijskim pukom i dvema četama pešadijske brigade pukovnika Gorrohova, da se pripremimo i sa tim snagama 2. oktobra izvršimo brz protivnapad na neprijatelja u rejonu naselja Barikade...

Noću uoči 1. oktobra je sa leve obale Volge počela da se prebacuje 39. gardijska pešadijska divizija. Njeni su pukovi bili popunjeni samo do 50%; čete su brojile 40 — 50 ljudi. Ali sve su one bile sposobne da vode borbu — većinu ljudstva u njima sačinjavali su vojnici mornaričke pešadije, komunisti i komsomolci. Divizijom je komandovao general-major Stjepan Saveljević Gurjev, energi-

čan komandant sa velikim ratnim iskustvom koje je stekao od početka rata. On je bio niskog rasta, zdepast i snažan čovek koga, kako se govorilo, nije lako pomeriti s mesta. Takav utisak ja sam takođe stekao o njemu prilikom prvog susreta. »Verovatno, on i svoje potčinjene vaspitava u istom duhu« — pomislio sam tada i uskoro se uverio da nisam pogrešio: 39. gardijska pešadijska divizija više dana je branila fabriku »Crveni oktobar«. Njeni borci nisu znali za povlačenje. Što se tiče Gurjeva, on nije napuštao svoju komandantsku osmatračnicu čak ni onda kad su kod same njenog ulaza eksplodirale ručne bombe fašističkih automatičara. A to nije bilo samo jedanput. Sledеći primeru svog komandanta divizije, i komandanti pukova su se isto tako uporno i hrabro držali u borbi.

Komunisti i komsomolci divizije Gurjeva uvek su bili na svojim mestima — ispred svih, na najopasnijim odsecima. Komesar, a docnije zamenik komandanta divizije Černišev, organizujući rad političkih rukovodilaca u jedinicama, veći deo vremena je provodio na prednjem kraju. Sećam se kako, iako je bio ranjen u nogu, ipak nije napustio borbu. Kao da ga sada vidim sa štakom u ruci kraj baterije koja je dejstvovala neposrednim gađanjem.

39. gardijska divizija nije učestvovala samo u odbrani Staljingrada. Ona je do kraja rata aktivno učestvovala u razbijanju nemačkih zavojevača i svoj borbeni put je završila u Berlinu. Njenu gardijsku zastavu krasi pet ratnih ordena.

Na dan dolaska ove divizije u Staljingrad bilo je odlučeno da se njeni pukovi rasporede na odbrambenoj liniji: fabrika »Silikat« (desno) — Zujevska ulica (levo) sa zadatkom da se pripreme za protivnapad na naselje Barijade. Ali u toku borbe 1. oktobra morao sam da promenim ovu odluku, jer se na odséku divizije Smehotvorova neprijatelj bio duboko uklinio u naše borbene poretki i postojala je opasnost da zauzme fabriku »Crveni oktobar«. Toga dana je gardijska divizija generala Gurjeva bila određena u drugi ešelon, iza divizije Smehotvorova, i utvrdila se duž železničke pruge zapadno od fabrike na frontu Kozačka ulica — jaruga Bani. Divizija je dobila naređenje

da se dobro utvrди u zgradama fabrike »Crveni oktobar«, pretvarajući ih u jake otporne tačke.

Za izvršenje protivnapada na naselje Barikade određena je 308. pešadijska divizija pukovnika Gutjeva, čiji su pukovi već bili pristigli na istočnu obalu Volge i spremali se za prebacivanje u Staljingrad.

308. pešadijska divizija se najmanje vremena borila u Staljingradu, ali u pogledu dejstava, broja odbijenih napada i istrajnosti nije ustupala ostalim divizijama 62. armije. U periodu najžećih okršaja u fabričkom rejonu ona se borila na glavnom pravcu udara fašističkih snaga i odbila je najmanje 100 napada podivljalih zavojevača.

Komandant ove divizije pukovnik Gurtjev, njegovi pomoćnici — komandanti pukova, čitava partiska organizacija i svi vojnici, pretežno Sibirci, pokazali su uzor hrabrosti i junaštva. Oni su pravilno shvatili dobijeni zadatak: ni koraka nazad — i samopožrtvovano su ga izvršavali.

Masovni heroizam vojnika 308. divizije dostigao je kulminaciju u izvanrednoj ličnoj hrabrosti njihovog komandanta divizije, koga su borci često videli u protivnapadima ili u rovovima prve linije. Visokog rasta, skladno građen, on nije voleo da se savija i klanja pred fašističkim granatama i bombama. (Ovaj junački komandant, kada je postao general, poginuo je hrabrom smrću 1943. godine u rejonu Belgoroda posle pobeđe kod Staljingrada. Tamo mu je podignut spomenik. Međutim, moje je mišljenje da bi mu spomenik trebalo podići u Staljingradu, gde se borio na život i smrt i gde je pobedio smrt).

1. oktobra zavojevači su preduzeli niz upornih napada na čitavom frontu armije. U rejonu Orlovke su se neprijateljska klešta stegla u samom naselju. Na taj način su bili okruženi 3. bataljon Andrijusenkove pešadijske brigade, jedna artiljerijska baterija koja je imala 380 metaka i vod minobacača 82 mm sa 350 mina. Bataljon je imao oko 200 metaka na svaku pušku i hrane za dva dana.

Istočno od Orlovke, frontom prema zapadu, utvrdili su se ponovo popunjeni 1. i 2. bataljon pomenute brigade. Ojačani sa dve sveže čete i protivoklopnim artiljerijskim

Jurišna grupa blokira zgradu

pukom, oni su dobili zadatak da napadnu Orlovku i da se sjedine s okruženim jedinicama.

Istog dana neprijatelj je ponovo potisnuo diviziju Smehotvorova, i ona je krajem dana posela položaj duž Žmerinske i Ugoljne ulice do Karuselske ulice i duž Ulice Ajvazovskog do jaruge Bani. Na odseku Batjukove i Rodimcevljeve divizije fašističke jedinice su nanosile udare duž jaruga Dolgi i Kruta, težeći da izbjiju na Volgu i na taj način ponovo presek fronte armije. Ali taj njihov poduhvat nije uspeo. U jarugama je ostalo oko 500 leševa fašista.

Tako se završio 1. oktobar.

Neprijateljska artiljerija i avijacija su svojom ubistvenom vatrom danonoćno uništavale šlepove i skele. Prebacivanje jedinica Gurtjevljeve divizije se odužilo. Do jutra 2. oktobra u Staljingradu su se iskrčala samo dva pešadijska puka.

Ne čekajući dolazak svih jedinica ove divizije, komanda armije donela je sledeću odluku:

1.— Da 1. i 2. bataljon Andrjusenkove pešadijske brigade produže protivnapad, unište neprijatelja i da se spoje s okruženim 3. bataljonom.

2.— Snagama Gurtjevljeve pešadijske divizije, koje su se prebacile u Staljingrad, naneti brz udar po naselju Barikade, izbaciti neprijatelja iz ovog naselja i utvrditi se u njemu.

3.— Smehotvorovljeva divizija da očisti od neprijatelja istočni deo naselja Crveni Oktobar i zauzme k. 107,5.

4.— Protivnapad jedinica na naselje Barikade podržati osnovnom masom armijske artiljerije.

Borbe na ovim pravcima vodile su se nekoliko dana danonoćno, bez prekida. Kratkih pauza bilo je samo na nekim odsecima fronta.

Okružene jedinice Andrjusenkove pešadijske brigade u jačini od oko 500 ljudi tukle su se sa nadmoćnjim neprijateljskim snagama od 2. do 7. oktobra. Pošto su utrošile svu raspoloživu municiju, one su se noću 7/8. oktobra uspešnim udarom probile iz okruženja i izbile na severnu ivicu naselja Staljingradske fabrike traktora. U životu je

ostalo samo 120 ljudi, dok su ostali izginuli na poljima Orlovke.

Borci koji su se probili iz okruženja pričali su kako su 8 dana vodili borbu sa neprijateljem odsečeni od glavnih snaga armije, gladni, bez vode, sa ograničenom količinom municije. Položaj okružene grupe je bio otežan još i time što je protivnapad koji su, 1. i 2. bataljon Andrjušenkove brigade, otpočeli 2. oktobra, već u samom početku bio zaustavljen. Napadom sa severa neprijatelj je uspeo da istočno od Orlovke obrazuje drugi obruč okruženja u koji su dospela ova dva bataljona i deo jednog pešadijskog puka Sarajevljeve divizije. Posle dvodnevne borbe u okruženju (4. i 5. oktobra) oni su uspešno izvršili noćni manevr i po naređenju komandanta brigade Andrijusenka 6. oktobra ujutru došli u severni deo Staljingradske fabrike traktora.

Paulusova zamisao da jednim udarom uništi naše snage u orlovsкоj izbočini skupo je koštala fašiste: Andrjušenkova brigada je svojim slabim snagama 10 dana zadržavala u rejonu Orlovke 60. mehanizovanu diviziju, oko 100 tenkova 16. oklopne divizije i pukove 389. i 100. pešadijske divizije.

9. oktobra je severna grupa, koja se sastojala od 124., 143. i ostataka 115. pešadijske brigade, na čelu sa pukovnikom Gorohovom, držala Rinok, Spartanovku, šumicu zapadno od Spartanovke i naselje Staljingradske fabrike traktora duž reke Mečetke.

Puk Sarajevljeve divizije povučen je u rezervu.

Borbe na srednjem delu fronta armije, u rejonu naselja Barikade i Crveni Oktobar, imale su još žešći karakter. Protivnapad Gurtjevljeve divizije na naselje Barikade bio je zaustavljen 2. oktobra u podne neprijateljskim-susretnim napadom. Ipak je ova divizija krajem dana uspela da očisti od neprijatelja jedan deo fabrike »Silikat« i da ovlada severozapadnom ivicom naselja Barikade, ali nije bila u stanju da razvije uspeh.

Divizija Smehotvorova, u čijim je pukovima bilo svega po 200 bajoneta, vodila je borbu sa nadmoćnijim snagama neprijateljske pešadije i tenkova, koje su na-

padale duž Bibliotečke i Karuselske ulice. Posle teških borbi, koje su se pretvarale u borbu prsa u prsa, zavojevači su krajem dana izbili na Cehovsku i Biblijsku ulicu.

Toga istog dana, na spoju između Batjukove i Rödimcevljeve divizije, bataljon hitlerovaca, preobučenih u uniforme crvenoarmejaca, probio se kroz naš borbeni poredak prema jaruzi Kruta i ustremio ka Volgi. Protivnarpadom četā iz rezerve Batjukove divizije, ovaj bataljon je bio potpuno uništen. Neprijateljsko lukavstvo nije uspelo.

Odlučili smo da noću 2/3. oktobra izvršimo pregrupisavanje snaga:

— Sologubovu diviziju da pomerimo ka levom krilu Gorohovljeve severne grupe, s tim da posedne odbrambeni odsek od železničkog mosta preko potoka (750 m južno od k. 75,9) do k. 97,7 i dalje jarugom u jugoistočnom pravcu do reke Mečetke;

— 308. Gurtjevljevu diviziju da dovedemo na odbrambeni odsek: voćnjak severno od naselja Barikade — fabrika »Silikat« — Makejevska ulica — jaruga;

— 39. Gurzevljevoj diviziji naređeno je da posedne: Cehovsku, Biblijsku i Severnu ulicu, da smeni jedinice Smehotvorovljeve divizije i samim tim pojača njen borbeni poredak, kao i da obrazuje počesne rezerve.

2. oktobra dogodio se još jedan slučaj, koji nikad u životu neću zaboraviti.

Kao što smo rekli, komandno mesto armije nalazilo se kraj cisterni sa naftom, nešto niže od velikog otkrivenog rezervoara. Mazut koji se čuvao u tom rezervoaru upalio se i iznad nas je više od nedelju dana neprestano visio oblak gustog crnog dima. S neba su neprekidno padale pahuljice pepela i čadi, od čega su svi koji su se nazili na komandnom mestu pocrneli, kao da su ugljenisani. Ali zato nas nije bombardovala neprijateljska avijacija, jer hitlerovci nisu mogli ni da pomisle da štab armije može da bude smešten u takvom paklu. Prema tome, štab je slučajno bio dobro maskiran. Mi smo već bili navikli na ovakve uslove života i živeli smo dosta spokojno. Dva do tri puta dnevno sastajao se Vojni savet u

trpezariji, u skloništu Kuzme Akimoviča Gurova. Sedeći tako za zajedničkim stolom i čekajući ručak, slušali smo viceve koje je Nikolaj Ivanovič Krilov majstorski pričao.

Ponekad smo morali dugo da čekamo ručak. Naša kuhinja se nalazila blizu Gurovljevog skloništa — u kontrolnom šantu, odvodne cevi koja je polazila od fabrike »Barikade«. Donošenje hrane je bilo skopčano sa velikim teškoćama. Kuvar i servirka su prelazili težak put: oni bi se kao akrobate izvukli iz šanta, zatim bi se uspeli na pešački most koji se nalazio nad njim i, s mukom održavajući ravnotežu na uskim daskama, probijali se k nama sa porcijama i tanjirima u kojima se pored supe često moglo naći i po koje parče mine i granate. Uostalom, počeli smo se navikavati i na takvu vrstu »začina«, ali naš kuvar Glinka nije mogao da se s tim pomiri. Uoči prelaska na novo mesto on je bio ranjen, a pošto je rana bila teška, ja nisam mogao ni pomisliti da ćemo se opet sresti ... Međutim, nedavno, nakon 15 godina, na svečanom ručku u Staljingradu priđe mi servirka i reče:

— U holu čeka neki čovek i mnogo bi želeo da govori s Vama ...

Čim sam tamo pogledao, prepoznao sam našeg kuvara Glinku. Priđoh mu. Zagrlili smo se. Zbog suza dugo nije mogao ni reći progovoriti. A ni ja. Smirivši se, najzad, reče:

— Ne tražim ništa, sovjetska vlast ne čini mi na žao, naprotiv, pomaže me. Želeo sam samo da Vas vidim.

I kada su se na našim obrazima osušile suze, pričini nam se da ponovo vidimo jedan drugoga u plamenu požara na obali Volge. Čađ, dim, nedostatak vazduha. Naočalo eksplozije granata i bombi. Tutnji i grmi toliko da, makar na sva usta vikao, niko te ne bi čuo. A naš kuvar Glinka, kao da ga se sve to ništa ne tiče, radi u svojoj kujni, sprema ručak, a zatim ga kroz dim i vatru donosi u trpezariju, gde se miris ukusne supe meša sa mirisom dima, a sledeće jelo »zasoljuje« pesak sa tavanice skloništa, iskrivljene od eksplozije bombe.

Dogodilo se to u oktobru. Pošto su, verovatno, saznali gde se nalazi naše komandno mesto, fašisti su ga napali

jakom artiljerijskom vatrom i žestoko bombardovali iz vazduha. Razorne bombe su prekopale celu obalu, razbile cisterne napunjene naftom i goruća masa je potekla preko naših skloništa ka Volgi. Komandno mesto se našlo usred vatrene mora.

Potoci plamena su spaljivali sve na svom putu. Stigavši do obale Volge, zapaljena nafta je potekla na šlepove koji su stajali kraj komandnog mesta. Vatreni potok je krenuo niz Volgu. Izgledalo je kao da je sama Volga buknula i da vatra zloslutno besni na njenim strmim obala.

Telefonski kablovi su izgoreli. Veza se mogla održavati samo preko radija, ali i ona je radila sa prekidima. Dospeli smo u ropstvo vatrene stihije koja nam se približavala sa svih strana i stajali smo u jaruzi kraj naših skloništa koja su se dimila. Na licu svakog od nas moglo se pročitati samo jedno: šta da se radi?

Načelnik štaba, Nikolaj Ivanovič Krilov naredio je:

— Niko ne sme da se udalji! Svi na posao u neoštećena skloništa! ... Uspostaviti vezu sa jedinicama i održavati je preko radija!

Zatim, prišavši mi, šapatom upita:

— Hoćemo li izdržati?

Ja odgovorih:

— Da, razume se! A u slučaju potrebe, očistićemo svoje pištolje!

— Dobro, — reče, i ovog puta smo shvatili jedan drugoga.

Reći ću otvoreno da sam u početku požara, iskočivši iz skloništa, bio zaslepljen, zbumio sam se. Ali je glasna komanda generala N. I. Krilova za sve, pa i za mene, bila isto što i »ura« za vreme juriša — podstrek za dalje dejstvo. Opkoljeni vatrom, ostali smo na mestu i na taj način zadržali komandu nad jedinicama.

Požar je trajao nekoliko dana, a kako nismo imali pripremljeno rezervno komandno mesto, jer su se sve jedinice, a među njima i pionirske, nalazile u borbi, zasada smo morali da radimo u neoštećenim skloništima, zaštit-

nim rovovima, jamama, pod vatrom. Nismo spavali nekoliko dana.

Mene i generala Krilova je po nekoliko puta dnevno pozivao načelnik štaba fronta, general M. V. Zaharov na razgovor preko radija. Razgovor sa njim je bio pravo mučenje. On je htio da ima tačne podatke o situaciji na frontu koju ni mi sami nismo uvek tačno znali, a nisu je znali ni štabovi divizija, samo zbog toga što se veza neprestano kidala, što su njena sredstva izbacivana iz stoja.

Razgovarati preko radija, cediti reči po kodu za tajno komandovanje trupama, dok iznad glava preleću bombe i artiljerijska zrna, nije bilo ni priyatno ni lako. Često se dešavalo da su radisti, koji su obezbeđivali naše razgovore, ginuli sa mikrofonom u ruci.

— Gde se nalazite? — jednako su pitali iz štaba fronta.

Mi smo to shvatili ovako: komanda fronta želi da sazna da li smo živi i da li neko rukovodi jedinicama u Stalingradu.

Ne dogovarajući se, ja i Krilov smo odgovarali uvek isto:

— Nalazimo se tamo gde je najviše vatre i dima.

U svitanje 3. oktobra otpočeli su novi neprijateljski napadi. Sologubovu pešadijsku diviziju, pre nego što je uspela da posedne i utvrdi svoj odbrambeni odsek, napao je jedan puk pešadije sa 20 tenkova. Posle teške borbe divizija se povukla prema istoku, u visinu poljane 1 km istočno od k. 97,7.

Gurtjevljeva divizija je do 18 časova zadržavala napad Nemaca, ali predveče, obuhvaćena s oba boka, povukla se iza železničke pruge koja prolazi južno od Nižnjeudinske ulice, a levim krilom na Vinicku ulicu. Komandan puka major Markelov bio je teško ranjen.

Smehotvorovljeva divizija je ceo dan vodila borbu za kupatila i fabriku — kuhinju. Kupatila su više puta prelazila iz ruku u ruke i najzad su ipak ostala naša. U puškovima ove divizije ostalo je po 100—150 bajoneta.

Tamo, u rejonu kupatila, našli smo petogodišnjeg dečaka Genju. Njega je uzeo i zavoleo kao sina načelnik

odeljenja pukovnik G. I. Vitkov. I mi smo takođe zavoleli ovog mališana. On je znao sve oficire i generale štaba armije i svakog je zvao po imenu dodajući i očevo ime. Mi smo ga zvali Genadij Staljingradović. Sada je Genadij student Harkovskog univerziteta.

Gurjevljeva divizija odbila je sve napade Nemaca na fabriku »Crveni oktobar«. Gorišnijeva, Batjukova i Rodimcevljeva divizija utvrđivale su svoje položaje, odbijajući neprijateljske napade.

3. oktobra je naredbom štaba fronta u sastav 62. armije uključena 37. gardijska pešadijska brigada general-majora Žoludeva.

Prema razvoju borbi tih dana se osećalo da je neprijatelj odlučio da po svaku cenu, ne vodeći računa o gubicima, osvoji Staljingradsku fabriku traktora. On je na tom pravcu stalno pojačavao svoje snage, i uoči 4. oktobra je utvrđeno da na prostoru od reke Mokre Mečetke do k. 107,5, na frontu širine oko 5 km. dejstvuje 5 divizija — tri pešadijske i dve oklopne. Cilj borbenih dejstava u rejonu Orlovke bio je ne samo da se uniše naše snage u orlovsкоj izbočini, nego i da se skrene naša pažnja od pripremanog glavnog udara na fabrike. U takvoj situaciji odlučeno je da se Žoludevljeva divizija što pre prebaci preko Volge i postavi iza desnog krila Gurtjevljeve divizije radi odbrane fabrike traktora.

Noću 3/4. oktobra Sologubova divizija povukla se iza r. Mečetke. Izbijanjem na Ščelkovsku ulicu, neprijatelj je ovladao osloncem za sledeći skok na obalu Volge. Gurtjevljeva divizija je, bacivši u borbu sve svoje rezerve, odbijala žestoke neprijateljske napade na fabriku »Silikat«, ali je bila odbačena na Ulicu mitišči, Aviatorsku i Petrozavodsku ulicu.

Te iste noći prebacila se na desnu obalu 37. gardijska divizija, ali bez protivavionske artiljerije, za koju je nedostajalo plovnih sredstava. Štab divizije takođe je zostao, usled čega je zadatke trebalo davati neposredno pukovima. Poslali smo skoro sve oficire komandnog mesta armije u te pukove da bi ih odveli u njihove odbrambene rejone.

Posevši položaje, pukovi 37. divizije su odmah stupili u borbu sa neprijateljskom pešadijom i tenkovima, koji su se probili kroz borbene poretke Sologubove i Gurtjevljeve divizije.

Armiji je bio neophodan makar jednodnevni odmor. Trebalo je urediti jedinice, privući artiljeriju, doturiti municiju, izvršiti popunu jedinica da bismo docnije mogli delimičnim protivnapadima izbaciti osvajače iz naselja Staljingradske fabrike traktora i naselja Barikade. Komandan fronta je zahtevao da protivnapad počne 5. oktobra ujutru. Međutim, armija nije bila u stanju da to učini jer su zalihe municije bile pri kraju.

Noću 4/5. oktobra počela je 84. oklopna brigada da se prebacuje na desnu obalu. Međutim, uspeli su da se prebace samo laki tenkovi koji su odmah ulazili u borbene poretke Žoludevljeve i Gurtjevljeve divizije. Oni su upotrebljeni kao vatrene tačke, jer je bilo besmisleno bacati ih u protivnapade na nemačke tenkove.

Toga dana je samo u fabričkim rejonima grada zabeleženo oko 2.000 letova neprijateljskih aviona. Činilo se da su ljudi od neprekidnog bombardovanja gubili razum. U svitanje je prekinut svaki pokret jedinica, jer je nemačka avijacija sabijala u zemlju sve što se kretalo. Ranjeni borci nisu napuštali svoje zaštitne rovove ili zaklone pre mraka i tek po mraku su puzali ka obali Volge, ka stanicama za evakuaciju.

Uveče se sa one strane Volge vratio član Vojnog saveta Gurov. On je uspeo da se tamo okupa u kupatilu i presvuče, te je bio čist, obrijan i na izgled deset godina mlađi. Znajući da se i ja nisam kupao više od mesec dana, počeo me je nagovarati da odem preko Volge. Iskušenje je bilo vrlo veliko, ali sam odbio njegov predlog. Šta će pomisliti borci, gledajući svog komandanta armije kako u tako teškom trenutku prelazi na levu obalu Volge? Hoće li mi otadžbina oprostiti ako se za vreme mog odlaska u kupatilo desi nešto strašno sa armijom? Naravno, neće. To se ne bi moglo oprostiti. Odlazak na levu obalu bio je odložen.

Iste večeri stigao nam je u Staljingrad zamenik komandanta fronta general Filip Ivačović Golikov. Uoči njegovog dolaska na komandnom mestu je bilo malo mirnije. Nafta je već dogorevala, mada se jama sa mazutom iznad naših skloništa i dalje dimila. Teže je bilo u pogledu veze. Ona se kao i ranije kidala svakog minuta. Fašistički minobacači su, verovatno, tačno utvrdili gde se nalazi naše komandno mesto i tukli su ga preciznom vatrom. Mine su eksplodirale kod samog ulaza u moje sklonište. Broj ranjenih i poginulih na komandnom mestu povećavao se svakog časa. Drugim rečima, komandno mesto tu više nije moglo da ostane. Videvši ovu sliku, drug Golikov, koji je proveo s nama oko 24 časa, posavetovao je da pređemo na drugo mesto.

Ali kuda? Posavetovavši se, odlučili smo da komandno mesto armije prenestimo u skloništa Sarajevljeve divizije, koja je bila povučena radi preformiranja. Trebalo je da se prebacimo obalom Volge za oko 500 m bliže fabrički traktora.

Prebacivanje je izvršeno noću. Prvi smo otišli ja i Gurov, a sa nama i Golikov. Načelnik štaba armije N. I. Krilov ostao je na starom mestu do zore, tj. do uspostavljanja veze između novog komandnog mesta i jedinica.

Nismo spavali nekoliko dana i bili smo iznurenici do krajnje granice. Zbog toga sam, došavši na novo komandno mesto, osetio da nemam više snage. Zamolivši drugove Golikova i Gurova da kontrolišu uspostavljanje veze, odmah sam legao na pod i zaspao kao zaklan.

Probudivši se u zoru, saznao sam da se Krilov još uvek nalazi na starom komandnom mestu izložen neprijateljskoj vatri sa zemlje i iz vazduha. Veza je već bila uspostavljena, te sam rekao Krilovu da odmah pređe na novo, manje opasno komandno mesto. On je stigao, skoro posle dva časa sav prašnjav, bled, umoran i, ušavši u sklonište, pao u dubok san.

Bili smo radosni što smo opet svi zajedno. Prijatno je osećati pored sebe bliske saradnike, pa makar oni i spavali.

5. oktobra ujutru Nemci su nastavili napad usmeravajući glavni udar od naselja Barikade u pravcu naselja Staljingradske fabrike traktora. Oni, izgleda, nisu očekivali pojavu 37. divizije generala Žoludeva na pravcu svog glavnog udara. Rasplamsale su se žestoke borbe.

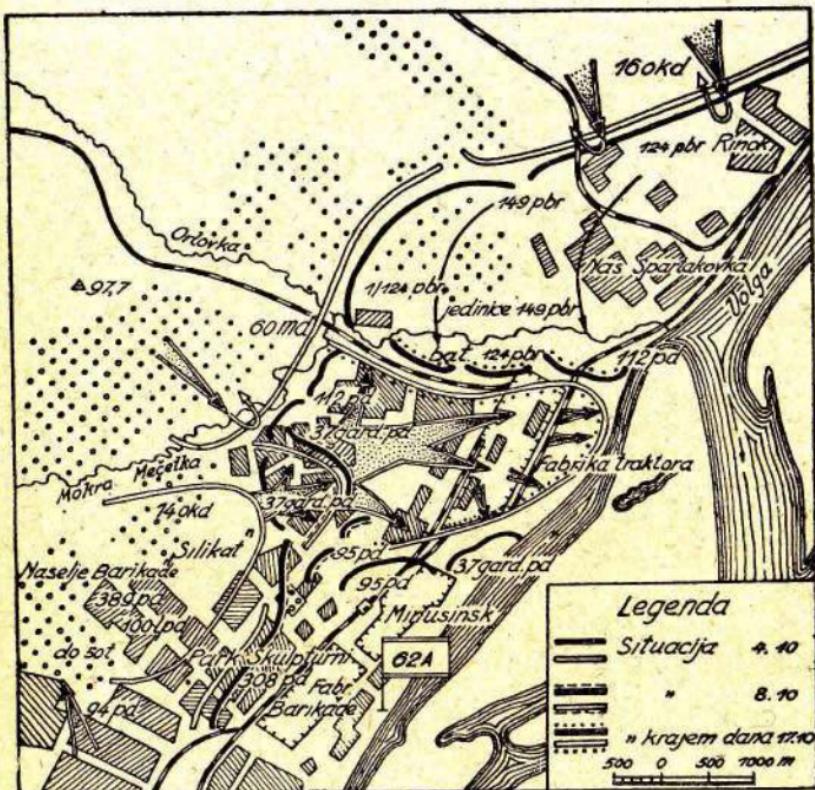
Ne mogu a da ne kažem nekoliko reči o pristiglim gardistima 37. divizije generala Žoludeva. To je bila prava garda. Vojnici su bili mlađi, krupni, zdravi, mnogi su nosili padobranske uniforme sa bodežima i finskim noževima na opasaču. Tukli su se kao lavovi. U borbi na nož bacali su hitlerovce preko sebe kao džakove sa slamom. Jurišali su u grupama. Prodrevši u zgrade i podrume, tukli su se bodežima i finskim noževima. Oni nisu znali za odstupanje, u okruženju borili su se do poslednjeg daha, a ginuli su s pesmom i uzvikom: »Za otadžbinu, za Staljina; nećemo ni odstupiti ni predati se!«

Samo u toku jednog dana zabeleženo je 700 letova neprijateljskih aviona koji su napadali borbene poretke ove divizije. No i pored svega toga, fašisti se nisu ni za jedan korak pomerali napred. Čak se 1 gardijski puk te divizije probio malo napred i poseo položaj od groblja preko Bazove ulice i jaruge do Tipografske ulice. Diviziju je podržavao 499. lovački protivoklopni artiljerijski puk, 11. artiljerijski puk i divizion 85. gardijskog haubičkog puka.

Svi nemački napadi na ostalim odsecima fronta, sem u rejonu Orlovke, takođe su bili odbijeni.

84. oklopna brigada se noću po delovima prebacila na odsek Žoludevle i Gurtjevle divizije. U to vreme sve su se jedinice armije žurno ukopavale, uređivale otporne tačke i postavljale prepreke. Svi su se spremali za velike događaje na frontu. Izviđački organi javili su da se u naselju Barikade prikupljaju jake nemačke snage. 6. oktobar je prošao bez naročite aktivnosti neprijateljske pešadije i tenkova, ali je njegova avijacija od rane zore do kasno uveče bombardovala naše borbene poretke. Bombom velikog kalibra bio je uništen ceo Štab 339. pešadijskog puka sa komandantom i komesarom.

Štab fronta je, izgleda, smatrao da je relativno zatišje 6. oktobra nastalo zbog iznurenosti neprijatelja. Usled toga je insistirao da se preduzme nov protivnapad snaga 37. divizije. Ceo dan je prošao u pregovorima sa komandom fronta. Uveče, pod jakim pritiskom, pristao sam da izvršim protivnapad, ali samo delom snaga Žoludev-

Slika 9. — Borbe za Staljingradsku fabriku traktora
(4—14. oktobra)

Ieve i Gurtjevljeve divizije. Odlučili smo da protivnapad otpočnemo 7. oktobra po podne, računajući na to da neprijatelj neće imati vremenā da do pada mraka odbije naš udar i da njegova avijacija neće učestrovati u borbi.

Zapovest za protivnapad potpisao sam u 4 časa ujutru, ali nismo uspeli da je sprovedemo u delo. U 11.20 časova

neprijatelj je jakim snagama otpočeo nov napad. Napadača smo dočekali organizovanom vatrom sa blagovremeno pripremljenih i dobro maskiranih položaja.

Hitlerovci su slobodno krenuli u napad. Oni su iz rejona Verhnjeudinske ulice napali naša utvrđenja snagama od dve pešadijske divizije sa više od 50 tenkova. Prvi napadi bili su odbijeni. Žoludevljeva divizija nanela je fašistima velike gubitke. Dovodeći rezerve, neprijatelj je više puta ponovio napad. Uveče, posle ogorčenih borbi, on je uspeo da prodre u naš borbeni poredak, da zauzme jedan blok kuća u radničkom naselju Staljingradske fabrike traktora i da podiže neposredno stadionu. Ulica stahnovaca i Skulpturni park ostali su u našim rukama.

U 18 časova neprijateljski ojačani pešadijski bataljon je prešao u napad zapadno od železničkog mosta preko reke Mečetke. Uspelim plotunom »kačuša« ovaj bataljon je bio skoro potpuno uništen. Na odseku Smehotvorovljeve divizije celog dana je vođena borba za kupatila u naselju Crveni Oktobar. Taj objekat je najmanje pet puta prelazio iz ruku u ruke. A uveče, teško je bilo određeno reći u čijim su rukama ostala kupatila. Na svim ostalim odseциma napadi su bili odbijeni.

U toku toga dana uništeno je oko 4 pešadijska bataljona i zapaljeno 16 neprijateljskih tenkova.

Posle takvih gubitaka neprijatelj nije bio u stanju da idućeg dana produži napad. Pojava 37. gardijske divizije na glavnom pravcu napada pobrkala je Paulusove račune. On nije uspeo da izvrši iznenadan udar i da probije naš front, jer smo uočili njegovu glavnu grupaciju.

Od 8. oktobra otpočele su pripreme za odlučujuće borbe. Saznali smo da je Hitler obećao svojim vazalima da će u najbližim danima ovladati Staljingradom. Nemački vojnici su vikali iz rovova: »Rus, skoro buć — buć u Volgu«.

Avioni su prosto zasipali grad lecima. U njima su zavojevači pretili »da će Hitler smatrati za vojnog begunka svakog crvenoarmejca i oficira koji bi se povukao na levu obalu Volge«. Na lecima se nalazila slika koja je prikazivala našu armiju sa svih strana okruženu tenkovima i

artiljerijom. Oni su uvredljivo govorili da Staljingradski front odstupa, pošto nije uspeo da se probije k nama sa severa.

Agitacija Gebelsovih propagandista je samo izazivala gnev kod svih branilaca Staljingrada. Naši partijski i kom-somolski organi neumorno su radili u jedinicama, objašnjavajući drskost i lažljivost neprijateljske propagande. Vojni savet armije predavao je odlikovanja najboljim vojnicima i starešinama, održavao s njima kratke sastanke i preko njih je prenosio svoju odluku: po svaku cenu odbraniti Staljingrad.

Vojnici su pravilno shvatili ovu našu odluku.

Evo dokumenta iz ratnog života jedne komsomolske organizacije u Staljingradu.

»Tema: O ponašanju komsomolaca u borbi.

Odluka: Bolje je poginuti u rovu nego se sramno povući. I ne samo lično se ne povući, već učiniti da se i sused ne povuče.

Pitanje referentu: Postoje li opravdani razlozi za napuštanje vatretnog položaja?

Odgovor: Od svih opravdanih razloga prima se samo jedan — smrt.«

Sećam se da su toga dana, u vremenu kada se održavao ovaj sastanak, hitlerovci preduzeli dvanaesti po redu napad na položaj koji su branili gardisti Gurjeva. I tada je, rezimirajući uspeh sastanka, uzeo reč komandir čete. Evo šta je rekao:

— Moram ukratko da razjasnim izlaganje komsomolskog rukovodioca. On je mnogo govorio o smrti i rekao da otadžbina traži od nas da damo svoje živote za pobedu. On se, svakako, pogrešno izrazio. Otadžbina traži od nas pobedu, a ne smrt. Jasno je, neko se od nas neće vratiti živ sa bojišta, jer rat je rat. Heroj je onaj ko je smisljeno i hrabro poginuo, približujući trenutak pobeđe. Ali onaj ko je pobedio protivnika, a pri tom ostao živ — dvostruki je heroj!...

Zatim je general Gurjev ispričao sledeće:

— Imam jednog mladog vojnika, zove se Aleksej Popov. Kada su mu se hitlerovci počeli približavati, on je s

jedne strane stavio puškomitrailjez, s druge — automat, a sâm ostao sa puškom. Bombe je poredao u krug. Kada bi napadalo više fašista, on ih je tukao puškomitrailjezom; kada bi se pojavio samo jedan hitlerovac — gađao ga je puškom; a kada bi bliže dopuzili — uništavao ih je bombarma. Tako je on sâm, umesto petorice, branio svoj rov...

Snaga naših gardista je bila u tome što su se borili vešto, sa proračunom, nastojeći da što efikasnije upotrebe oružje koje im je otadžbina poverila. U tim danima su hiljade vojnika, slično Popovu, pokazali jedinstven primer hrabrosti, snalažljivosti, ratnog lukavstva, kao i odlično vladanje svim vrstama oružja.

Za vreme borbi za Staljingrad u našoj armiji je brzo stekla popularnost pesma »Gradu heroju«, koju je ispevao vodnik N. Panov. Reči ove pesme su iskrene i jednostavne. Ona nije pretendovala na to da je smatraju kao delo velikog pesničkog talenta. Ali, gardistima se svidalo u njoj najviše to što je bila istinita, kao i sam život branilaca Staljngrada. Evo te pesme:

*Prolazile su nedelje, ali borbe nisu prestajale.
I četiri meseca uzastopce tad,
Borio se, kao saliven od čelika,
Grad ratnik — dični Staljingrad.*

*Od eksplozija ulice se tresle
Nije prestajala ni strašna huka motora,
Ali pukovi su kao granitni bedem stali
Jer se do poslednjeg daha obala Volge braniti
mora.*

Govorio je umirući drug:

»Zanavek neka vrag prokleti ima u pameti:
Ne otstupaju borci šezdeset druge
Ni za jedan korak, pa makar morali umreti.«

Takav je bio zakon vojnika 62. armije: ne odstupati, već samo napadati, metar po metar borbom otinjati neprijatelju svoju voljenu zemlju.

U rukama su mi nekoliko, vremenom požutelih, letaka koji su se u danima Staljingradske bitke rasturali u prednjim linijama.

Evo jednog od njih:

»Danas su se junački borili!

Mitraljezac, član Komsomola Andrej Jefimovič Kozlov. Za vreme otadžbinskog rata drug Kozlov je uništio 50 hitlerovaca, ne računajući one fašiste koje su uništili poslužioci njegovog mitraljeza. Samo od 7. oktobra 1942. do sada drug Kozlov je uništio 17 fašista. Mitraljesko odeljenje Kozlova je najbolje u bataljonu. Drug Kozlov je učestvovao u borbama za Lenjingrad, Harkov i Staljingrad. Dva puta je ranjen. Ima dva ordena. Ugledajmo se na Kozlova!«

A evo i drugog letka:

»Onesposobili i zapalili 7 nemačkih tenkova!

Crvenoarmejski Jakov Ščerbina i Ivan Nikitin bili su ranjeni, ali bojište nisu napustili. Verni sinovi otadžbine borili su se sve dotle dok nije bio odbijen i poslednji neprijateljski juriš. Za nepunih pola sata hrabri protivtenkovci oštetili su 7 neprijateljskih tenkova (Staljingrad, oktobar 1942.)«.

Ima mnogo takvih vrlo kratkih letaka. No kako oni ubedljivo, kako jasno govore o ljudima koji su, prezirući smrt, kovali pobedu u borbama za Staljingrad.

A koliko je bilo retkih ljudi na prelazima preko Volge!

Oni koji su tamo radili susretali su se svakog časa, svakog minuta sa smrću. Za prelazak preko Volge i povratak nazad u čamcu pod neprijateljskom vatrom trebalo je imati zaista čelične nerve i neuporedivu hrabrost. A naši lađari, mornari Volške ratne flotile činili su to i danju i noću, doturajući municiju i hranu u Staljingrad.

Sa istom hrabrošću borili su se protiv fašista u fabričkom rejonu pešaci i automatičari, pioniri i artiljeri 62. armije. Oni su uništavali hitlerovce na tavanima ču-

U jednom pogonu fabrike »Crveni oktobar«

dom preostalih kuća, izbacivali ih sa stepeništa porušenih zgrada, iz skloništa i podruma — odasvuda gde bi ih zapazilo sokolovo oko branilaca Staljingrada. Naši vojnici posvetili su odbrani rodnog grada sva svoja znanja, sve borbeno iskustvo ne štedeći ni sam život.

I ja se sa radosnim uzbuđenjem sećam vojnika divizija Žoludeva, Gurjeva, Gorišnija, Andrjusenka i Gorohova, koji su se odlikovali u borbama za fabrički rejon Staljingrada. To su oni koji su 7. oktobra zaustavili neprijatelja pred zidovima Staljingradske fabrike traktora, u naseljima Crveni Oktobar i Barikade i na taj način omogućili armiji da pregrupiše svoje snage i pripremi se za nove borbe.